

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

5

DƏRSLİK

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəylinin,*
sözləri *Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan, Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

LAYİHƏ

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

LAYİHƏ

LAYIHƏ

Rafiq İsmayılov
Dilruba Cəfərova
Güləra Xudiyeva
Xanım Qasımova

Ümumtəhsil
məktəblərinin
**Azərbaycan
dili** **5**-ci sinfi üçün
(tədris dili kimi) fənni üzrə **DƏRSLİK**

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
altunkitab2004@gmail.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

LAYIHƏ

MÜNDƏRİCAT

MÖVZULAR	səhifə
1-ci BÖLMƏ. AİLƏ VƏ MƏKTƏB	9-46
● Mükafat Saitlərin növləri	10-12
● Əsl dost Samitlərin növləri	13-14
● İradənin gücü Ahəng qanunu	15-17
● Bizim riyaziyyat müəllimimiz Saitlərin uzun tələffüzü	18-22
● Ala-bəzək torba "O" saitinin "a" kimi tələffüzü	23-26
● Dünyanın ən sürətli adamı Söz sonunda cingiltili samitlərin tələffüzü	27-29
● Təcili qan lazımdır Sözlərin sonunda k-y əvəzlənməsi	30-33
● Xeyirxah Əli "Q" samitinin yazılışı və tələffüzü	34-36
● Orxan və Təpəl Qoşa samitlə bitən təkhecalı sözlər	37-39
● Hamının bildiyi dil Qoşasamitli sözlərin tələffüzü	40-42
● Onlar necə danışır və oxuyurlar Heca və vurğu. Sözü'n səs tərkibinə görə təhlili	43-45
● Dil qaydaları üzrə təkrar	46
2-ci BÖLMƏ. NİYƏ BELƏ DEYİRİK	47-78
● Lüğətlər Sözü'n leksik və qrammatik mənası	48-49

LAYİHƏ

MÖVZULAR	səhifə
● Qanadlı misralar Sözün məcazi mənası necə yaranır	50-53
● Rəvayətli ifadələr Frazeoloji birləşmələr	54-56
● Düzmü deyirik Çoxmənalı sözlər	57-58
● Lakonizm nədir Omonimlər	59-61
● Dəyirmi masa cəngavərləri Sinonimlər	62-64
● Rəmzə çevrilmiş adlar Antonimlər	65-67
● Axillesin dabanı Etimologiya nədir	68-69
● Sərhədsiz internet Terminlər	70-72
● Birgünlük xəlifə Arxaizmlər	73-75
● Sözün qüdrəti	76
● Dil qaydaları üzrə təkrar	77-78
3-cü BÖLMƏ. MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR	79-108
● Bilirdim ki, gələcəksən Kök və şəkilçi	80-82
● Suyun haqqı suya... Leksik və grammatik şəkilçilər	83-84
● Ədalətli seçim Sözün başlanğıc forması	85-86

LAYİHƏ

MÖVZULAR	səhifə
● Fırtınada yatan adam Şəkilçilərin variantları	87-89
● Yolla gözəl gedən adam Bir cür yazılan şəkilçilər	90-91
● İki limon ağacı Sözünü şəkilçilər	92-93
● Yoxsulluq nədir Söz yaradıcılığı	94-96
● Söz vermişəm Düzəltmə sözlər	97-99
● Xoşbəxtlik Eyniköklü sözlər	100-101
● Balaca Qara Balıq Mürəkkəb sözlər	102-104
● Kəndxuda və muzdur Defislə yazılan mürəkkəb sözlər Sözün tərkibinə görə təhlili	105-107
● Dil qaydaları üzrə təkrar	108
4-cü BÖLMƏ. TARİXİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏR	109-144
● Atəşgah Konkret və mücərrəd isimlər	110-112
● Azərbaycan qalaları Ümumi və xüsusi isimlər	113-116
● Dərbənd qalası Tək və cəm isimlər. Toplu isimlər	117-118
● Kiş Alban məbədi İsmin halları	119-121
● İçərişəhər Əlamət və keyfiyyət bildiren sifətlər	122-125

MÖVZULAR	səhifə
● Memar Əcəmi	126-127
● İsmailiyə Sifətin dərəcələri	128-130
● Xudafərin körpüsü Feilin məsdər forması	131-132
● Opera teatrı Təsdiq və inkar feillər	133-134
● Gələrsən-görərsən qalası Feilin zamana görə dəyişməsi	135-137
● Səadət sarayı Feilin şəxsə görə dəyişməsi	138-139
● Əlincə qalası	140-142
● Dil qaydaları üzrə təkrar	143-144
5-ci BÖLMƏ. ANA TƏBİƏT	145-166
● Xocalıdan yadigar Mürəkkəb isimlər və onların yazılışı	146-148
● Ana maral Mürəkkəb sifətlər və onların yazılışı	149-151
● Heydərbabaya salam	152-153
● Meşə simfoniyası	154-155
● Bozlar	156-158
● Göygöl	159
● Naftalan Mürəkkəb feillər və onların yazılışı	160-161
● Xarıbülbül	162-164
● Dil qaydaları üzrə təkrar	165-166

MÖVZULAR	səhifə
6-cı BÖLMƏ. TARİXDƏ İZ QOYANLAR	167-191
● Romul və Rem	168-169
● Sirlə hərflər Cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri	170-171
● İbn Sina	172-173
● Nəsirəddin Tusi	174-175
● Demosfen	176-177
● Cavanşirin xəlifə ilə görüşü Dialoqda durğu işarələrinin işlənməsi	178-179
● İndi üstünüzə Topal Teymur gəlir	180-182
● Ana və oğul	183-185
● Hacı Zeynalabdin Tağıyev	186-187
● Ada Lavleys. Dünyanın ilk programcısı	188-189
● Dil qaydaları üzrə təkrar	190-191
İZAHLI LÜĞƏT	192-199

1-ci BÖLMƏ

AİLƏ VƏ MƏKTƏB

LAYIHƏ

MÜKAFAT

Yeni dərs ilinin başlanmasına bir həftə qalmışdı. Aysu bu yay tətildə bir dəfə də olsun əlinə kitab almamışdı. İş-gücü internetdə rəfiqələri ilə yazışmaq, yeni filmlərə, musiqi *kliplərinə* tamaşa etmək idi. Anası tez-tez deyirdi:

– Ay bala, əl çək kompüterdən, götür, bir kitab oxu.

Aysu isə cavab verirdi:

– Yaxşı da, anacan, bəs tətıl nə üçündür?

Mən pis iş görmürəm ki!.. Sən bilmirsən axı, müasir dövrdə internet ən zəngin bilik mənbəyidir.

Nəhayət, atası Aysunu kitaba alışdırmağın yolunu tapdı. O, qızını çağıraraq dedi:

– Qızım, al bu kitabı, oxu. Əgər məktəb başlanana qədər oxuyub qurtarsan, sevdiyin müğənninin konsertinə bilet qazana bilərsən.

– Doğrudan?

– Düz sözümdür.

Aysu kitabı götürüb üz qabığına baxdı:

– Mütləq oxuyacağam, ata. Yəqin ki, maraqlı kitabdır, – deyə o, atasını əmin edib kitabı öz otağına apardı və rəfə qoydu.

Çox şirnikləndirici təklif idi. Aysu özünü konsert zalında təsəvvür edirdi. Amma bunun üçün əvvəlcə kitabı oxumaq lazım idi. Buna isə heç həvəsi yox idi. Bəlkə, bir neçə gündən sonra yalandan desin ki, oxuyub? Yox, atası elə də sadələvh adam deyil. O, mütləq əsərin məzmununu soruşacaq.

1. Aysunun yerində olsa idiniz, nə edərdiniz?

Birdən Aysunun ağlına parlaq bir fikir gəldi:

– Yaşasın internet – dünyanın ən zəngin məlumat mənbəyi! Orada istənilən məşhur əsər haqqında qısa məlumat tapmaq olar.

Ağıllı qızımız belə də etdi. İnternetə daxil olub axtarış verdi: Mark Tven, “Şahzadə və dilənçi”. Həmin dəqiqə də onlarla mənbə çıxdı. Onlardan birini açdı oxudu:

“Dilənçi Tom təsadüf nəticəsində kral sarayına düşür və burada şahzadə Eduardla tanış olur. Onlar əylənmək məqsədilə paltarlarını dəyişirlər...”

LAYIHƏ

2. Müəllif nəyə görə Aysunu “ağıllı” adlandırır? Sizcə, bu, doğrudanmı, belədir?

Aysu əsər haqqında bir səhifəlik *xülasəni* tez-tələsik oxudu və özündən razı qaldı. Hələ bir öz-özünə düşündü: “Vallah, bu böyüklər qəribədirlər. Lap həyatdan geri qalıblar. Bir dilənçi ilə şahzadənin macəralarını oxumaq üçün bu qədər vaxt sərf etməyə dəyərmə? Nə yaxşı ki, internet varmış. Konsertə bilet artıq cibimdədir”.

Aysu qızımız ağıllı idi. O həmin dəqiqə atasının yanına qaçıb kitabı oxuduğunu demədi. Axı hamı bilir ki, 200 səhifəlik kitabı bir günə oxuyub qurtarmaq olmaz. Heç ertəsi gün də, o biri gün də demədi. Düz bir həftə səbirlə gözlədi. Dərslərin başlanmasına bir gün qalmış təntənəli şəkildə elan etdi:

- Ata, mən kitabı oxuyub qurtardım.
- Eləmi?! – ata sevincək dilləndi. – Məzmununu danışa bilərsən?
- Əlbəttə...

3. Sizcə, Aysu atasını aldada biləcəkmi? Hadisələrin davamı ilə bağlı öz versiyalarınızı söyləyin.

Aysu internetdən oxuduqlarını iki-üç dəqiqə ərzində *üydüb-tökdü*. Sonra tez dilləndi:

- Hə, indi mükafatımı ala bilərəm?
- Atanın sifəti birdən dəyişdi. O, qanı qaralmış halda dedi:
- Aysu, sən əsəri oxumamısan. Əgər oxusa idin, kitabın içinə qoyduğum konsert biletinə tapardın.

Rəfiq Ələkbəroğlu

Oxu və yazı

4. Mətnin giriş və əsas hissələrini müəyyən edin. Əsas hissəni başlıqlara bölün. Sonluğu özünüz yazın.

Söz ehtiyatı

5. “Klip” sözünün mənasını izah edin.

6. “Üydüb-tökmək” sözünü hansı ifadə ilə əvəz etmək olar?

7*. Hansı cümlədə “xülasə” sözü mətndəki mənasında işlənib?

- A) Xülasə, söz verdiyimiz vaxtda iclasa gedib çıxdıq.
- B) Məruzənin xülasəsi yazılı şəkildə hamıya paylandı.

Dil qaydaları

8. “Mükafat” sözündəki sait və samit səsləri müəyyənləşdirin.
- 9*. [u] qalın, [ü] isə incə saitdir. Bəs onların tələffüzündə hansı oxşarlıq var?
- 10*. “Ayı” sözündəki saitlərin oxşar xüsusiyyətlərini sadalayın. Bəs bu saitlərin tələffüzündə hansı fərq var?

Yadda saxla!

SAİTLƏRİN NÖVLƏRİ

Sait səslərin aşağıdakı növləri var:

qalın saitlər – [a], [ı], [o], [u];

incə saitlər – [ə], [e], [i], [ö], [ü];

dodaqlanan saitlər – [o], [ö], [u], [ü];

dodaqlanmayan saitlər – [a], [ı], [e], [ə], [i];

açıq saitlər – [a], [o], [e], [ə], [ö];

qapalı saitlər – [ı], [i], [u], [ü].

11. Aşağıda verilən əlamətlərə uyğun gələn saitləri müəyyənləşdirin.

İncə, dodaqlanan, qapalı –

Qalın, dodaqlanan, açıq –

Qalın, dodaqlanmayan, açıq –

İncə, dodaqlanan, açıq –

Qalın, dodaqlanmayan, qapalı –

12. Hər bir sıranı tamamlayan saiti müəyyən edin.

1. u, a, ı, ...

4. o, u, ö, ...

2. i, ü, ı, ...

5. e, o, a, ö, ...

3. ə, a, i, e, ...

6. e, ü, ö, ə, ...

13. Aşağıdakı şeir parçasında hansı növ sait səslər iştirak etmir? Bu səslərə xas olan xüsusiyyəti müəyyənləşdirin.

Qışda dağlar ağ geyinər, yaz – qara,

Sağ dəstənlə ağ kağıza yaz qara.

Əsər yellər, qəhr eyləyər yaz qara,

Daşar çaylar, gələr daşlar çata-çat.

Aşıq Ələsgər

ƏSL DOST

Vasif və Leyla dostluq edirdilər. Onlar bir sinifdə oxuyur və bir həyətdə yaşayırdılar. Çox vaxt dərslərinə birgə hazırlaşır, gəzməyə də bir gedirdilər.

Yay tətili idi. Bir gün Leyla Vasifə dedi:

– Vasif, mənim əmim sirkdə işləyir. *Akrobatika* üzrə məşqçidir. Bu gün məni də özü ilə sirkə – məşqə baxmağa aparacaq. İstəyirsən, bir yerdə gedək.

Vasif sevindi:

– Bu lap yaxşı olar. Mən sirki çox sevirəm.

Onlar Mərdan əmiyə qoşulub sirkə getdilər.

Sirk elə böyük və möhtəşəm idi ki! Məşqin

başlanmasına yarım saat qalmışdı. Uşaqlar sirk meydançasından çıxıb pərdə arxasına keçdilər. Buradakı qəfəslərdə müxtəlif heyvanlar var idi. Dostlar maraqla onlara baxırdılar. Vasifin başı heyvanlara qarışmışdı. Bir də baxdı ki, Leyla yanında yoxdur. Yenidən sirk meydançasına qayıdan Vasif burada dəhşətli bir səhnənin şahidi oldu. Böyük qonur ayı iri pəncələri ilə Leylanı tutub dəyirmi stolun üstünə çıxmışdı. O, bərkdən nərildəyirdi, yazıq qızcığazın isə heç səsi də çıxmırdı. Elə bil qorxudan dili tutulmuşdu. İşin tərsliyindən ətrafda heç kim yox idi.

Vasif var gücü ilə: “Mərdan əmi!” – deyə çığırdı.

Amma Mərdan əmidən səs-soraq yox idi. Ayı isə Leylanı daha da yuxarı qaldırır, sanki onu yerə çırpmağa hazırlaşırı.

1. Sizcə, bu hadisə nə ilə bitəcək? Öz versiyanızı söyləyin və hekayəni gözlənilməz sonluqla bitirməyə çalışın.

Nəhayət, Vasif cəsarətini toplayıb ayının çıxdığı stola yaxınlaşdı. Var gücü ilə stolun bir tərəfindən yapışib qaldırdı. Ayı sürüşüb yerə yığıldı, Leylanı əlindən buraxdı. Vasif Leylaya tərəf qaçıb onu ayıdan uzaqlaşdırmaq istəyəndə qız təəccüblə dostunun üzünə baxıb:

– Sən nə edirsən? – dedi.

Bu vaxt qərribə bir hadisə baş verdi. Ayı: “Vay, belim!” – deyə qışqırdı. Bu, Mərdan əminin səsi idi. Sən demə, o, ayı “paltar” geyinib qardaşı qızını bir qədər əyləndirmək istəyirmiş. O gözləmədi ki, Vasif onu əsl ayı ilə səhv salar.

Səs-küyü eşidib gələn sirk ustaları məsələnin nə yerdə olduğunu

LAYLA

biləndə gülüşdülər. Leyla da onlara qoşuldu. Vasif isə özünü itirmişdi, bilmirdi, gülsün, yoxsa Mərdan əmidən üzr istəsin.

Bu zaman Mərdan əmi ayağa qalxdı. Leyla ilə birgə Vasifə yaxınlaşdı, onun əlini sıxıb:

– Afərin, Vasif! – dedi və üzünü Leylaya tutdu. – Qızım, Vasif əsl dostdur. Onunla *kəşfiyyata* da getmək olar.

Gülzar İbrahimova

Söz ehtiyatı

2. “Onunla *kəşfiyyata* da getmək olar” cümləsini izah edin.
3. “Akrobatika” sözünün mənasını müəyyənləşdirin. Digər sirk sənət növləri haqqında məlumat toplayıb kiçik izahlı lüğət tərtib edin.

Dil qaydaları

4. “Əsl dost” hekayəsində hansı obrazın adı cingiltili samitlə başlayıb kar samitlə bitir?

Yadda saxla!

SAMİTLƏRİN NÖVLƏRİ

Azərbaycan əlifbasında samit səsləri işarə edən 23 hərflər var. Lakin dilimizdə bu səslərin sayı daha çoxdur, çünki işləndiyi söz-dən asılı olaraq “k” hərfi üç səsi ifadə edir: *kənd* sözündə – [k] səsinə, *konser*t sözündə – [k'] səsinə, *məktəb* sözündə – [x'] səsinə.

[h] səmindən başqa, bütün kar samitlərin cingiltili qarşılığı, [l], [m], [n], [r] səslərindən başqa, bütün cingiltili samitlərin kar qarşılığı var. Samit səslərin sayı 25-dir.

<i>kar</i>	ş	f	x	k	p	s	ç	t	h	k'	-	-	-	-	x'
<i>cingiltili</i>	j	v	ğ	g	b	z	c	d	-	q	l	m	n	r	y

5. Sözün son samitini öz qarşılığı ilə əvəz edin və yeni yaranan sözün izahını verin.

sənəd – hər hansı bir faktı təsdiq edən rəsmi, hüquqi kağız.

sənə... –

- 6*. Yalnız cingiltili samitləri və qalın saitləri bildirən hərfləri seçib dəftərinizdə yazsanız, Bakı ətrafında yerləşən qəsəbənin adı alınar.

e f ə b ş i u p ü z x o k ö h v ə t n e a s

LAYIHƏ

İRADƏNİN GÜCÜ

Əslində, Nahidi nadinc adlandırmaq olmazdı. Əksinə, azdanışan, düşüncəli, çalışqan, nəzakətli bir yeniyetmə idi. Amma gözlənilmədən özündən çıxan vaxtları da az olmurdu. Bir də göürdün, heç nəyə görə hirsənib kiməsə qarşı kobudluq etdi. Onun bu çılgınlığının, xasiyyətindəki ziddiyyətin səbəbini nə yoldaşları, nə də müəllimləri anlaya bilirdilər. Bax elə dünən də sinif yoldaşları ilə dalaşmış, Salehin qolunu burub incitmişdi. Nahidin davranışına çoxdan göz qoyan sinif rəhbəri ertəsi gün onu yanına çağırıb dedi:

– Nahid, gəl bağçada bir az gəzək. Dünənki hadisə haqqında sən ilə danışmaq istəyirəm. Dalaşib Salehin qolunu zədələmişən. Özün bilirsen ki, Saleh həmin qolundan əməliyyat olunub. Bu hərəkətinlə onu şikəst edə bilərdin. Aranızdakı münasibətdə kimin haqlı olduğu barədə hökm vermək niyyətim yoxdur, ancaq səndən bir şey xahiş edəcəyəm. Bu gecə üzünü səmaya tut, Ayı və ulduzları seyr elə. Sonra səhər erkən durub Günəşin doğmasına və Yer üzünə işıq saçmasına bax. Amma dediklərimi mütləq et, yaxşıımı?!

1. Sizcə, müəllim nə üçün bütün bunları Nahidə tövsiyə edir?

Nahid razılıq versə də, bir şey başa düşmədi. Axı onun dalaşmağı ilə ayılı-ulduzlu səma və Günəş arasında nə əlaqə var? Salehin qolu, ulduzlar, Günəş ... Çox mənasız idi. Amma Nahid sözünün üstündə duran oğlan idi. Müəllimin dediyi kimi, gecə səmadakı ulduzları seyr etdi. Yanıb-sönən ulduzlara baxdıqca xəyallara daldı, uçan ulduzları görəndə həyəcanlandı. Ayın parlaqlığına valeh oldu. Sanki yuxarıda – səmada gördüyü gözəlliklər, möhtəşəmlik və əbədiyyət ona Yerdəki cılızlıqları, mənasız əsəbilikləri unutturmuşdu. Nahid səhər tezdən durub Günəşin öz şüalarını Yer üzünə hədiyyə etməsini birinci dəfə görmüş kimi heyranlıqla izlədi.

2. Bu abzasdakı hansı cümlə müəllimin tövsiyələrinin səbəbini aydınlaşdırır?

Ertəsi gün tənəffüsdə Kərim müəllim pəncərənin qarşısında dayanmış Nahidin fikrə daldığını görüb ona yaxınlaşdı və soruşdu:

- Nahid, dediklərimi etdinmi? Göy üzündə nələr gördün, danış görək!
- Sayını bilmədiyim qədər ulduz, parlaq Ay və Günəşin doğması... Səmanın bu qədər gözəl olduğunu indiyə qədər hiss etməmişdim.
- Ulduzların, Günəşin milyon illər işıq saçdığını düşündünmü? Bəs

uçaraq qaranlıq səmada yox olan ulduzları necə, seyr etdinmi? Uyğunlaşa bilmədiyən, buna görə də acıladığın insanları bir gün ulduz kimi itirə biləcəyin ağlına gəldimi?..

– Amma, müəllim, Salehlə qəsdən dalaşmadım axı! Kimsə mənim kürəyimə toxunanda istər-istəməz əsəbiləşirəm. O isə bunu bilə-bilə arxadan gəlib kürəyimə yumruq vurur, məni cırnadırdı. Mən də dözmədim.

– Anlayıram. Mən Salehlə də danışmışam. Ona tapşırıbmışam ki, bu cür hərəkətlərindən əl çəksin. Səninlə də kiçik bir müqavilə bağlayaq. Kürəyinə kiməsə toxunanda ona qədər sayacaqsan. Hirsin keçənə qədər heç kimlə danışmayacaqsan. Razılaşıdıq?

– Çalışaram, müəllim.

Bundan sonra kiməsə kürəyinə dəyəndə, ya vuranda Nahid heç səsinə də çıxarmırdı, müəllimin dediklərini xatırlayıb ona qədər sayırdı. Doğrudan da, hirs keçirdi. Hər dəfə Nahidin *təmkinli* davranışı ilə qarşılaşan sinif yoldaşlarında da onu cırnatmaq həvəsi yavaş-yavaş yox olurdu.

3. İndiyə kimi oxuduqlarınızdan mətnin məzmununu və ideyasını müəyyən edin. Sizcə, bundan sonra hansı hadisə baş verə bilər ki, hekayənin ideyası daha qabarıq açılsın?

Bir gün məktəbdən çıxıb evə gedirdi. Dərin fikrə dalmışdı, ətrafa qətiyyənlə fikir vermirdi. Birdən kürəyinə bərk bir şeyin toxunduğunu hiss etdi. Özündən asılı olmayaraq yumruğunu var gücü ilə sıxdı. Qan beyninə vurdu, boyundakı damarlar şişdi. Geriyə dönüb kürəyinə vuran adamın üstünə atılmaq istəyirdi ki, müəllimə verdiyi söz yadına düşdü. Gözlərini yumub ağır-ağır nəfəs ala-ala yavaşca saymağa başladı:

– Bir, iki, üç, dörd...

Birdən arxadan səs gəldi:

– Bağışlayın, sizin burada olduğunuzu hiss etmədim.

Nahid geri çevrilib həmin adama baxdı. Bu, əlindəki əsa ilə ətrafını yoxlayan kor bir kişi idi...

Nahidin iradəsi qalib gəlmişdi!..

Aysel Xanaliyeva

Söz ehtiyatı

4. Altından xətt çəkilmiş sözləri yaxınmənalı sözlərlə əvəz edin.

LAYİHƏ

Dil qaydaları

5. Mətnəki hansı obrazın adında bütün saitlər incədir?
6. Mətnədən elə on söz seçin ki, beşində yalnız incə, beşində isə yalnız qalın saitlər olsun.

Yadda saxla!

AHƏNG QANUNU

Sözdə qalın və ya incə saitlərin bir-birini izləməsinə **ahəng qanunu** deyilir. Bu qanuna tabe olan sözlərin birinci hecasında incə sait işlənərsə, sonrakı hecalarda da incə sait olmalıdır: *dəniz, dözümlü*. Sözü birinci hecasında qalın sait varsa, digər hecalarda da qalın saitlərin ahəngi gözlənilir: *pambıq, ulduz*.

Bir sözdə həm incə, həm də qalın sait varsa, ahəng qanunu pozulmuş sayılır: *iradə, sabit*.

7. Qalın və incə saitli sözləri nümunəyə əsasən dəftərinizdə ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

Qalın saitli sözlər	İncə saitli sözlər

vətən, meşə, odun, qapı, xörək, ağac, qartal, əmək, torpaq, kərpic, yaxşılıq, düşüncə

8. Hansı cümlələrdə bütün sözlər ahəng qanununa tabedir?

1. Çayın kənarındakı meşədən qəribə səslər eşidilirdi.
2. Xalqımız torpaq uğrunda vuruşanları unutmur.
3. Baharın gəlişi ilə təbiət oyandı.
4. Nailə bağçadakı çiçəklərə heyranlıqla tamaşa edirdi.

9. Dördündən biri ahəng qanununa görə fərqlidir.

1. a) müqavilə	b) ləçək	c) məsafə	d) nişan
2. a) səbət	b) ağır	c) neytral	d) mürəkkəb
3. a) peşə	b) ləpir	c) sabah	d) güzəran
4. a) tülkü	b) canavar	c) aslan	d) toyuq
5. a) vəsiqə	b) dövlət	c) dodaq	d) dərin

BİZİM RİYAZİYYAT MÜƏLLİMİMİZ

I hissə

5-ci sinifdə bizə hər fəndən bir müəllim dərs deməyə başladı. Biz onlara tez alışdıq. Amma riyaziyyat müəllimimizdən çox çəkinirik.

Başqa müəllimlərin dediyinə görə, sinfinizin bəxti gətirib ki, Elşən müəllim kimi bir riyaziyyatçı bizə dərs deyir. Mən onun nə dərəcədə dahi riyaziyyatçı olduğunu deyə bilmərəm, ancaq bir şeyi dəqiq bilərəm ki, Elşən müəllim bir çox başqa kişi müəllimlərdən fərqlənir. Onun kostyumu həmişə ütülü, qalstukı şax, üzünə təmiz qırılmış olur və ondan heç vaxt siqaret iyi gəlmir. Ümumiyyətlə, onun nə xarici görkəmində, nə hərəkətlərində, nə də danışığında qüsurlar tapmaq mümkündür.

Elşən müəllim ilk gündən sinifdə nümunəvi nizam-intizam yaratdı. Yox, elə bilməyin ki, o bizim üstümüzdə qışqırır, valideynlərimizi məktəbə çağırtdırır. Heç də belə deyil. O, hərdən zarafatları ilə bizi güldürür də. Ancaq bu gülüş sinifdə nizam-intizamı xələl gətirmir, əksinə, onu möhkəmlədir, çünki Elşən müəllimin istəyi ilə başlayır və onun istəyi ilə bitir. Əgər uşaqlardan kimsə təlxəklik edib onun zarafatını davam etdirmək istəsə, özü amansız gülüş obyektinə çevrilir. Bunu isə heç kim istəməz, çünki Elşən müəllimin gülüş obyektinə çevrilməkdənsə, bütün fənlərdən “2” almaq yaxşıdır.

Bir də görürsən ki, uşaqlardan biri dərsə bircə saniyə gecikir, Elşən müəllimin arxasınca sivişib özünü sinfə salmaq istəyir. Müəllim qapının ağzında dayanıb ciddi görkəmlə ona baxır. Uşaq büzüşüb: “Olar?” – deyərək ondan icazə istəyir. Elşən müəllim isə sol əlini arxasına qoyub sağ əlini sinfə doğru uzadır və deyir:

– Buyurun, *əlahəzrət!* Mən nəkarəyəm ki?!

Sınıf gülməkdən uğunub gedir. Uşaq isə ayaqlarını sürüyə-sürüyə keçib yerində əyləşir və dərsin sonuna qədər utandıqından başını qaldırmır. O bilir ki, bundan sonra uzun müddət sinifdə adı “əlahəzrət” qalacaq.

LAYINHƏ

1. “Əlahəzrət” sözünün mənasını müəyyənləşdirin. Nəyə görə müəllimin bu müraciəti sinifdə gülüş doğurdu?

İndi özünüz düşünün: hansı uşaq bundan sonra riyaziyyat dərsinə gecikər?!

Elşən müəllimin bir qəribəliyi də odur ki, hər birimizə soyadımızla və “siz” deyərək müraciət edir. Yalnız bircə dəfə Orxan çətin bir məsələni həll edib izahını verəndə müəllim əlini onun çiyinə qoyub dedi:

– Orxan, sənə başın yaxşı işləyir. Onu həmişə işlət ki, paslanmasın.

Həmin an biz *qibtə* ilə Orxana baxdıq. O, Elşən müəllimin “sən”ini qazanmış ilk şagird idi. Lakin iki gündən sonra Orxan da Elşən müəllimin təyin etdiyi bir qaydanı pozdu: məsələ həllində çətinlik çəkən şagirdə müəllimdən icazəsiz gizlicə kömək etmək istədi. Bunun müqabilində o, Elşən müəllimin gülüş obyektinə çevrildi və “sən” müraciətindən məhrum oldu. Onda biz başa düşdük ki, Elşən müəllim qaydaları pozan heç kəsə güzəşt etməyəcək.

2. Sizcə, nə üçün hamı Elşən müəllimin ona “sən” deyərək müraciət etməsini istəyirdi?

Bir də başa düşdük ki, qaydalara riayət etməyəne qarşı Elşən müəllimin əsas silahı onu gülünc vəziyyətdə qoymaqdır. Onun nəzərində qaydaları pozan şəxs, sadəcə, tənbel, yalançı və ya dəcəl deyil, GÜLÜNCdür. Elşən müəllim də onun gülünc olduğunu ustalılıqla hamının nəzərinə çatdırır. Bu silah “*kütləvi qırğın silahı*” idi, çünki o, sinfin həmrəyliyinə pozurdu; bu gün hamı bir nəfərə gülürdü, ertəsi gün həmin uşaq hamı ilə birlikdə bir başqasına gülürdü.

- 3. “Kütləvi qırğın silahı” nə deməkdir? Sizcə, mətndə bu ifadə həqiqi, yoxsa məcazi mənada işlənib?**
- 4. Elşən müəllimin xarakterinə münasibət bildirməklə debat keçirin.**

II hissə

Artıq bir ay idi ki, Elşən müəllim bizə dərslər deyirdi. Mən onun gülüş obyektinə çevrilməmək üçün əlimdən gələni edirdim. Ancaq başa düşürdüm ki, bunun geci-tezi var. Nəhayət, həmin gün gəlib çatdı.

Elşən müəllim hamıya iş vərəqləri paylayıb fərdi tapşırıqlar verdi. Özü

isə müəllim masası arxasında əyləşib kitab oxumağa başladı. O, həmişə belə edir, başqa müəllimlər kimi partaların arası ilə gəzib şagirdlərə nəzarət etmir. İlk dərslərdə bəzi uşaqlar bundan istifadə edib bir-birinə kömək etmək istəyirdilər. Sonra məlum oldu ki, Elşən müəllimin gözü kitabda olsa da, o, sinifdə hamını görür, hətta partaların altında nə baş verdiyini də bilir.

Mən iş vərəqindəki məsələdən heç cür baş çıxara bilmirdim. Orada *artilleriya* mərmisi haqqında danışılırdı. Mərmisi topdan çıxdıqdan sonra filan sürətlə uçub filan saniyədən sonra hədəfə dəyirdi. Soruşulurdu ki, hədəf filan qədər uzaqlaşdırılsa, topdan çıxan mərmisi neçə saniyəyə ona çatır. Bir sözlə, hər şey o qədər dolaşlıq idi ki, məsələnin şərtini neçə dəfə oxusam da, başa düşə bilmirdim.

Fərdi tapşırıqlara ayrılmış vaxt bitdi. Elşən müəllim şagirdlərin işini yoxlamağa başladı. Artıq növbə mənə çatırdı. Deyəsən, bu gün gülüş obyektinə olmaqdan canımı qurtara bilməyəcəkdim.

5. Siz hekayə qəhrəmanının yerində olsa idiniz, nə edərdiniz?

Birdən mən bərkdən öskürməyə başladım. Mənim belə bir məharətim var: istədiyim vaxt öskürə və asqıra bilərəm. Bunu elə edirəm ki, ətrafdakılar öskürəyin və asqırtının həqiqi olduğuna inanırlar. Mən gözüm yaşaranacan öskürdüm və nəhayət, Elşən müəllimin diqqətini özümə cəlb edə bildim. O, diqqətlə mənə baxdı. Mən fürsətdən istifadə edib dedim:

– Müəllim, öhö-öhö, boğazımda, öhö, nə isə qalıb. Öhö-öhö, həpçi... Olar, həkimə gedim?

– Gedin, Zamanlı. Çalışın, tez qaydasınız.

Mən öskürə-öskürə sinifdən çıxdım. Dərsin sonuna 25 dəqiqə qalırdı. Mən vaxtın bir hissəsini dəhlizin uzaq guşələrində və pilləkənlərdə keçirdim. Beləliklə, birtəhər 15 dəqiqəni ötürdüm və sinfə qayıtdım. Qapını açıb yerimə keçmək üçün icazə istədim. Elşən müəllim mənə çoxdan gözləyirmiş kimi dedi:

– Zamanlı, vaxtında qayıtmısınız. Ümid edirəm ki, boğazınız öz qaydasındadır. Buyurun, məsələnin həllini bizə göstərin.

Elə bil başıma qaynar su tökdülər. Çarəsiz halda lövhənin qarşısında dayanaraq bir sinfə, bir də müəllimə baxıb kəkələdim:

– Artilleriya mərmisi... Topdan atılan artilleriya mərmisi...

Elşən müəllim mənə yaxınlaşıb dedi:

– Zəhmət olmasa, ağzınızı açın, “a” deyin.

Sinifdə pıqqıltı səsləri eşidildi. Çarə yox idi, mən ağzımı açıb “aaaa” dedim. Elşən müəllim diqqətlə boğazıma baxıb başını buladı:

– Vay-vay, yoldaş *artilleriyaçı*. Sən demə, mərmə *boğazınızda qalbmış*. Deməli, buna görə öskürürdünüz?

Sinifdəki gülüş partlayışından qulaqlarım cingildədi. Sifətim alışıb-yanırdı. Necə qızardığımı özüm də hiss edirdim.

Bu hadisədən sonra mən bir şeyi dərk etdim: həyatda ən pis şey gülünc vəziyyətdə qalmaqdır. Bu vəziyyətə düşməmək üçün isə bəzi dəyərlərə malik olmalısən: yalan danışmamaq, məsuliyyətli və çalışqan olmaq, qəbul edilmiş qaydalara riayət etmək. O gündən qərara aldım ki, nə olur-olsun, bu qaydaları pozmayacağam.

(Fazil İsgəndərin “Heraklın 13-cü qoçaqlığı” hekayəsinin motivləri əsasında işlənmişdir)

Oxu və söz ehtiyatı

6. İki hissədən ibarət olan bu mətnin hər bir hissəsini məzmununa uyğun başlıqla adlandırın.
7. “Boğazında qalmaq” ifadəsinin həqiqi və məcazi mənalarını izah edin.
- 8*. Mətnə işlənən “gülüş obyektı” ifadəsindəki *obyekt* sözünün mənasını izah edin. Əgər “gülüş subyektı” ifadəsini işlətsək, nəyi və ya kimi nəzərdə tutmuş olarıq? *Obyekt* və *subyekt* sözlərini cümlələrdə işlədin.

Yazı

9. Təsəvvür edin ki, Elşən müəllimin şagirdlərindən birisiniz. Ona məktub yazmaqla hərəkətlərinə münasibətinizi bildirin.

Dil qaydaları

10. Nəyə görə Elşən müəllim Zamanlıdan məhz “a” deməyi xahiş etdi? Bu səs saitlərin hansı növünə aiddir?
11. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərə diqqət yetirin. Bu sözlərdə hansı saitlər uzun tələffüz olunur?

1. Bir çox qoşasaitli sözlərdə yanaşı gələn saitlərdən biri düşür, digəri uzun tələffüz olunur: *müəllim* [mə:llim], *saat* [sa:t].

2. Tərkibində “ov”, “öv” hərf birləşmələri olan bir çox sözlərin tələffüzü zamanı “v” samiti düşür “o”, “ö” saitləri isə uzun tələffüz olunur; məsələn: *dovğa* [do:ğa], *tövbə* [tö:bə].

3. Dilimizdə elə sözlər də var ki, tərkibindəki saitlərdən biri digərlərinə nisbətən uzun tələffüz olunur; məsələn: *elan* [e:lan], *qənimət* [qəni:mət].

12. Nümunələri təhlil etməklə yuxarıda verilmiş 2-ci qaydaya əlavələr edin. Sözlərdəki hecaların sayına diqqət yetirin.

dovşan [do:şan], *plov* [plov], *ləvbər* [lə:bər], *zövq* [zövq]

13. Verilmiş qoşasaitli sözləri saitlərin tələffüz formasına görə qruplaşdırın.

sual, *təbii*, *müalicə*, *təccüb*, *səadət*, *maarif*, *fauna*

1. Yanaşı gələn saitlər bir uzun sait kimi tələffüz olunur.

2. Yanaşı gələn saitlər yazıldığı kimi tələffüz olunur.

14. Tələffüzü verilmiş sözləri müvafiq sütunlarda qruplaşdıraraq orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[ma:vin], [mö:təbər], [tö:lə], [tə:til], [cama:t], [ma:sir], [sa:dət], [xəzi:nə], [ma:yinə], [qo:urma], [təva:zökar], [ço:ğun], [mə:tdəl]

Qoşa saitlərdən biri düşür, o biri uzun tələffüz olunur.	“V” samiti düşür, “o”, “ö” uzun tələffüz olunur.	Saitlərdən biri digərlərinə nisbətən uzun tələffüz olunur.

15. Aşağıdakı sözlüyə diqqət yetirin. Sözlərin birinci hecasındakı “ə” saitin tələffüzü arasındakı oxşarlığı və fərqi izah edin.

Mədə – insanda və heyvanlarda həzm orqanı

Mədən – faydalı qazıntıların çox olduğu yer

Mədəni – mədəniyyəti yüksək olan

ALA-BƏZƏK TORBA

*Qorxu həmişə qorxduğun şeydən
daha çox ziyan vurur.*

Mariya Küri

Onun içində həmişə bir qorxu var idi. İstənilən iş girişəndə ağlına gələn ilk fikir bu idi: “Alınmayacaq. Mən bacaran iş deyil”. Evdə də belə idi, həyətdə də, məktəbdə də. Qrup işləri, kollektiv müzakirələr zamanı növbə ona çatanda ağzına su alıb dururdu. Ondən söz qoparmaq *müşkül* məsələ idi, çünki daim beynində bir fikir dolaşırdı: “Birdən səhv deyərəm, mənə gülərlər”. Artıq 5-ci sinifdə oxuyurdu, amma bu *müdhiş xof* onu tərk etməirdi.

Bir gün axşam dərslərini hazırlayırdı. Müəllim yaşadıkları şəhərdəki tarixi-mədəni abidələr haqqında *məruzə* hazırlamağı tapşırırmışdı. Ramin internetdən tapdığı məlumatları dəftərində qeyd edə-edə düşünürdü: “Nə faydası?! Məndən məruzəçi olar? Dilim topuq vuracaq. Uşaqlar gülüşəcəklər”.

Birdən arxadan kimsə əlini onun çiyinə qoydu. Atası idi.

– Deyəsən, məruzə hazırlayırsan, – deyə atası dəftərdəki qeydlərə baxdı. – Maraqlıdır... Yəqin ki, hamının xoşuna gələcək.

– Hə, kaş məndən iki nəfər olaydı: biri məruzəni hazırlayaydı, o biri də çıxış edəydi.

– Niyə, özünə nə olub ki?..

– Nə bilim. Özümle bacara bilmirəm.

Atası otaqdan çıxıb əlində ala-bəzək torba geri qayıtdı.

– Gəl səninlə bir oyun oynayaq, – dedi, – bu torbanın içində səkkiz dəne kiçik şar var. Dördü qırmızı, dördü də mavi rəngdədir. Torbaya baxmadan əlini salıb dörd şar çıxar. Əgər dördü də qırmızı rəngdə olsa, sabah dərs başlayan kimi əlini qaldırıb müəllimdən xahiş etməlisən ki, məruzə üçün sənə söz versin.

Oyunun şərtləri Ramini maraqlandırdı. Gülüb dedi:

– Ata, eyni rəngli dörd şarın çıxmaq ehtimalı çox azdır ha!

LAYIHƏ

1. Raminin torbadan dörd qırmızı şar çıxarmaq ehtimalını müəyyən etməyə çalışın.

– Düzdür, ancaq sənin dediyinə görə, xasiyyətini dəyişmək ehtimalı da çox azdır. Ona görə də, mənə, ədalətli şərt təklif etmişəm.

Ramin çəkinə-çəkinə əlini torbaya salıb bir şar çıxardı. Şar qırmızı rəngdə idi. Sonra iki şar çıxardı. Onların da rəngi qırmızı idi.

– Ola bilməz! – Raminin təəccübündən ağzı açıla qaldı. – Yaxşı, beş şar qalır. Deməli, qırmızının şansı beşin birədir.

O, bir də cəhd etdi və yenə də qırmızı şar çıxardı. Ramin yerindəcə donub-qalmışdı. Birdən onun sifəti dəyişdi. Şübhə dolu nəzərlərlə əvvəlcə atasına, sonra torbaya baxdı.

2. Sizcə, Ramin nədən şübhələnmişdi?

Atası gülümsünüb dedi:

– Birdən elə bilərsən, səni aldatmışam ha!

O, əlini torbaya salıb bir az qurdalandı və oradan dörd mavi şar çıxardı:

– Gördün?

Həmin gecə, demək olar, səhərə qədər Raminin otağından səslər gəlirdi. Atası da yatmayıb bu səslərə qulaq asırdı. O bilirdi ki, oğlu güzgü qarşısında sabahkı məruzəsini məşq edir.

Səhər yeməyini bir yerdə yedilər. Raminin sifəti solğun görünürdü. Atası çay içə-içə ona göz vurdu:

– Sözüümüz sözdür?

Ramin başı ilə təsdiqlədi.

– Sınıfdə etibar etdiyən, güvəndiyən bir dostun var? – deyə atası soruşdu.

– Hə, Bəhrüz.

– Məruzə eləyəndə yalnız onun üzünə bax. Başqaları ilə işin olmasın.

3. Atası nə üçün Raminə məruzə zamanı məhz dostu Bəhrüzün üzünə baxıb danışmağı tapşırırdı?

...Həmin gün axşam Zərifə müəllimə Raminin anasına zəng etdi:

– Bu gün Ramin sınıfdə hamını təəccübləndirdi. Çox gözəl bir məruzə etdi. Siz onun jest və mimikalarını görəydiniz. Hələ məruzənin məzmununu demirəm. Sanki beynəlxalq *konfransda* danışdı. Mən çox, çox sevindim. Nəhayət ki, o, *natamamlıq kompleksinə* qalib gəldi...

4. Mətnin məzmunundan çıxış edərək “natamamlıq kompleksi” birləşməsinə izah edin. Özünüzdə və ya sinif yoldaşınızda hər hansı bir kompleks hiss etmişinizmi?

...On dörd il sonra.

Nəhayət, hamı dağılışdı. Ramin divanda, anasının yanında oturub onun boynunu qucaqladı, ağarmış saçını sığalladı:

– Atamın yeri həmişə görünəcək. Amma sən də özünü çox sıxma, ana. Həyatdır, nə etmək olar?! İstəyirsən, ailə albomumuza baxaq, ikilikdə onu yad eləyək.

– Yaxşı olardı. Atanın dolabındadır. Gətir bura.

Ramin dolabı açıb albomu götürəndə gözü ala-bəzək bir torbaya sataşdı. Torba ona tanış gəldi. Əlinə alanda içində nə isə şaqıldadı.

– Ana, bu nə torbadır belə? Çox tanış gəlir.

Anası torbaya baxıb gülümsündü:

– Hə, yadına düşmədi? Bilsəydin, bu torba sənin həyatında necə rol oynayıb, sənin xarakterini necə dəyişdirib, onu unutmazdın.

– Dayan, dayan, – deyə Ramin uşaqlıq xatirələrini beynində canlandırmağa çalışdı. – Nə isə yadıma düşür... Qırmızı şar... mavi şar...

Ramin torbanın ağzını açıb üzəşəşi çevirdi. Divanın üstünə səkkiz qırmızı şar düşdü.

– Aaaa... Axı atam demişdi ki, torbada dörd qırmızı, dörd mavi şar var. Elə də var idi. O mənə mavi şarları göstərmişdi.

Anası torbanın astarını çevirib dibini göstərdi:

– Görürsən, torbanın ikinci dibi var. Bu balaca zənciri dartmaqla ikinci cibi açıyıq və oradan nə çıxır? Dörd mavi şar. Bu oyunu səninlə oynamaq üçün o, bir ay çalışmışdı. Xüsusi torba tikdirmişdi. Bir fokusçu tanışını xeyli məşq etmişdi. Hə, Ramin, sən atam elə-belə adam deyildin...

Ramin mavi, qırmızı şarları ovcuna aldı. Anası göz yaşlarını görməsin deyə üzünü yana çevirdi.

Rafiq Ələkbəroğlu

LAYIHƏ

Oxu və söz ehtiyatı

5. Lüğətin köməyi ilə *müşkül*, *müdhiş*, *məruzə* və *konfrans* sözlərinin mənasını izah edin.

Danışma

6. Mətdəki dialoji nitqi təhkiyə şəklində nəql edin.

Yazı

7. “Natamamlıq kompleksindən necə azad olmalı” mövzusunda inşa yazın.

Dil qaydaları

8. Hansı sözün 1-ci saiti fərqli tələffüz olunur?

- A) torba
- B) kompleks
- C) konfrans

Yadda saxla!

“O” SAİTİNİN “A” KİMİ TƏLƏFFÜZÜ

Bir sıra sözlərin tərkibindəki “o” saiti [a] kimi tələffüz olunur; məsələn: *Moskva* – [Mask'va], *konfet* – [k'anfet]. Bu sözlər dilimizə başqa dillərdən keçmişdir.

9. Hansı cümlədə “o” ilə yazılıb “a” kimi tələffüz olunan söz işlənib?

- A) Müğənnilər konsert verməyə hazırlşırlar.
- B) Bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da kosmosla bağlı tədqiqatlar aparılır.
- C) Məşədə azan uşaqlar kompəsin köməyi ilə yolu tapdılar.

10. Sözləri dəftərinizdə orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[samavar]	[praqram]
[k'asmanəft]	[k'amandır]
[labaratoriya]	[manalok']

11. Aşağıdakı sözlərin tələffüz formalarını dəftərinizdə yazın.

portret, *lovğa*, *pomidor*, *dövlət*, *musiqi*, *əlim*,
inşaat, *müşayiət*, *obyekt*, *şüar*, *məqələ*, *müəllif*,
orijinal, *hekayə*, *təcili*, *omonim*, *mübarək*

DÜNYANIN ƏN SÜRƏTLİ ADAMI

Uğursuzluq qismət deyil. Uğurun sonu yoxdur. Hər şeyi iradə həll edir.

Uinston Çörçill

Bir vaxtlar ABŞ-ın Kanzas ştatında Qlen adlı bir oğlan yaşayırdı. Səkkizyaşlı Qlen Kaningem evlərinin yaxınlığındakı məktəbdə oxuyurdu.

O zamanlar qış aylarında məktəbi odun sobası ilə qızdırırdılar. Hər sinifdə növbətçi şagird hamıdan əvvəl gəlib otaqdakı sobanı yandırır ki, dərs başlanana qədər sinif otağı isinsin.

1917-ci ilin soyuq qış günü idi. Həmin gün Qlen sinifdə növbətçi idi. O, səhər tezdən gəlib odunları sobaya yığdı. İçində ağ neft saxlanılan şüşəni götürüb oradakı mayenin yarısını odunların üstünə tökdü və kibriti çəkdi... Elə bu zaman dəhşətli partlayış baş verdi. Bir anın içində hər yeri alov бүürüdü. Sonradan məlum oldu ki, şüşənin içindəki neft yox, benzin imiş.

1. Oxuduğunuz hissədə hansı suala cavab tapmaq mümkün deyil?

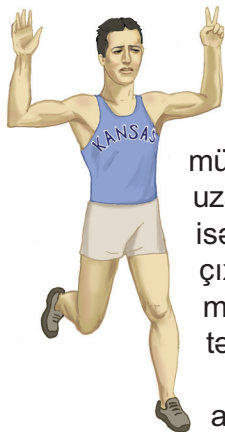
- A) Qlen Kaningem neçənci ildə anadan olmuşdur?
- B) Hadisə həftənin hansı günü baş vermişdir?
- C) Neftlə benzinin alışması arasında hansı fərq var?

Qlen özünə gələndə şəhər xəstəxanasında idi. Onun sağ qalması möcüzə idi. Amma Qlenin diz və baldır nahiyyəsində əti tamamilə yanmış, üstəlik, pəncə sümüyü də əzilmişdi.

Həkimlər Qlenin valideynlərinə deyirdilər ki, uşağın ayaqlarını mütləq kəsmək lazımdır, yoxsa o, sağ qalmaz. Lakin Qlenin necə stress keçirdiyini gören valideynləri buna razı olmurdular. Ruhi sarsıntı içində olan ata-ana hər gün həkimlərdən *amputasiyanı* təxirə salmağı xahiş edir və gecələr yatmadan Allaha dua edirdilər ki, Qlen sağalıb ayağa dursun. Beləcə, iki ay keçdi. Bu iki ay ərzində hər gün həkimlərlə valideynlər arasında mübahisə düşürdü. Qlen və valideynləri sağalmağa ümidlərini itirmirdilər.

2. Mətnin məzmununa əsasən stress və amputasiya sözlərinin mənalarını izah edin.

İki aydan sonra sarğılar açılan zaman məlum oldu ki, Qlenin ayaqları sağalmağa doğru gedir. Lakin onun bir ayağı digərindən 6 sm qısa idi və sol ayaqda, demək olar ki, barmaqlar qalmamışdı. Amma oğlan inadından dönmürdü. Ağrıdan qovrulmasına baxmayaraq, hər gün yataqda uzandığı halda idman hərəkətləri edirdi. Bir müddətdən sonra isə o, gündə iki-üç addım atmağa başladı. Xəstəxanadan çıxan Qlen bir neçə ay qoltuqağacları ilə gəzdi və fiziki məşğələləri davam etdirdi. Nəhayət, iki ildən sonra Qlen müstəqil yeriməyə, hətta qaçmağa başladı.

O qaçır, qaçır və qaçır. Sanki xəstəxanada çəkdiyi acılardan mümkün qədər uzaqlaşmağa çalışırdı. Az sonra məlum oldu ki, Qlen başqalarından daha sürətlə qaçır. Özündəki bu bacarığı hiss edən oğlan idman yarışlarında iştirak etməyə başladı. Qlen Kanzasın, sonra isə ABŞ-ın qaçış üzrə çempionu oldu.

3. Qlen Kaningemin xarakterinə uyğun gələn söz və ifadələri seçin: *mehribanlıq, həyat eşqi, sədaqət, cəsarət, qələbə əzmi, tərslik, iradə, səbir, çalışqanlıq, inadkarlıq.*

X Yay Olimpiya Oyunlarında 23 yaşlı Qlen Kaningem 1500 metrlik məsafəyə qaçış üzrə 4-cü yeri tutdu.

1934-cü ildə Qlen 1 *mil* məsafəni 4:06 dəqiqəyə qaçaraq yeni dünya rekorduna imza atdı. Bir neçə il sonra isə o, 800 metrlik məsafəyə qaçışda rekord vurdu.

1940-cı ildə Qlen idmandan getdi. Onun qaçış üzrə rekordları çox sonralar başqa bir *atlet* tərəfindən təzələndi.

Beləliklə, vaxtilə kəsilməyə məhkum edilmiş ayaqları Qlen Kaningemə neçə-neçə dünya rekordu qazandırdı və onu məşhurlaşdırdı. Bütün bunlar onun aqlasığmaz iradəsi, özünə inamı nəticəsində baş verdi.

Hazırda Qlen Kaningemin anadan olduğu Elxart şəhərində onun adını daşıyan park var. Kaningemi hələ öz sağlığında "Elxart *ekspres*", "Kanzasın polad atı", "Dünyanın ən sürətli adamı" adlandırırdılar. O, "XX əsrin idmançısı" adını qazanmış nadir atletlərdən biridir.

(İnternet materialları əsasında işlənmişdir)

Söz ehtiyatı

4. "Mil" sözünün mənasını müəyyənləşdirin.

Düşün və cavab ver

5. 4:06 dəqiqə, XX əsr birləşmələrindəki rəqəmləri sözlə ifadə edin.

6. Hansı bənddəki ədəddə rəqəmlərlə sözlərin sayı bərabərdir?

- A) 1500 B) 1934 C) 800 D) 1940

7*. Mətndəki məlumatlardan istifadə etməklə suallara cavab verin:

- X Yay Olimpiya Oyunları neçənci ildə keçirilib?
- Qlen Kaningem idmandan gedəndə neçə yaşı var idi?

Dil qaydaları

8. Mətnin əvvəlində altından xətt çəkilmiş sözlərin tələffüz formalarını yazın. Onlar arasındakı fərqi izah edin.

Yadda saxla! SÖZ SONUNDA CİNGİLTİLİ SAMİTLƏRİN TƏLƏFFÜZÜ

Sözlərin sonunda gələn bəzi cingiltili samitlər tələffüz zamanı özlərinin qarşılığı ilə əvəz olunur: cora[p], bulu[t], nəhən[k]. Belə sözlərə saitlə başlanan şəkilçi və ya söz artırıldıqda söz sonundakı cingiltili samit yazıldığı kimi tələffüz olunur: cora[b]ın, bulu[d]a; gən[c] oğlan, palı[d] ağacı

9. Aşağıdakı söz birləşmələrini oxuyun. Kökü *b, c, d, g* samitləri ilə bitən sözlərin tələffüz formasını dəftərinizdə yazın.

*tüfəng atmaq, nəhəng div, corab toxumaq, ağac kökü,
qanad çalmaq, kitab oxumaq, çələng hörmək,
dinc oturmaq, qutab bişirmək, kənd adamları*

10. Orfoqrafiya normalarına görə nöqtələrin yerinə mötərizədəki hərflərdən uyğun gələnini əlavə edib köçürün.

əhən...(k, g), palı...(t,d), tura...(ç, c), ahən...(k, g),
kaba...(b, p), pələn...(k, g)

11. “Başına əlvan güllərdən çələng qoymuş gənc qız səhəngini su ilə doldurub kəndə sarı addımladı” cümləsində neçə sözdə “g” hərfi [k] kimi tələffüz olunur?

- A) 1 B) 2 C) 3

12*. [atlas] kimi tələffüz olunan sözləri cümlələrdə iki mənada işlədib yazın. Sözlərin tələffüzündəki fərqi müəyyənləsdirin.

1-ci mənə: xəritələr toplusu

2-ci mənə: parça növü

TƏCİLİ QAN LAZIMDIR

– Mustafa, özünü ələ al. Yaxşı deyil, müəllim bizə baxır. Bu, sadəcə, bir oyundur, ölüm-qalım mübarizəsi deyil ki!

Mustafa sinif yoldaşlarının sözlərinə əhəmiyyət vermirdi. O yalnız qalib gəlmək üçün oynayırdı. Qələbə əzmi onu bir an belə tərk etmirdi. Əl-verişli şəraitdə qol vurmayanlara, vaxtında topu ötürməyənlərə qarşı amansız idi. Hər bir səhvə görə komanda yoldaşlarını kobud sözlərlə acılayırdı.

Zəng çalınanda şagirdlər dərindən nəfəs aldılar. Nəhayət, Mustafanın danlağından canları qurtarmışdı.

Paltardəyişmə otağında uşaqlar gözlərinin ucu ilə yorğun-yorğun Mustafaya baxırdılar. Səlim də pərt halda küncdə oturmuşdu. Bu oyunda o, Mustafanın komandasında qapıçı idi. Elə oyun başlar-başlamaz bir qol buraxdı. Buna görə Mustafa çox hirslandı və hamının gözü qabağında onu acıladı. Səlim isə səsinə çıxarmadı, kefi pozulsa da, oyuna davam etdi.

Onlar səkkizinci sinifdə oxuyurdular. Mustafa çox çalışqan, istedadlı, yaşıdları ilə müqayisədə *cüssəli* və qüvvətli idi. Hər işdə öndə olmağa can atırdı. Qrup işləri zamanı çox vaxt o, *liderlik* edirdi. Çox zaman da onun rəhbərlik etdiyi qrup qalib çıxırdı. Amma vay o gündən ki, uduza idilər.

Səlim Mustafa ilə bir parta arxasında otururdu. Sakittəbiətli, başaşağı, başqalarından heç nə ilə fərqlənməyən uşaq idi. Sinifdəki bir çox başqa uşaqlar kimi, o da Mustafanın *liderliyini* sözsüz qəbul edir, hətta ona bir qədər *pərəstiş* də edirdi. Səlim bugünkü oyunda məğlubiyyətin əsas səbəbkarı sayılırdı. Ona görə də komanda yoldaşlarının, xüsusilə Mustafanın qarşısında özünü günahkar hiss edir, çox pərt görünürdü.

1. Mustafa və Səlim obrazlarına münasibətinizi bildirin. Hansının xarakteri sizdə daha çox rəğbət doğurur? Nə üçün?

Həmin gün dərslər bitənə qədər Mustafa Səlimi dindirmədi. Məktəbdən çıxıb evə yollananda heç sağollaşmadı da.

Evə çatanda qapının zəngini basdı. Anası qapını açan kimi içəri keçib çantanı çiyindən atdı və dedi:

– Yaman yorulmuşam, ana. Yeməyə nə var?

Ana yeməyi qızdırmaq üçün mətbəxə keçdi. Mustafa isə paltarını dəyişib əlini yudu. Yemək masasının arxasına keçib pultla televizorun səsinə qaldırdı. Diktorun səsi otağa yayıldı:

– Bir elanı nəzərinizə çatdırmaq istəyirik. Şəhər klinik xəstəxanasına gətirilmiş ağır xəstə üçün 3-cü mənfi qan qrupundan olan donor qanına ehtiyac var. Qan vermək istəyənlərin təcili xəstəxanaya gəlməsi xahiş olunur. Təkrar edirəm...

“Deyəsən, mənim qan qrupum da 3-cü mənfi qan qrupudur, – Mustafa düşündü. – Həkim deyirdi ki, bu, nadir qan qrupudur. Bəlkə, gedim, mən də qan verim? Xəstəxana lap yaxındadır. Xeyirxah iş görmüş olaram”. Sonra fikrindən daşındı: “Əşi, şəhərdə təkəcə mənim qanım 3-cü mənfi qan qrupundan deyil ki... Bir də ki mən uşağam. Uşaqlardan qan götürümlər”.

2. Sizcə, televiziya ilə verilən xəbərin və Mustafanın düşüncələrinin mətnin məzmunu ilə nə əlaqəsi var?

Boşqaba yemək çəkən ana altdan-altdan Mustafaya baxıb dedi:

– Yaman fikirli görünürsən. Yenə kim qanını qaraldıb?

– Var da... Bir oyunda qapısından uç top buraxan fərsiz adamlar.

– Həəə, belə de. Deməli, futbolda uduzmusan?

– Səlim kimisi qapıda dayananda uduzaram da!

– Hansı Səlim? Gülnazın oğlunu deyirsən? Nə olub ki ona? Gül kimi oğlandır; tərbiyəli, qanacaq...

– Hə, çox tərbiyəlidir. O qədər tərbiyəlidir ki, üstünə gələn topdan da utanır. Topu görəni kimi o dəqiqə kənara çəkilib deyir: “Xoş gəlmisən, ay top, buyur, keç içəri. Gözüm üstə yerin var”.

Ana başını buladı:

– Oğlum, insana yalnız futbol oynamaq bacarığına görə qiymət vermək düzgün deyil. Bəlkə, onun elə cəhətləri var ki, çoxlarından üstündür?

Mustafa ikrahla üz-gözünü turşutdu:

– Kimin? Səlimin? Ay-hay!

Bir az sonra telefon zəng çaldı. Ana telefona cavab vermək üçün dəhlizə keçdi. Birdən oradan ananın həyəcanlı qışqırığı eşidildi:

– Vay! Evim yıxıldı!

Mustafa cəld dəhlizə qaçdı:

– Nə olub, ana?!

– Atanı maşın vurub! Xəstəxanadadır...

Zəng edən Səlimin anası Gülnaz xala idi. O, Mustafa ilə anasını xəstəxananın qarşısında gözləyirdi. Onları çox *təlaşlı* görüb sakitləşdirməyə tələsdi:

– Kişi indi əməliyyatdadır. Daha təhlükə sovuşub, narahat olmayın.

– Gülnaz, bəs sən haradan bildin? – deyə Mustafanın anası soruşdu.

Gülnaz xala yanında sakitcə dayanmış oğlu Səlimi göstərüb dedi:

– Səlim məktəbdən gəlib televizora baxırdı. Birdən qayıtdı ki, bəs deməzsənmi, xəstəxanada bir yaralının qana ehtiyacı var. Dedi ki, onda da həmin qan qrupudur. Əl çəkmədi ki, dur gedək, mən qan verim. Elə bil uşağın ürəyinə damıbmış ki, dostunun atasıdır. Tez bura gəldik. Uşaq olduğuna görə Səlimdən qan götürmək istəmirdilər, amma o, iki ayağını bir başmağa dirədi ki, almalısınız, vəssalam. Başqa *donor* yox idi deyə həkimlər razılaşırdılar... Yaralının kim olduğunu bilmirdik. İçəridən çıxandan sonra Səlim dedi ki, Mustafanın atasıdır.

Mustafanın anası Səlimin avazı olmuş üzündən öpdü və dedi:

– Allah ürəyincə versin, oğul. Sən olmasaydın, dostun atasız qala bilərdi. Elə indicə Mustafa ilə sənin haqqında danışırıdık. Ürəyimiz bir imiş.

Bunu deyib ana oğlunun üzünə baxdı. Mustafa başını aşağı saldı...

Rafiq Ələkbəroğlu

Oxu və söz ehtiyatı

3. Lügətin köməyi ilə *donor* sözünün mənasını izah edin.

4. *Pərəstiş*, *qibtə* və *paxıllıq* sözləri arasındakı mənə fərqlərini izah edin.

5. Mustafa və Səlimin hərəkətlərini qiymətləndirməklə əsərin ideyasını müəyyən edin.

Yazı

6. (Qruplarla iş)

I qrup: Mətnə oxuduğunuz məlumatlardan istifadə edərək televiziya ilə verilən elanın mətnini elə dəyişin ki, daha təsirli olsun.

II qrup: Mustafa ilə Səlimin gələcək münasibətləri haqqında kiçikhəcmli hekayə yazın.

III qrup: Səlim obrazını baş qəhrəman kimi təqdim etməklə mətni yenidən yazın. Yazdığınız hekayədə hadisələr Səlimin dili ilə verilməli, onun düşüncələri əks olunmalıdır.

IV qrup: “Dost dar gündə tanınar” mövzusunda inşə yazın.

Dil qaydaları

7. Şeiri oxuyun. Altından xətt çəkilmiş hansı sözdə “k” samiti [x'] kimi tələffüz olunur?

Gecənin ən uzaq dərinliyində

Bir işıq görünür.

Mayakdı, nədi?!

Ondan gözlərimi çəkdim, yenə də

Fikrimdən, yuxumdan o çəkilmədi. (Məmməd Araz)

8. Verilmiş sözləri “k” samitinin tələffüzünə görə qruplaşdırıb yazın.
kabab, lələk, kobra, sakit, diktofon, şıkar, səksən, saksofon,
çəki, dirək, kalkulyator, məhkəmə, kompüter, çəlik,
möhkəm, körpü

9. “Təcili qan lazımdır” mətnində göy rənglə verilmiş sözlərdə “k” hərfinin “y” ilə əvəzlənməsinə diqqət yetirin.

Yadda saxla!

SÖZLƏRİN SONUNDA K–Y ƏVƏZLƏNMƏSİ

Bir çox sözlərin sonunda “k” samiti “y” samitinin qarşılığı olan [x'] kimi səslənir: *çiçək [çiçəx']*, *ürək [ürəx']*. Belə sözlərə saitlə başlanan şəkilçi artırıldıqda “k” samiti “y” samitinə keçir: *ürək – ürəyin, kəpənək – kəpənəyə*.

10. Hansı sözə saitlə başlanan şəkilçi artırıdığında “k” samiti “y” samiti ilə əvəz olunur?

A) iştirak B) mühərrik C) kürk D) kötük

11. Hansı sözlərə saitlə başlanan şəkilçi əlavə etdikdə k-y əvəzlənməsi baş vermir?

təbrik, park, çiyələk, mexanik, yük, bilik, türk, tank, köynək

12. *Çiçək, dibçək, ələk* sözlərinə saitlə başlanan şəkilçi artıraraq cümlədə işlədin.

- 13*. Hansı sözə k-y əvəzlənməsinin baş verdiyini əminliklə demək olar? Seçiminizi izah edin.

A) küləyə B) kürəyə C) kirpiyə D) dəliyə

XEYİRXAH ƏLİ

Cümə günü idi. Məktəbdə dərsin qurtarmağına az qalmışdı. Hamı evə getməyə tələsirdi. Zəng vurular-vurulmaz şagirdlər dəftər və kitablarını çantalarına qoyub sinifdən çıxmağa başladılar. Yalnız Əli tələsmirdi. Əksinə, yubanmağa çalışırdı. Buna görə zəng vurulduqdan sonra da yerindən qalxmır, ağır-ağır əşyalarını yığırdı. Əli bir tərəfdən gözücu müəlliminə baxır, bir tərəfdən də yoldaşlarının getməsinə gözləyirdi.

? 1. Sizcə, Əlinin özünü belə aparmasının səbəbi nə idi?

Müəllimi onun bu halını hiss etdi:

– Əli, mənimlə işin var?

Əli son yoldaşının da çıxdığını görüncə cavab verdi:

– Sizinlə danışmaq istəyirdim, müəllim.

– Yaxşı, buyur.

– Sınıfımızdəki Əhməd haqqında danışmaq istəyirəm.

– Nə olub ki Əhmədə?

– Fikir vermişəm, çox vaxt yeməyi olmur. Deyəsən, ailənin vəziyyəti yaxşı deyil. Ona kömək etmək istəyirəm. Amma o məndən pul almağı özünə sığıdırmaz. Siz isə bir bəhanə tapıb verə bilərsiniz.

? 2. Əli nə üçün bu barədə müəllimlə təkliddə danışmaq istədi?

Bunu deyib Əli cibindən qəpiqlər çıxardı və müəllimin masasının üzərinə qoydu.

Müəllim Əlinin məqsədini başa düşdü, amma pula toxunmadı. O bilirdi ki, Əlinin də ailəsi zəngin deyil. Bu çalışqan, sevimli şagirdinin nə qədər böyük, xeyirxah ürəyi varmış! Allah bilir, anasının ona yemək üçün verdiyi puldan qənaət edib sinif yoldaşına yardım etmək istəyir. Hələ üstəlik, kömək etdiyinin bilinməsinə də istəmir.

Müəllim:

– Qoy bir düşünək, götür-qoy edək, Əli, – dedi. – Bildiyimə görə, sizin də maddi vəziyyətiniz yaxşı deyil. Üstəlik, atan da xəstədir. Elə deyilmi?

– Doğrudur, müəllim. Bir müddət xəstəxanada yatası oldu. Amma indi, şükür Allaha, yaxşıdır.

Müəllim dinməz dayanıb düşündü. Bu cür təmiz niyyət qarşısında deməyə söz tapmırdı. Əlinin nəcib hərəkətini bəyənirdi, amma bu böyük ürəkli kiçik uşağın da vəziyyətini düşünürdü. Onu bu fikrindən daşındırmaq üçün bir bəhanə tapmalı idi. Digər tərəfdən, sevimli şagirdinin hisslərini başa düşüb onun ürəyini sındırmaq da istəmirdi.

Bir qədər düşündəndən sonra üzünü Əliyə tutub soruşdu:

– Böyüyəndə nəçi olmaq istəyirsən?

– Biznesmen.

– Nə üçün?

– İstəyirəm, pulum çox olsun ki, insanlara daha çox kömək edə bilim.

Müəllim sanki **ışığı** ucu tapmış kimi sevindi:

– Lap yaxşı. Gəl belə danışaq. Əvvəla, sən düz deyirsən, Əhmədin, doğrudan da, köməyə ehtiyacı var, amma sən tələsmə. Axı hələ bala-casan. Bax zəngin iş adamı olarsan, onda insanlara kömək edərsən.

– Yox, – deyə Əli etiraz etdi. – Babam həmişə deyir ki, birinin yardımı ehtiyacı olanda ona düşünmədən bacardığın qədər kömək elə. Bir də deyir, elə yardım elə ki, o adam utanmasın. Əgər mən indidən insanlara kömək etməyi öyrənməsəm, zəngin adam olanda bunu bacarmayacağam.

Müəllimin gözləri dolmuşdu. Başını “bəli” mənasında tərpədərək masanın üzərindəki pulları bir-bir yığdı...

Gülərə Xudiyeva

Düşün və cavab ver

3. Aşağıdakı mətni oxuyun və onun “Xeyirxah Əli” mətni ilə məzmun yaxınlığını müəyyən edin.

İSKƏNDƏRİN CAVABI

20 yaşında ikən dünyanı fəth etmək fikrinə düşən Makedoniyalı İskəndər hərbi yürüşə başlamazdan əvvəl müəllimi Aristotelin yanına gəldi. Böyük filosof şagirdini dinləyib dedi:

– İskəndər, çox böyük işə başlayırsan. Ancaq sən çox cavansan. Bəlkə, bir az gözləyəsən, təcrübə toplayasan.

– Yox, – deyə İskəndər cavab verdi. – İllər keçdikcə, bəlkə də, təcrübəm artacaq, ancaq qətiyyətim azalacaq.

Yazı

4. “Təcili qan lazımdır” və “Xeyirxah Əli” mətnlərindən istifadə etməklə aşağıdakı mövzuda inşa yazın:

“Kiçik yaşda olanlar da xeyirxah işlər görə bilərlər”.

Dil qaydaları

5. Mətnə göy rənglə verilmiş sözlərdə “q” samitinin tələffüzündəki fərqi müəyyən edin.
6. Altından xətt çəkilmiş sözün kökünü müəyyən edin.

Yadda saxla!

“Q” SAMİTİNİN YAZILIŞI VƏ TƏLƏFFÜZÜ

“Q” samiti sözdəki yerindən asılı olaraq müxtəlif cür tələffüz olunur:

- 1) yazıldığı kimi: [q]ələm, əla[q]ə;
- 2) [x] kimi: uşa[x], bula[x];
- 3) [k'] kimi: nö[k']san, şəfə[k'].

Son samiti “q” ilə yazılan, lakin [x] kimi tələffüz olunan sözlərə saitlə başlayan şəkilçi artırıldıqda “q” samiti “ğ” samitinə keçir: *bulaq – bulağın, yarpaq – yarpağa*.

7. *Otaq, qoruq, qaçaq* sözlərinə saitlə başlayan şəkilçi artıraraq cümlədə işlədin.
8. Hansı sözlərə saitlə başlayan şəkilçi əlavə etdikdə *q–ğ* əvəzlənməsi baş vermir?
xalq, balıq, bioloq, qulaq, üfüq, qoruq, əxlaq, dayaq, natiq, barmaq, məntiq, bardaq, tapşırıq
9. Verilmiş sözləri “q” samitinin tələffüzünə görə qruplaşdırıb yazın.
dostluq, daşqın, rəqabət, varlıq, rəqs, qadir, açıq, qürbət, natiq,

[q]	[x]	[k']

yarpaq, sarmaşiq, maqnit, məqsəd, təqsir

10. Hansı cərgədəki bütün sözlərin son samiti “q” ilə yazılmalıdır?

- A) [çarx], [marax], [sağlx]
- B) [balıx], [məntik'], [sarıx]
- C) [layik'], [yumşax], [rəng]
- D) [otax], [qarışix], [park]

ORXAN VƏ TƏPƏL

Orxanda sümük xəstəliyi vardı. Böyüdükcə bu xəstəlik özünü daha kəskin şəkildə büruzə verirdi. O, ayaq üstə çətinliklə durur, yeriyəndə axsayırdı. Həkimlər ayağına metal dayaq qoymuşdular ki, sümüyə çox güc düşməsin. Onların dediyinə görə, bu xəstəlikdən xilas olmağın ən yaxşı yolu dərmanlarla yanaşı, gündəlik masaj və fiziki məşğələlər idi. Lakin Orxan dərmanları qəbul etsə də, fiziki məşğələlərdən imtina edirdi. Hər dəfə ayağının ağrıdığını dedikdə ata-anasının ürəyi yumşalır, onu gəzməyə məcbur edə bilmirdilər.

Bir dəfə məktəbdən qayıdarkən Orxan yolda bir kiçik gördü. Ağ-qara rəngli çox qəşəng bir kiçik idi. Amma axsayırdı, bir ayağını qaldırıb üç ayağı üzərində gəzirdi. Orxan fit çalıb küçüyü çağırdı. Yaxınlaşanda əyilib onu tumarladı. Kiçik də təşəkkür əlaməti olaraq boynunu mehribancasına Orxanın dəmir dayaq ayağına sürtdü. Orxan itlə danışmağa başladı:

- Yəqin, acsan, hə?
- ...
- Bəs ayağını kim bu günə qoyub?
- ...
- Gəl mənimlə bizə gedək.

1. Sizcə, bu kiçüyün Orxanın taleyində nə kimi rolunu olacaq?

Onlar parkla Orxangilin evinə doğru irəlilədilər. Parkda gəzişən qoca nənələr və babalar bir yerdə addımlayan axsaq uşaqla axsaq küçüyü görüb ayaq saxlayır, təəssüf dolu nəzərlərlə onların arxasınca baxırdılar.

Orxanın anası əvvəlcə küçüyü narazılıqla qarşıladı. Lakin sonra özünün də bu mehriban kiçükdən xoşu gəldi. Orxana dedi:

- Gəl onu *baytara* aparaq. Görək ayağını sağalda bilirikmi?!

Baytar küçüyün ayağını *rentgenə* saldıqdan sonra dedi:

– Sümüyü bir neçə yerdən sınıb. İndi mən onları bitişdirib ayağını sarıyaram. Amma çalışın, onu gəzdirəsiniz ki, əzələləri zəifləməsin. Əvvəlcə az-az, sonra gəzinti vaxtını çoxalda bilərsiniz.

O gündən Orxan hər gün axşam küçüyü ilə parka çıxıb gəzirdi. O, sevimli dostu ilə söhbət edir, anasının verdiyi *kolbasa-çörəyi* onunla bölüşürdü. Ona ad da qoymuşdu: Təpəl.

2. Sizcə, nə üçün Orxan itinə “Təpəl” adı qoymuşdu? Bu sözün mənasını izah edin.

Təpəl artıq Orxanın bütün əməllərini başa düşür, onları həvəslə yerinə yetirirdi. Əvvəlcə onlar bir-iki kilometr gəzir, evə qayıdanda isə Orxan ayağının ağrısından ufuldayırdı. Lakin bir aydan sonra özü də hiss etmədən Təpəllə rahatca üç-dörd kilometr gəzirdi.

3. Orxanın rahat gəzməsinin səbəbi nə idi?

Bir dəfə axşam onlar yenə də parkda gəzirdilər. Orxan balaca tennis topunu çəmənlüyə atır, Təpəl hoppanaraq topu ağzı ilə götürür, Orxana gətirirdi. Birdən necə oldusa, top parkın yanından keçən maşın yoluna düşdü. Təpəl aramsız şütüyən avtomobillərə fikir vermədən yola doğru qaçdı. Hədsiz dərəcədə həyəcanlanan Orxan:

– Dayan, Təpəl! – deyib onun arxasınca yüyürdü.

Lakin ayağına bağlanmış dəmir dayaq çox getməyə imkan vermədi. Dörd-beş addım atmışdı ki, yerə yıxıldı. Ayağa qalxmağa çalışsa da, qalxa bilmədi. Deyəsən, metal dayaq qırılmışdı.

Orxanın qışqırığını eşidən Təpəl tez geri dönüb onun yanına gəldi. Dostunun yanında həyəcanla ora-bura vurnuxaraq hürməyə başladı.

Parkda gəzişən tanış həyət uşaqları bu səhnəni görüb köməyə tələsdilər. Biri isə Orxangilə qaçdı ki, valideynlərinə xəbər versin.

...Yarım saat sonra Orxan, atası və anası həkimin otağında idilər. Təpəl də burada idi. Deyəsən, o özünü günahkar hiss edirdi. Bir küncə qısılib gah həkimə, gah da çarpayıda uzanmış Orxana baxırdı.

Həkim ehmalca dəmir dayağı açdı və əli ilə Orxanın ayaqlarını yoxladı. Onun üzündə təəccüb ifadəsi var idi:

– Bir ayağa qalx görün.

Orxan çarpayıdan düşüb ayaq üstə durdu.

– İndi qapıya tərəf get.

Orxan qapıya tərəf getdi. O axşamırdı, ayağında heç bir ağrı hiss etmirdi. Ata ilə ananın sevincinin həddi-hüdudu yox idi.

– Deyəsən, fiziki tərbiyə ilə məşğul olmağa başlamısan, – deyə həkim gülümsədi.

Orxan utancaq səsle:

LAYİHƏ

– Yox, – dedi.

Atası söhbətə qarışdı:

– Orxan Təpəlin ayağını sağaltmaq üçün hər gün onunla bir neçə kilometr gəzirdi.

– Təpəl kimdir?

Ata otağın küncündə sakitcə oturmuş küçüyü göstərdi. Otaqdakılar çevrilib Təpələ baxdılar. Küçük nədənsə sarğılı ayağını qaldıraraq həkimə sarı uzatdı. Hamı onun bu hərəkətinə gülüşdü. Həkim əlini Orxanın çiyninə qoyub dedi:

– Səni xeyirxahlığın sağaltdı.

Vüsalə Şəfiyeva

Oxu

4. Hekayənin ideyasını müəyyən edin. Mətnin hissələrini məzmununa uyğun başlıqlarla adlandırın.

Dil qaydaları

5. Altından xətt çəkilmiş sözlərə diqqət yetirin. Sizcə, nə üçün onlardan biri tək, digəri qoşa “d” ilə yazılıb?

Yadda saxla!

QOŞA SAMİTLƏ BİTƏN TƏKHECALI SÖZLƏR

İki eyni samitlə bitən təkhecalı sözlərə samitlə başlayan şəkilçi qoşulduqda söz kökündəki samitlərdən biri düşür; məsələn: *fənn – fənlər, xətt – xətsiz*. Hiss sözü istisnadır: *hisslər*.

Müxtəlifcinsli qoşa samitlə bitən bəzi təkhecalı sözlərin deyilişi zamanı qoşa samitlər arasında sait səs tələffüz olunur; məsələn: *hökm [höküm], üzr [üzür], dövr [dövür]*.

6. Nöqtələrin yerinə lazım gəldikdə müvafiq hərfləri qoymaqla cümlələri köçürün.

1. Sir...ini verməyir sir...daşa dünya. (S. Vurğun)
2. Məktəb fən...ləri arasında ən çox sevdiyim riyaziyyat fən...idir.
3. Keçmişdə torpaqları düşməndən qorumaq üçün sərhədboyu səd...lər tikilirdi. Bunlardan ən uzununu Çin səd...i idi.

7. Səhv yazılmış sözləri düzəldərək dəftərinizə yazın.

1. Y. Səmədoğlunun “Qətil günü” romanı çox sevilir.
2. Uşaqlar şəhərin göstərdiyi fokuslara maraqla baxırdılar.
3. 20 Yanvar Ümumxalq Hüzün Günüdür.

HAMININ BİLDİYİ DİL

Dərs ilinin əvvəlində sinfimizə Zaur adlı təzə şagird gəlmişdi. O, ailəsi ilə birgə Gürcüstandan Bakıya köçmüşdü. Bir dəfə tənəffüsdə Zaurun telefonla bizim anlamadığımız dildə danışdığını eşitdik. Ona təəccüblə baxdığımızı görüb gülə-gülə dedi:

- Dostum Şota idi. Tbilisidən zəng etmişdi.
- Sən gürcü dilini bilirsən?
- Əlbəttə, axı mən anadan olandan Gürcüstanda yaşamışam.
- Yaxşı, gürcü dilində necə deyərsən: “İndi zəng vurulacaq”?

Zaur anlaşılmaz bir şey dedi və bu vaxt, doğrudan da, zəng vuruldu. Başımız elə qarışmışdı ki, Aydın müəllimin gəldiyini hiss etmədik. O, söhbətin nədən getdiyini biləndə dedi:

– Deməli, Zaur öz doğma dili ilə yanaşı, başqa bir dildə də danışa bilir. Bu çox yaxşıdır. İnsan nə qədər çox dil bilsə, bir o qədər çox adamla sərbəst ünsiyyətdə ola bilir. Ancaq bir dil də var ki, onu hamı bilir və istifadə edir. Bu, jestlər və mimikalar dilidir.

Uşaqlar təəccüblə bir-birinin üzünə baxdılar. Aydın müəllim gülümsəyərək sözünə davam etdi:

– İndicə çoxunuz həmin dili işlətdiniz. Leyla qaşlarını qaldırmaqla təəccübləndiyini ifadə etdi. Zaur çiyinlərini çəkməklə tərəddüdünü bildirdi. Kərimin başını qaşması isə onun fikrə getdiyini göstərdi. Mimika – üz əzələlərinin hərəkətləridir. Onlar insanın hiss və həyəcanını əks etdirir. Fikir vermisinizmi, çox vaxt adamlar bir kəlmə belə deməsələr də, biz onların şad, kədərli, hirsli, fikirli olduğunu duyuruq. Bunları bizə həmin adamların üz cizgiləri – alın, qaş, göz, ağız, dodaqlar deyir.

Kərim əlini qaldıraraq soruşdu:

- Bəs jest nədir, müəllim?
- Jest müəyyən duyğu, istək, münasibət bildirən əl-qol hərəkətləridir. Elə indicə sən əlini yuxarı qaldırdın və mən başa düşdüm ki, söz demək üçün icazə istəyirsən.

Aytac soruşdu:

- Deməli, Yer üzündəki bütün insanlar jestlərin köməyi ilə bir-birini başa düşə bilirlər?

– Elə jestlər var ki, beynəlxalq aləmdə qəbul olunub və hamı üçün aydındır; məsələn, millətindən asılı olmayaraq insanlar salamlaşarkən bir-birinin əlini sıxırlar. Bundan əlavə, bir sıra peşəkar jestlər də var; məsələn, hərbi kəşfiyyatçıların və ya su altında işləyən dalğıcıların öz jestləri var. Bir çox idman növlərində də hamı tərəfindən qəbul olunmuş xüsusi jestlərdən istifadə olunur. Amma bir çox xalqların yalnız özlərinə məxsus jestləri də var; məsələn, qədim zamanlarda çinlilər görüşərkən öz əllərini sıxırmışlar. Bəzi xalqlarda isə görüşərkən adamlar burunlarını bir-birinə sürtürlər.

1. Sizcə, nə üçün məhz kəşfiyyatçılar, dalğıcılar və idmançılar jestlərdən daha çox istifadə edirlər?

Bu zaman İlkin söz alıb dedi:

– Müəllim, keçən il atam məni özü ilə Bolqarıstana aparmışdı. Bolqarlar razılıq əlaməti olaraq başlarını bulayırlar, “yox” demək istəyəndə isə, əksinə, başlarını yuxarı-aşağı hərəkət etdirirlər.

– Tamamilə doğrudur, – Aydın müəllim dedi. – Yunanlar və make-doniyalılar da belə edirlər. Ümumiyyətlə, bir ölkəyə səfər edərkən yerli xalqın jestlərini öyrənmək heç də pis olmazdı. Əgər nə vaxtsa Tibetə getsəniz və orada rastlaşdığınız adam sizə dilini göstərsə, qanınızı qaraltmayın. Bu, sadəcə, o deməkdir ki, “sənə qarşı heç bir pis niyyətim yoxdur. Narahat olma”. Başqa xalqlarda isə bu jest cırnatmaq və ya təhqir kimi qəbul edilir.

Aydın müəllim sözünü kəsib saatına baxdı, sonra dedi:

– Hə, uşaqlar, mimika və jest dili çox maraqlı mövzudur. Ancaq mürəkkəb fikirləri ifadə etməkdə onlar acizdir. Bu mənada nitqi heç nə əvəz edə bilməz. Nitq isə o zaman təsirli olur ki, müvafiq jest, mimika və intonasiya ilə müşayiət edilir. İndi isə gəlin dərsimizin mövzusunə keçək...

Dilruba Nureddinqizi

Düşün və cavab ver

2. Təsəvvür edin ki, valideynlərinizlə xarici ölkələrdən birinə səfər etmişiniz. *İzdihamlı* küçələrdən birində siz ata-ananızdan ayrı düşüb dilini bilmədiyiniz insanların arasında tək qalırsınız. Birdən bir polis görüb ona yaxınlaşırsınız. Siz jestlərin köməyi ilə polise öz probleminizi necə başa salıb kömək istəyərsiniz?

- 3*. Bu əl jesti bir çox xalqlarda qələbə mənasını verir və qələbəyə ruhlandırmaq məqsədilə istifadə olunur. Sizcə, nə üçün qələbə işarəsini vermək üçün məhz bu jestdən istifadə olunur?

Dil qaydaları

4. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri tələffüz edin. Hansı sözlərdə yanaşı gələn samitlərin tələffüzü yazılışından fərqlidir?

Yadda saxla!

QOŞASAMİTLİ SÖZLƏRİN TƏLƏFFÜZÜ

Bir çox qoşasamitli sözlərin deyilişi ilə yazılışı fərqlənir.

● Yanaşı gələn kar samitlərdən ikincisi cingiltili tələffüz olunur; məsələn: *əlbəttə* [əlbətdə], *səkkiz* [səkgiz], *tappılı* [tapbılı], *ixtira* [ixdira], *bitki* [bitgi], *usta* [usda].

● Qoşa “q” ilə yazılan sözlərdə birinci samit özünün kar qarşılığı kimi tələffüz olunur: *saqqal* [sak'qal].

● Sözdə “n” samiti “b”, “m” samitlərindən əvvəl gəldikdə [m] kimi tələffüz olunur: *sönməz* [sömməz], *tənbəl* [təmbəl].

5. Verilmiş sözlərin tələffüz formalarını yazın.

mütəkkə, saqqız, itki, mürəkkəb, anbar, hətta, döyüşkən

6. Dörd sözdən biri iki “y” ilə yazılır.

A) [töfsiyə] B) [ehdiyat] C) [tərbiyə] D) [əhəmiyyət]

7. Lüğətin köməyi ilə sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edin və dəftərinizdə yazın.

[zambax], [pambıx], [zəmbil], [k'ambinat], [şəmbə], [kömbə]

ONLAR NECƏ DANIŞIR VƏ OXUYURLAR

Dil ünsiyyət vasitəsidir. Bir-biri ilə ünsiyyətə olmaq üçün insanlar dörd nitq bacarığından istifadə edirlər: danışma, dinləmə, oxu və yazı. Danışma və dinləmə şifahi nitq bacarıqlarıdır, çünki bu zaman nitq səslərlə ifadə olunur. Oxu və yazı isə yazılı nitq bacarıqlarıdır, çünki burada sözlər hərflərlə işarə olunur. Danışmaq və yazmaq biz öz fikir və duyğularımızı ifadə edirik. Oxu və dinləmə bacarıqları isə başqalarının fikirlərini anlamaq üçündür.

1. Nümunəyə əsasən cədvəl çəkin və verilmiş sözləri cədvəlin müvafiq xanalarında yazın.

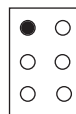
dinləmə, danışma, oxu, yazı

	şifahi nitq	yazılı nitq
anlama		
özünüifadə		

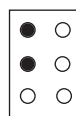
Bəs görmə və ya eşitmə qabiliyyətindən məhrum olan insanlar başqaları ilə necə ünsiyyət qururlar? İnsan zəkası bu problemi həll etmiş, belə insanların ünsiyyətini təmin etmək üçün vasitələr düşünüb tapmışdır.

1821-ci ildə fransalı Luis Brayl qabarıq nöqtəli əlifba icad etməklə görmə qabiliyyətindən məhrum olan milyonlarla insanın yazıb-oxuma arzusunu gerçəkləşdirdi.

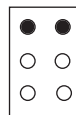
Luis Brayl uşaq yaşlarında bədbəxt hadisə nəticəsində görmə qabiliyyətini itirmişdi. 10 yaşında gözədən əlil uşaqlar üçün Kral İnstitutuna daxil olan Luis az müddətdə qabarıq hərflərlə oxumağı, pianoda çalmağı öyrəndi. Lakin istedadlı uşaq bununla kifayətlənmədi. O özü kimi uşaqlara daha asan oxumaq və yazmaq imkanı verən xüsusi əlifba icad etdi. Bu əlifbada hərflər 6 qabarıq nöqtənin müxtəlif *kombinasiyalarından* ibarət idi. İndi Brayl əlifbasından bütün dünyada geniş istifadə olunur, kitablar, dərsliklər nəşr edilir, qəzet və jurnallar çıxır.

A

B

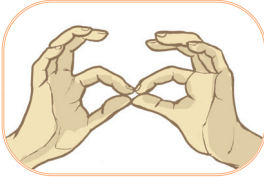
C

D

LAYIHƏ

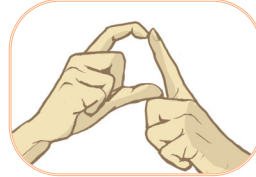
Eşitmə qabiliyyətindən məhrum olanların şifahi ünsiyyətini asanlaşdırmaq üçün jestlər dilindən istifadə olunur. Hər jest müəyyən bir anlayışı, yeni sözü ifadə edir. Lakin bu jestlərlə xüsusi isimləri, adları ifadə etmək mümkün deyil. Ona görə də belə insanlar üçün barmaq əlifbası icad edilmişdir. Burada barmaqların hər hərəkəti əlifbadakı müəyyən hərfi ifadə edir.

B

C

D

Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda görmə və eşitmə qabiliyyətindən məhrum olan insanlar üçün böyük işlər görülür: xüsusi məktəblər, kitabxanalar yaradılır. Bu insanların cəmiyyətin tamhüquqlu üzvü, fəal vətəndaş olması üçün dövlət onlara daim qayğı göstərir.

Düşün və cavab ver

2. Görmə qabiliyyətindən məhrum olanlar Brayl əlifbası vasitəsilə ...

- A) danışirlər və dinləyirlər B) yazırlar və oxuyurlar

Dil qaydaları

3. Verilmiş cümlələri oxuyun, altından xətt çəkilmiş sözlərin tələffüzü arasındakı fərqi müəyyənləşdirin.

1. Çiyindəki bağlama sürətlə addımlamağa mane olurdu.
2. Üzünə açılan qapını heç vaxt bağlama.

Yadda saxla!

HECA VƏ VURĞU

Heca tələffüz zamanı sözün asanlıqla bölünən hissəsidir: *ki-tab-xa-na*.

Hecalardan birinin digərlərinə nisbətən daha qüvvətli deyilməsi vurğu adlanır: *istedád, astronómiya*. Bəzən sözdə vurğunun yeri dəyişdikdə məna dəyişir: *soyutma – soyútma; búrun – burún*.

4. Aşağıdakı sözləri tələffüz edin, hecaların sayını və vurğulu hecanı müəyyənləşdirin.

cəmiyyət, coğrafiya, fizika, televizor, etika, dünən

5. Aşağıdakı sözləri mənasına uyğun olaraq cümlədə işlədin.

qalın, qalın, süzmə, süzmə, gözle, gözle, gəlin, gəlin, dərin, dərin

6. Verilmiş sözlərin mənasına uyğun olaraq vurğulu hecanı müəyyənləşdirin.

Şaxta – sıfırdan aşağı hava temperaturu, qış havası.

Şaxta – faydalı qazıntıların çıxarıldığı və yeraltı işlərin aparıldığı yer.

Dimdik – quşların ağızlarının irəliyə uzanmış buynuz kimi sərt hissəsi.

Dimdik – çox dik, lap dik, tamam dik.

Yadda saxla!

SÖZÜN SƏS TƏRKİBİNƏ GÖRƏ TƏHLİLİ

Sözün səs tərkibini müəyyən edərkən onun tələffüzü əsas götürülür. Hecaların sayı və vurğunun yeri isə sözün yazılışı əsasında müəyyənləşdirilir; məsələn, “səadət” sözündə beş səs var. Onlardan ikisi sait, üçü samitdir: [sa:dət]. Bu söz üçhecalıdır, vurğu üçüncü hecaya düşür.

7. Yaşıl (doğru) və qırmızı (yanlış) kartları qaldırmaqla məqsəd sözünün səs tərkibi haqqında deyilənlərin doğru və ya yanlış olduğunu bildirin.

1. Sözdə üç cingilti, bir kar samit var.
2. [m] cingilti samitdir, kar qarşılığı yoxdur.
3. [ə] qalın, dodaqlanmayan, açıq saitdir.
4. [k'] – kar samitdir, cingilti qarşılığı “g” samitidir.
5. [s] – kar samitdir, cingilti qarşılığı “z” samitidir.
6. [t] – kar samitdir, cingilti qarşılığı “d” samitidir.
7. İkihecalıdır, vurğu ikinci hecaya düşür.

D	Y
D	Y
D	Y
D	Y
D	Y
D	Y
D	Y

8. Verilmiş sözlərdə hecaların sayını və vurğusunu müəyyən edin.

cəmiyyət, Türkiyə, biologiya, artilleriya, filosof, diplomatiya, fəaliyyət, dostluq, İngiltərə, Fransa

9. Sözləri səs tərkibinə görə təhlil edin.

ünsiyyət, nöqtə, piano, barmaq, termometr

LAYIHƏ

DİL QAYDALARI ÜZRƏ TƏKRAR

1. Hansı şeirdə ahəng qanununa tabe olmayan sözlər var?

Balama qurban alçalar,
Balam nə vaxt əl çalar?
Balama qurban inəklər,
Balam nə vaxt iməklər?
(nazlama)

Çiçəklər hala gəldi,
Arılar bala gəldi.
Nə günah eylədim ki,
Başıma bəla gəldi?
(bayatı)

2. Hər bir sözün əvvəlindəki samiti qarşılıqlı ilə əvəz edib yeni sözlər yaradın. Sait səsləri növlərinə görə təsnif edin.

gül, din, köz, küləş, dərs, boz, tanış

3. Tappılıt, kombinat, dəftər, seçki, məntiq, təfəkkür, saqqal sözlərində fərqli tələffüz olunan hərfi müəyyən edin.

4. Aşağıdakı sözləri cədvəlin müvafiq sütunlarında yazın.

kürk, qaşiq, aşıq, papaq, buruq, çiçək, istək, tük, kələk, məşq, kəpənək, nitq, xalq, soyuq, müdrik

Saitlə başlanan şəkilçi artırdıqda son samiti dəyişən	Saitlə başlanan şəkilçi artırdıqda son samiti dəyişməyən

5. Tələffüz forması verilmiş sözləri dəftərinizdə orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[payema], [pələnk], [çörəx'], [mürəkgəp], [kərpiç], [çanax]

6. Aşağıdakı sözləri səs tərkibinə görə təhlil edin.

evrika, çaqqal, üfük, zoologiya, təbii, konfrans

7. Verilmiş nümunəyə əsasən dəftərinizdə cədvəl çəkin və sözləri vurğulu hecanın yerinə görə müvafiq sütunlarda yazın.

Paris, aksiya, Volqa, Ankara, novator, İtaliya, Sumqayıt, Fransa, London, Dunay, genosid, printer, Hindistan, Kiyev, aktual, Latviya, Gəncə, Yenisey, Yaponiya, qalaktika, akvapark, mesenat, bouling, Daşkənd, Aralıq

I heca	II heca	III heca

2-ci BÖLMƏ

NİYƏ BELƏ DEYİRİK

LAYIHƏ

LÜĞƏTLƏR

Dildə olan sözlərin hamısı birlikdə onun lüğət tərkibini təşkil edir. Buna dilçilikdə *leksika* deyilir. Dilçiliyin leksikanı öyrənən sahəsi isə leksikologiya adlanır. *Lexis* yunan dilində söz deməkdir.

Dildə sözlərin sayını dəqiq müəyyən etmək mümkün deyil, çünki dilin lüğət tərkibi daim dəyişir.

Dilin lüğət tərkibi nə qədər zəngin olarsa, fikri ifadə etmək daha asan olar. Azərbaycan dili də lüğət tərkibi zəngin olan dillərdəndir. Dilimizdəki saysız-hesabsız sözlər lüğətlərdə öz əksini tapır. Türk dillərinin, o cümlədən Azərbaycan dilinin lüğətçilik tarixi Mahmud Kaşğarının "Divanü lüğət-it-türk" əsəri ilə başlanır.

1. Oxuduğunuz hissədə hansı abzasdan sonra aşağıdakı cümlə verilə bilər?

"Elmin inkişafı və həyatımızda baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar yeni anlayışlar meydana gəlir və onlar yeni sözlərin yaranmasına səbəb olur".

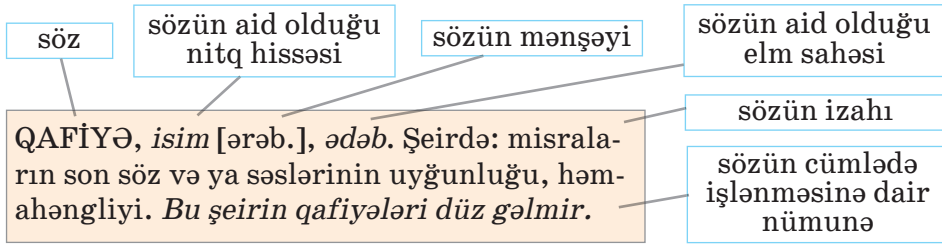
Mahmud Kaşğari XI əsrin əvvəllərində Şərqi Türküstanın Kaşğar şəhərində doğulmuşdur. İlk təhsilini öz doğma şəhərində alan Mahmud gənc yaşlarında türk dillərinin lüğətini yazmaq fikrinə düşmüşdü. Bu məqsədlə o, türk tayfalarının yaşadıkları əraziləri gəzərək öz lüğəti üçün zəngin material toplamışdı.

"Divanü lüğət-it-türk"də 9222 türk sözü və söz birləşməsi, çoxlu miqdarda şeir parçası və atalar sözü verilmişdir. Lüğətdə türk sözündən sonra həmin sözün ərəb dilində qarşılığı və izahı verilir. Kaşğari öz lüğətində türk dillərinin müqayisəli qrammatikasına da yer ayırmışdır. Türk dillərində ahəng qanunu haqqında da ilk dəfə Mahmud Kaşğari bu əsərində yazmışdır. Əsərin sonunda müəllif möhtəşəm türk dünyasının ərazisini əks etdirən bir xəritə də çəkmişdir. Xəritədə adı "ərzi-Azərabadqan" kimi çəkilən Azərbaycanın coğrafi mövqeyi və qonşuları da öz əksini tapmışdır.

Son 100 ildə Azərbaycanda müxtəlif lüğətlər tərtib olunmuş və nəşr edilərək oxucuların ixtiyarına verilmişdir. İzahlı lüğətlərdə sözlərin leksik mənalari, orfoqrafiya lüğətində düzgün yazı, orfoepiya lüğətində isə düzgün tələffüz qaydaları verilir. Ensiklopedik lüğətlər şəxslər, elmi anlayışlar, mühüm hadisələr haqqında məlumat verir.

Lüğətlər əlifba sırası ilə tərtib olunur. Odur ki hərflərin əlifba sırasını yaxşı bilənlər lüğətdən daha asan və səmərəli istifadə edə bilərlər.

İZAHLI LÜĞƏTİN QURULUŞU

2. Qruplar şəklində işləyərək aşağıdakı sözlərdən ibarət izahlı lüğət tərtib edin.

söyüd, lətifə, virus, sabah, eksponat, nərdivan, dəyirmi, mərmə

Dil qaydaları

3. Mətnin 2-ci abzasında hansı sözün leksik mənası yoxdur? Həmin sözün cümlədə rolu nədən ibarətdir?

Yadda saxla!

SÖZÜN LEKSİK VƏ QRAMMATİK MƏNASI

Sözün ifadə etdiyi anlayışa sözün mənası, daha dəqiq desək, **leksik (lüğəvi)** mənası deyilir. Əsas nitq hissələrinə aid olan bütün sözlərin leksik mənası var; məsələn: *odun – yandırmaq üçün kəsilmiş ağac parçası.*

Bundan başqa, hər bir sözün qrammatik mənası da olur. **Grammatik mənə** dedikdə sözün hansı nitq hissəsinə aid olması, quruluşca növü, cümlədə rolu nəzərdə tutulur.

Dildə elə sözlər var ki, yalnız qrammatik mənaya malikdir; məsələn: *lakin, və, axı, məgər* və s. Bunlar köməkçi nitq hissələridir.

4. Verilmiş cümlələrdəki sözləri aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

Leksik mənası olan sözlər	Leksik mənası olmayan sözlər

1. Bükür qanadını elə ki külək,
Meşə insan kimi sükuta dalır. (*M.Dilbazi*)
2. Vətən üçün ölənlər unudulmur.

5. Cümlələrə əsasən “bax” sözünün mənalarını müəyyənləşdirin.

- Bağa yaxşı bax, yoxsa ağaclar quruyar.
- Bax bir də belə iş tutmayasan!
- Pəncərədən bax, gör bizə kim gəlir?
- Atanın sözünə bax, o sənə pis məsləhət verməz.

QANADLI MİSRALAR

Nitqi gözəl və təsirli edən mühüm xüsusiyyətlərdən biri də sözün qənaətlə işlədilməsi, fikrin yığcam ifadə edilməsidir. Dahi şairimiz **Nizami Gəncəvi** bu haqda belə demişdir:

*Sözündə çoxluğa qoyma yer olsun,
Birin yüz olmasın, yüzün bir olsun.*

1. Şeir parçasının ikinci misrasını izah edin. Burada “bir”, “yüz” sözləri nəyə aiddir?

Bəzən insanlar öz fikirlərini ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Bu zaman onların köməyinə görkəmli söz ustalarının, *mütəfəkkirlərin* vaxtilə söylədikləri, yazdıqları “qanadlı misralar” gəlir. Bu misralar müəllifin geniş dünyagörüşünün və böyük həyat təcrübəsinin nəticəsi olmaqla yanaşı, bədii təsvir vasitələri ilə zəngin olur. Məhz buna görə də onlar yaddaşlarda qalır və yerində işləndikdə nitqi təsirli və inandırıcı edir.

İnsanın özündən razı olmağı yaxşı keyfiyyət deyil. Özündənrazı insanlara elə gəlir ki, həyatda hər şeyə nail olublar. Halbuki kamilliyin sonu yoxdur. Bu fikri görkəmli şairimiz **Bəxtiyar Vahabzadə** aşağıdakı misralarla çox gözəl ifadə etmişdir:

*Bircə ondan razıyam ki,
Özümdən narazıyam.*

Başqa bir şeirində isə mütəfəkkir şair insanları xeyirxah işlərə, mübarizliyə səsləyir:

*Yaşamaq yanmaqdır, yanasan gərək!
Həyatın mənası yalnız ondadır.
Şam əgər yanmırsa, yaşamır demək,
Onun da həyatı yanmağındadır.*

2. Şeirin hansı misrasında “yanmaq” sözü “alovlanmaq” mənasında işlənməyib?

Bu cür misralar dildən-dilə düşür, bəzən atalar sözü səviyyəsinə yüksəlir. Hətta elə atalar sözləri də var ki, vaxtilə kiminsə şeirindən bir parça olmuş, sonradan dillərdə əzbər olaraq atalar sözü kimi işlənməyə başlamışdır; məsələn, “El bir olsa, dağ oynadar yerindən” atalar sözünü,

LAYIHƏ

yəqin ki, hamı bilir. Bəlkə də, bu atalar sözünün davamını bilənlər də var: “Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar”. Lakin az adam bilir ki, bu sözlər ilk dəfə XVII əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanda yaşamış **Tufarqanlı Aşıq Abbasın** şeirində işlənmişdir:

*Abbas bu sözləri deyər sərindən,
Arxı vurun, suyu gəlsin dərindən.
El bir olsa, dağ oynadar yerindən,
Söz bir olsa, zərbi kərən sındırar.*

Xalqın, birliyin gücünə olan inamı bundan gözəl ifadə etmək olmaz.

3. “Kərən” sözünün və “dağı yerindən oynatmaq” ifadəsinin mənasını izah edin.

Vətənimiz, doğma yurdumuz, ana dilimiz haqqında biz böyük qürur və məhəbbət hissi ilə danışır, ən gözəl sözləri işlədirik. Hər bir insan öz vətəninə sevir və hər bir azərbaycanlı bu sevgisindən danışarkən çox vaxt **Abbas Səhhət**in şeirini yada salır:

*Vətəni sevməyən insan olmaz,
Olsa, ol şəxsdə vicdan olmaz.*

İnsanın vətənə münasibəti haqqında belə qısa, amma tutarlı deyim olduğu halda, başqa bir söz, ya ifadə axtarmağa ehtiyac varmı?! Elə şairimiz yoxdur ki, yaradıcılığında vətən, xalq, ana dili mövzusunda toxunmasın. Onların şeirlərdə səslənib dillərə düşən misralarının isə sayı-hesabı yoxdur:

*Vətən mənə oğul desə, nə dərdim,
Mamır olub qayasında bitərdim.*

Məmməd Araz

4. “Mamır” sözünün mənasını izah edin.

Doğma vətənə, xalqa, ana dilinə məhəbbətdən yoğrulmuş bu misralar milyonların qəlbinə yol tapır, onların fikir və hislərinin ifadəçisinə çevrilir. Ancaq vətəni sevmək azdır. Onu uca tutmağı, müdafiə etməyi, lazım gələrsə, uğrunda canından keçməyi bacarmalısan. **Böyük** türk şairi **Midhət Camal Kuntayın** artıq şüara çevrilmiş şeirində deyildiyi kimi:

*Bayraqları bayraq yapan üstündəki qandır,
Torpaq, uğrunda ölən varsa əgər, vatandır.*

Doğrudan da, qara torpağı vətənə çevirən onun üzərinə tökülən şəhid qanıdır. Məhz buna görə paytaxtımızın ən uca nöqtələrindən birində yerləşən Şəhidlər xiyabanı müqəddəs ziyarətgahımız, and yerimizdir. Bu

xiyabandakı 40-cı məzarın üzərində yaraşıqlı bir gəncin şəkli var. Şəklin altında həkk olunmuşdur:

Ülvi Bünyadzadə

23 sentyabr 1969-cu il – 20 yanvar 1990-cı il

20 Yanvar gecəsi vətənimizin azadlığı uğrunda canından keçmiş Ülvi Bünyadzadənin on üç yaşında ikən yazdığı bir şeir belə misralarla bitir:

*Həyat üçün doğulmuşuq,
Vətən üçün ölməliyik.*

Bu misralar qəlbində vətən məhəbbəti daşıyan bütün gənclərin həyat *kredosu* ola bilər. Axı insan yaşamaq üçün doğulur, arzular, *xeyallar* qurur, bunlara çatmağa çalışır, həyatdan *zövq* almaq istəyir. Ancaq vətənə gerek olarsa, düşünmədən, tərəddüd etmədən hamısından imtina edir. Vətən uğrunda canından keçir. Bu fikri altıca sözlə ifadə edən balaca şairin böyük *amalı* və onun müqəddəs *ruhu* qarşısında yalnız baş əymək olar.

Dilruba Nurəddinqızı

Söz ehtiyatı

5. Sonuncu abzasda verilmiş *kredo* sözünün mənasını izah edin. Onu həmin abzasda göy rənglə verilmiş hansı sözlə əvəz etmək olar?

Araşdırma

6. Mənbələrdən Ülvi Bünyadzadə haqqında məlumat toplayıb məruzə hazırlayın.

Düşün və cavab ver

7. Mətnə verilmiş şeir parçalarından aldığınız təəssürat, gəldiyiniz nəticələr barədə danışın. Sizcə, bu misraları təsirli edən nədir?
8. İndiyə qədər oxuduğunuz, dinlədiyiniz əsərlərdə hansı misraları “qanadlı” adlandırırdınız? Seçiminizi izah edin.
9. Aşağıdakı mətni diqqətlə oxuyun. Orada əks olunmuş fikri yığcam və təsirli ifadə etməyə çalışın.

İnsan danışarkən hər sözünü götür-qoy etməli, yüz ölçüb bir biçməlidir. Hərdən ehtiyatsız, uğursuz deyilmiş söz böyük faciələrə, qan tökülməsinə səbəb olur. Dərindən düşünülmüş söz isə bəzən münaqişələrə son qoya, tərəfləri barışığa gətirə bilər.

İndi isə kitabı tərsinə tutun və klassik ədəbiyyatımızda bu fikri əks etdirən misraları oxuyun. Öz variantınızla müqayisə edin.

Söz var, kəsir savaşı... (Ş. İ. Xətai)
Söz var, kəsdirər başı,

Dil qaydaları

10. “Qanadlı” sözünün mənasını izah edin. Onu oxuduğunuz mətnin adındakı eyni sözün mənası ilə müqayisə edin.
11. Mətnə altından xətt çəkilmiş “böyük” sözünü həmin cümlədə hansı sözlə əvəz etmək olar?
- A) iri B) görkəmli C) nəhəng D) yekə

Yadda saxla!

SÖZÜN MƏCAZİ MƏNASI NECƏ YARANIR

Hər bir sözün ilkin mənası onun həqiqi mənası adlanır; məsələn: **qızıl** – *sarı rəngli qiymətli metal*.

Bəzən sözün həqiqi mənasındakı əlamətlər başqa bir anlayış üzərinə keçirilir və beləliklə, məcazi mənalı söz yaranır; məsələn:

1. Yurdumuza **qızıl** payız gəldi.

2. Afərin, **qızıl** sözlər dedin!

Birinci cümlədə “qızıl” sözü “sarı”, ikinci cümlədə isə “qiymətli” mənasında işlənir. Hər iki əlamət qızılın ilkin mənasında var.

12. “Dəmir” sözü hansı cümlədə həqiqi, hansında məcazi mənada işlənmişdir? Bu iki mənə arasındakı əlaqəni izah edin.
1. Onun dəmir iradəsinə heyran olmuşam.
2. Dəmiri isti-isti döyərlər.

13. Rəsul Rzanın şeirindən aşağıdakı parçanı oxuyun və suallara cavab verin.

Mən istəyirəm:
Buludlar ağlasın,
Uşaqlar ağlamasın;
Analı, ya anasız...

Mən istəyirəm:
Qapılar qapansın

Soyuq olanda hava;
Gözlər qapanmasın,
Sözlər qapanmasın.

Mən istəyirəm:
Yanğınlar sönsün,
Ümidlər sönməsin...

- Şeirdəki *ağlamaq, qapanmaq, sönmək* feilləri hansı miflərə həqiqi, hansılarında məcazi mənada işlənmişdir?
- Bu sözlərin həqiqi mənasındakı hansı əlamət onların məcazi mənasına keçmişdir?

14. Aşağıdakı sözləri cümlələrdə həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlədin.

soyuq, iti, təmiz, ağ, qara, böyük

RƏVAYƏTLİ İFADƏLƏR

Dilimizdə elə ifadələr var ki, onların mənası ilə həmin ifadəyə daxil olan sözlərin mənası arasında əlaqə olmur; məsələn, “dağı dağ üstə qoymaq” ifadəsi “hünər göstərmək” mənasında işlənir. Bu ifadənin “dağ” sözü ilə birbaşa mənə əlaqəsi yoxdur. Bir çox belə ifadələr müəyyən rəvayət və ya lətifə ilə bağlıdır.

Şeirin qol-qabırğasını sındırma!

Kimsə hər hansı bir şeiri yarımçıq, *təhrif olunmuş* şəkildə deyərkən onu qınayaraq deyirlər: “Şeirin qol-qabırğasını sındırdın”. Bu ifadənin **meydana çıxması** maraqlı bir rəvayətlə bağlıdır.

Rəvayətə görə, məşhur fars-tacik şairi Sədi Şirazi bir gün yol ilə gedirmiş. Birdən yol kənarında bir kərpic-kəsən kişinin onun şeirlərini alayarıq, necə gəldi zümzümə etdiyini eşidir. Şair bir söz deməyib kişinin qurutmaq üçün yol qırağına düzdüyü çiy kərpiclərin üstünə çıxır və onları tapdalamağa başlayır.

1. Sizcə, şair bu hərəkəti ilə nə demək istəyirdi?

Kərpic-kəsən bunu görüb hay-həşir salır:

– A kişi, dəli olmusan?! Bu yazıq kərpiclərin günahı nədir ki, onların qol-qabırğasını sındırırsan?! Axı mən bunlara xeyli zəhmət çəkmişəm!

Sədi cavabında deyir:

– Bəs mənim o yazıq şeirlərimin təqsiri nədir ki, sən onların qol-qabırğasını elə sındırırsan? Məgər mən onların üzərində zəhmət çəkməmişəm?!

Karın könlündəki...

Bəzən insan söhbət zamanı mövzudan asılı olmayaraq öz fikrində tutduğunu deyəndə “karın könlündəki” ifadəsi işlənir. Bu ifadə ilə bağlı belə bir əhvalat var.

Ağır eşidən bir adam xəstə qohumunu yoluxmağa gedirmiş. O, yolla gedə-gedə xəstəyə verəcəyi sualları və alacağı cavabları götür-qoy edir. Öz-özünə düşünür: “Mən xəstənin yanına gedib salamlasdıqdan sonra ondan özünü necə hiss etdiyini soruşacağam. Yəqin ki, o, vəziyyətinin yaxşı olduğunu söyləyəcək. Mən cavabında “Şükür Allaha” deyəcəyəm və

xəbər alacağam ki, onu hansı həkim müalicə edir. Sözsüz ki, o, həkimin adını çəkəcək. Onda mən “Qədəmi xoş olsun, əli yüngül olsun!” deyəcəyəm. Sonra iştahasından söhbət salıb nə yediyini soruşaram. O, xörəyin adını çəkən kimi “Nuş canın olsun” deyib söhbəti qurtararam, xudahafizləşib evə qayıdaram”.

Kar belə fikirləşə-fikirləşə gəlib xəstənin yanına çatır. Salam verdikdən sonra soruşur:

– Ay qardaş, olmasın azar, necəsən?

Xəstə ağrıdan inildəyərək deyir:

– Ölürem, ay dost, deyəsən, vaxtım çatıb!

Kar üzünə şadlıq ifadəsi verib tez deyir:

– Bıy, Allaha şükür. Bəs yanına hansı həkim gəlib-gedir?

Xəstə gözləmədiyi bu sözlərdən acıqlanıb deyir:

– Kim gələcək?! Əzrail!

– Ayağı yüngül olsun, – deyə kar çıxır, – bəs nə yeyirsən?

Əsəbiləşib özündən çıxmış xəstə cavab verir:

– Zəhrimar! Nə yeyəcəyəm?!

Kar: “Nuş canın olsun!” – deyib öz vəzifəsini bitmiş hesab edir. Tez xudahafizləşib xəstənin yanından çıxır.

2. Dialoqda hansı nitq etiketlərinə rast gəldiniz?

Süleymana qalmayan dünya...

Əfsanəyə görə, Süleyman peyğəmbər təbiətin bütün qüvvələrinə hökm edir, hətta heyvanların dilini bilirmiş. Bir sözlə, Yer üzündə onun hakimiyyətinin həddi-hüdudu yox imiş. Lakin hamı kimi o da bir gün **dünyasını dəyişir**. Vəfatından əvvəl Süleyman peyğəmbər tuncdan uca bir qəsr tikdirir. Həmin qalanı görmək çox az adama nəsib olub. Çünki o, yaşayış yerlərindən uzaq, **insan ayağı dəyməyən** bir səhralıqda tikilmişdi. Lakin onu görmək üçün uzaq yol qət edən insanlar qala divarlarında peyğəmbərin həkk etdirdiyi bir yazını oxuya bilərdilər: “Ey yenilməz qüvvətinə və ömür uzunluğuna inanan insan, bil ki, dünyada heç kim əbədi deyil. Əgər mal, *ləşkər* çoxluğu ilə və ya elm gücü ilə dünyada əbədi qalmaq mümkün olsaydı, gerek Davud oğlu Süleyman ölməyə idi. Bu qalanı tikdirdim ki, dünya malının kimsəyə qalmayacağını biləsiniz...” Məhz bu son cümlədən də “Süleymana qalmayan dünya” ifadəsinin yarandığı ehtimal olunur.

3. “Süleymana qalmayan dünya” ifadəsi hansı hallarda işlədilir?

Rəvayətli ifadələrin çoxluğu xalqın qədimliyinə, mədəniyyətinin və dilinin zənginliyinə dəlalət edir. Dilimizdə işlənən belə ifadələrin çoxu

müəyyən tarixi hadisə, rəvayət və ya milli adət-ənənələrlə bağlıdır. Onların tarixçəsini, yəni mənşəyini bilsək, daha dərinəndən dərk edər, həmin ifadələri düzgün və yerində işlədərik.

Aysel Xanaliyeva

Dil qaydaları

4. Mətnə göy rənglə verilmiş söz birləşmələrini bir sözlə əvəz etməyə çalışın.
5. *Çəkmək* və *salmaq* sözlərinin mənalarını izah edin. Sonra isə mətnə altından xətt çəkilmiş ifadələrə diqqət yetirin. Sözü mənəsi ilə ifadənin mənəsi arasında bağlılıq varmı?

Yadda saxla!

FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏR

Bəzən sözlər birləşərək öz ilkin mənalarını itirir və birlikdə yeni, vahid mənə ifadə edir. **Sabit söz birləşmələri** və ya **frazeoloji birləşmələr** adlanan bu söz birləşmələri cümlənin bir üzvü kimi çıxış edir. Frazeoloji birləşmələrin əksəriyyəti hərəkət bildirir.

Nümunə:

Söz	Sərbəst söz birləşməsi	Sabit söz birləşməsi
<i>asmaq</i>	<i>dəsmalı asmaq</i>	<i>qulaq asmaq</i>
<i>vurmaq</i>	<i>mismar vurmaq</i>	<i>göz vurmaq</i>
<i>düşmək</i>	<i>dərəyə düşmək</i>	<i>başə düşmək</i>

Eyni söz birləşməsi həm sərbəst söz birləşməsi kimi, həm də frazeoloji birləşmə (sabit söz birləşməsi) kimi işləyə bilər:

1. *Top yola düşdü* – həqiqi mənə
2. *Qatar yola düşdü* – frazeoloji birləşmə

6. Yaxınmənalı frazeoloji birləşmələri müəyyən edin.

1) kefinə soğan doğramaq	A) səbir kasası dolmaq
2) taleyi üzünə gülmək	B) qanını qaraltmaq
3) hövsələdən çıxmaq	C) hirsli təpəsinə vurmaq
4) gen dünyanı başına dar eləmək	D) bəxti açılmaq
5) cin atına minmək	E) göz verib işıq verməmək

7. Əksmənalı frazeoloji birləşmələri müəyyən edin.

1) özündən çıxmaq	A) yüyənini boş buraxmaq
2) daşı ətəyindən tökmək	B) şər qarışmaq
3) ağzına su almaq	C) iki ayağını bir başmağa dirəmək
4) ipini yığmaq	D) hirsli soyumaq
5) dan yeri sökülmək	E) dilotu yemək

LAYIHƏ

DÜZMÜ DEYİRİK

Hər birimiz fikrimizi əsaslandırmaq üçün tez-tez atalar sözlərinə, məsəllərə müraciət edirik. Lakin araşdırmalar göstərir ki, dilimizdə işlənən bir çox ifadələr müasir dövrümüzdə dəyişmiş, təhrif olunmuş şəkildə gəlib çatmışdır.

Məsələn, dilimizdə belə bir ifadə var: “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağzında bitər”. Xoşumuz gəlməyən bir varlıq daim qarşımıza çıxanda bəzən bu məsəli işlədirik. Mahmud Kaşğarinin məşhur “Divanü lüğat-it-türk” əsərində bu ifadə belə işlənmişdir: “Yılan yarbuzdan qaçar, qança barsa, yarbuz ötrü gəlir” (“İlan yarpızdan qaçar, hara getsə, yarpız qarşısına çıxar”).

Məlum olduğu kimi, ilan quru, susuz yerlərdə yaşayır, yarpız isə, adətən, rütubətli yerlərdə bitir. Belə olduqda sual yaranır: ilanla yarpızın nə əlaqəsi? Doğrudanmı, ilan yuvası qarşısında yarpız bitir?

Məsələ burasındadır ki, qədimdə “yarbuz” sözü heyvan adı bildirirdi. Hazırda həmin heyvan manqust adlanır. Bu yırtıcı heyvan quş, ilan və xırda gəmiricilərlə qidalanır. O, saatlarla ilan yuvası ağzında sakitcə durur və ilan yuvadan çıxan kimi onu tutub yeyir. Buna görə də manqust ilan qənimi sayılır. Kaşğari də öz lüğətində “yarbuz” sözünü məhz manqust mənasında işlətmişdir. Zaman keçdikcə bu söz köhnələrək ləksikamızdan çıxmışdır. İfadədəki “bitmək” feili isə bəzən “durmaq” mənasında da işlənir: “Nə bitmisən gözümün qabağında?” Qədim “yarbuz” (heyvan) sözünün “yarpız” (bitki) sözü ilə oxşarlığı məsəlin təhrif olunmasına gətirib çıxarmışdır.

Birisi nitqində tez-tez “bəlkə” sözü işlədəndə bəzən ona deyirlər: “Bəlkəni əkiblər, bitməyib”, yəni “bəsdir ehtimallarla danışdın, şübhə etmək vaxtı deyil”. Bu qəribə məsəl maraqlı bir “söz oyunu” əsasında yaranmışdır. Burada, əslində, “bəlkə” sözü “bəlgə” sözü ilə qarışdırılmışdır. Bəlgə əkinlərin arasında boş qalan, əkilməyən yerdir. Bu yer əkilsə də, çox tapdandığı üçün heç nə bitməz. “Bəlgəni (bəlgə yerini) əkiblər, bitməyib” ifadəsindəki “bəlgə” sözü sonradan “bəlkə” ilə əvəzlənmişdir.

(Musa Adilovun “Niyə belə deyirik” kitabından)

Söz ehtiyatı

1. İlanla bağlı atalar sözləri tapın və bu atalar sözlərində ifadə olunmuş müdrik fikri izah edin.

Düşün və cavab ver

2. Mətnin tərkib hissələri haqqında suallara cavab verin.
 - Girişdə nə haqda danışılır?
 - Əsas hissəni neçə bitkin hissəyə ayırmaq olar?
 - Həmin hissələri hansı başlıqlarla adlandırardınız?
 - Mətnin sonluğunu yazın.

Dil qaydaları

3. “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağzında bitər” məsəlində *ağız* sözünün mənasını izah edin.

Yadda saxla!

ÇOXMƏNALI SÖZLƏR

Elə sözlər var ki, məcazi mənada işlənərək çoxmənalı sözlərə çevrilir. **Çoxmənalı sözlər** oxşar əşya, əlamət və ya hərəkəti bildirir. Belə sözlərin bir çoxu bədən üzvlərinin adları ilə bağlıdır; məsələn: *ayaq* (*adamın ayağı, stolun ayağı*), *ağız* (*insanın ağzı, qazanın ağzı*), *qol* (*insanın qolu, çayın qolu*), *dil* (*insanın dili, pianonun dili*) və s.

4. Mətni oxuyun və suallara cavab verin.

Səlim kişinin başı ağrıyırdı. Tənbəllik eləməyib evi kəndin başında olan Vahid həkimgilə yollandı. Evə çatanda qapının ağzında həkimin oğluna rast gəldi. Oğlan, deyəsən, atasının köynəyini geyinmişdi: köynəyin qolları az qala uşağın dizinə çatırdı.

– A bala, dədən haradadır? – Səlim kişi soruşdu.

– Baş həkim dedi ki, dağın başına getsin, çobanlardan kiməsə xəstələnilib, – deyə oğlan cavab verdi.

Səlim kişi kor-peşman kəndin ayağına, öz evinə qayıtdı.

- Mətnə insanın bədən üzvlərini bildirən neçə sözə rast gəldiniz? Bu mətnə onlar hansı mənada işlənilir?
- Həmin sözlərin həqiqi mənalarındakı hansı əlamətlər yeni mənada istifadə olunmuşdur?

LAKONİZM NƏDİR

Qədim Yunanıstanın bir hissəsi olan Sparta müdrik və eyni zamanda sərt **qanunlar** hökm sürürdü. Spartalılar hesab edirdilər ki, bərabərlik olmayan yerdə nizam-intizam da olmaz. Ona görə də bu məmləkətdə bütün torpaqlar və torpaqdan əldə edilən gəlir Sparta ailələri arasında bərabər bölünürdü. İnsanlar arasında paxıllıq hissi yaranmasın deyər spartalılar bir yerdə, ümumi masalar arxasında eyni qidaları yeyirdilər. Uşaqlar çox sərt qayda-qanunlarla tərbiyə edilirdilər. Onlar yeddi yaşından etibarən böyüklərdən ayrı yaşayır, qamışdan hörülmüş bərk çarpayılarda yatır, az yeyirdilər. Bütün günlərini fiziki məşqlərə, qılınç və nizə ilə döyüş bacarığının qazanılmasına sərf edirdilər. Bu yolla uşaqlarda iradə, **səbir** və dözümlü tərbiyə edilirdi.

Çox keçmədi ki, “spartalı” sözünün özü rəmzi mənə daşımağa başladı. Bu gün bir çox xalqların dillərində az qane olan, fiziki cəhətdən güclü, bütün məhrumiyyətlərə mətinliklə dözən adamları belə adlandırırlar.

Spartalı qadınlar da güclü iradələri və təmkinli davranışları ilə seçilirdilər. Oğlunu müharibəyə yola salan ana qalxanı ona uzadaraq deyirdi: “Qalxanla, ya da qalxan üstə”, yəni “ya qalib ol və əlində qalxan qayıt, ya da döyüşdə həlak ol və səni qalxanın üstündə gətirsinlər”. (O dövrdə döyüşdə yaralananları və ölənləri daşımaq üçün qalxandan xərək kimi istifadə edirdilər.) Yüksək bədii obrazlılığı ilə seçilən bu **ifadə** indi də bir çox dillərdə işlədilir.

Yeri gəlmişkən, “yığcam danışq təzi” mənasını verən “lakonizm” sözü də Sparta ilə əlaqədardır. O dövrdə Spartada insanlar yaşadıkları kimi də danışirdilər. Uzunçuluğa və boşboğazlığa ikrahla yanaşan spartalıların nitqi qısa və qəti olurdu. Sonralar belə danışq təzini Spartanın yerləşdiyi Lakoniya əyalətinin adı ilə “lakonizm” adlandırmağa başladılar.

1. Lakonizm şifahi xalq ədəbiyyatının hansı janrına xasdır?

Spartalıların lakonizminə ən gözəl nümunə onların Makedoniya kralı II Filippə cavabı olmuşdur.

Demək olar ki, bütün Yunanıstanı ələ keçirmiş II Filipp indi də Spartaya hücum etməyə hazırlaşır. Lakin o, spartalıların döyüşkənliyindən çəkinirdi. Buna görə də əvvəlcə onlara hədə-qorxu dolu bir məktub göndərirdi.

dərdi: “Əgər təslim olmasanız, ölkənizi işğal edəcəyəm. Əgər ölkənizi işğal etsəm, hər şeyinizi əlinizdən alacağam”. Bir neçə gündən sonra spartalılardan cavab gəldi. Cavab bu xalqın bütün əzmini və cəsarətini ifadə edirdi və cəmi bir sözdən ibarət idi: “Əgər...”

2. Bu cavabla spartalılar nə demək istəyirdilər?

Yunanıstanın İranla uzunsürən müharibəsində spartalılar igidliklə döyüşmüş, qəhrəmanlıqlar göstərmişdilər. İran hökmdarı Kserks spartalıların igidliyindən xəbərdar idi. Güclü orduya malik olsa da, bilirdi ki, bu kiçik xalqla döyüşdə böyük itkilər verə bilər. Buna görə də o, hücumdan əvvəl öz elçisini Sparta sərkərdəsi Leonidin yanına göndərdi. Elçi Leonidin qarşısında uzun-uzadı nitq söyləyib öz hökmdarının və İran ordusunun qüdrətindən söz açdı və sonda dedi:

– Bizim ordumuz o qədər böyükdür ki, əsgərlərimiz ox atsalar, Günəşin qarşısı tutular və Yer üzünə qaranlıq çöker.

3. Sizcə, Leonid İran elçisinə necə cavab verdi? Öz cavab variantınızı düşündükdən sonra kitabı tərsinə tutun və Leonidin cavabını oxuyun. Öz variantınızla müqayisə edin.

Leonid İran elçisinin uzun və bəlağətli nitqi qarşısında birca
cümle dedi:
– Eyb! yox, qaranlıqda döyüşərik.

Düşün və cavab ver

4. Mətni bitkin hissələrə bölün. Hər bir hissəni adlandırın.
5. Mətnə sonluq yazın.

Söz ehtiyatı

6. “Xərək” sözünün və “*bəlağətli nitq*” ifadəsinin mənasını izah edin.
7. “Sparta”, “spartalı”, “qalxanla, ya da qalxan üstə”, “lakonik danışmaq” söz və ifadələrindən istifadə etməklə kiçik mətn tərtib edin.

Dil qaydaları

- 8*. Göy rənglə verilmiş sözlərin mənalarını mətnə əsasən izah edin. Daha sonra həmin sözlərin digər mənalarını müəyyənləşdirin. Bu mənalar arasında yaxınlıq varmı? Bu sözlərə coxmənalı söz demək olarmı?

- 9*. “Biz bizə “biz” deyirik. Siz bizə nə deyirsiniz?” sualına cavab verməyə çalışın. Nə üçün bu sualın birmənalı cavabı yoxdur?

Yadda saxla!

OMONİMLƏR

Deyilişi və yazılışı eyni, leksik mənası isə fərqli olan sözlərə **omonimlər** deyilir; məsələn:

Kök¹ – *bitkinin torpaq altında olan və onu qidalandıran hissəsi*

Kök² – *dolubədənli*

Omonim sözlərlə çoxmənalı sözlər oxşar olsa da, onların bəzi fərqli xüsusiyyətləri var:

1. Omonim sözlərin mənaları tamamilə fərqləndiyi halda, çoxmənalı sözlərin mənaları arasında müəyyən yaxınlıq olur.

2. Digər fərq ondadır ki, çoxmənalı sözlər həmişə eyni nitq hissəsinə aid olduğu halda, omonim sözlər müxtəlif nitq hissələrinə də aid ola bilər.

10. Şeiri oxuyun, “sarı” sözünün leksik və grammatik mənalari arasındakı fərqi izah edin.

Köynəyi sarı,
Gəl mənə sarı.

Tikanı yox eylə,
Yaramı sarı.

11. Rəsul Rzanın şeirindən parçanı oxuyun və suallara cavab verin.

Bir səs gəlir ürəyimdən –
Rza, yaz!

Qarşı gündən gülümsəyən
yaza yaz!

Mətnə neçə “yaz” sözü var? Bu sözlərin leksik və grammatik mənalari arasındakı fərqi izah edin.

12. “Qol” sözünün omonim, yoxsa çoxmənalı söz olduğunu müəyyənləşdirin.

13. Omonimlərin və çoxmənalı sözlərin izahlı lüğətlərdə necə əks olunduğu barədə təqdimat hazırlayın.

- 14*. “Satirik” və “elektrik” sözlərinin müxtəlif mənalari və mənadan asılı olaraq vurğunun yerini müəyyənləşdirin. Bu sözlərin omonim olub-olmaması ilə bağlı debat keçirin.

DƏYİRMİ MASA CƏNGAVƏRLƏRİ

Qoca kralın ölümündən sonra qədim Britaniya ölkəsi başsız qalmışdı. Özlərini kral elan edən *hersoqlar, baronlar* bir-birinin torpaqlarına hücum edir, şəhərləri, kəndləri dağıdırdılar. Bunlara son qoymaq üçün kral seçmək lazım idi. Bu məqsədlə ölkənin hər yerindən adlı-sanlı adamlar Londona axışmış gəlmişdilər. Onlar əvvəl şəhər kənarında təşkil olunmuş *turnirdə* öz döyüş məharətlərini göstərəcək, sonra isə şəhər meydanına gəlib bəxtlərini sınaıyaqədılar. Burada – meydanın mərkəzində nəhəng bir daşa qılınc sancılmışdı. Qılıncın **dəstəyində** qızılı hərflərlə yazılmışdı:

*Qılıncı bu daşdan çıxaran qoçaq
Hökmdar adına layiq olacaq.*

1. *Hersoq, baron, ...*

Hansı söz bu ardıcılığı davam etdirə bilər?

A) prezident B) kral C) qraf D) professor

Turnirə gələnlər arasında qoca *cəngavər* ser Ektor və onun iki oğlu da var idi. Böyük oğul Key yenice *cəngavər* adına layiq görülmüşdü. Kiçik oğul Artur isə qardaşının silahdaşını idi.

Key özü ilə döyüş qılıncı və *tiyəsi* sınıq bir qılınc da gətirmişdi ki, onu şəhərdə təmir etdirsən.

Nəhayət, turnir günü gəlib çatdı. Döyüslərə baxmaq üçün camaat şəhər kənarına gəlmişdi. Elə bu vaxt Key gördü ki, döyüş qılıncı mehmanxanada qalıb, səhvən *tiyəsi* sınıq qılıncı götürüb. O, qardaşına yalvardı:

– Artur, mənə kömək et! Qaldığımız mehmanxanaya get, qılıncımı gətir! Hələ vaxt var. Biz əvvəlcə nizələrlə döyüşəcəyik.

Artur atını dördnala çaparaq özünü mehmanxanaya yetirdi, amma bütün qapılar bağlı idi. O, başqa bir qılınc əldə etmək üçün yaxınlıqdakı silah dükanlarına qaçdı. Hər yer bağlı idi.

2. Nəyə görə şəhərdə hər yer bağlı idi?

Artur dükanlara baxa-baxa heç özü də bilmədi nəyə oldu ki, şəhər meydanına gəlib çıxdı. Gənc oğlan çox fikirləşmədən *dəmirə* sancılmış qılıncın *dəstəyindən* tutub var gücü ilə dartdı və onu daşdan çıxartdı.

LAYIHƏ

Artur özünü şəhər kənarına çatdıranda artıq turnir iştirakçıları nizə döyüşünü bitirmişdilər. İndi qılınc döyüşü başlayacaqdı. Artur əlindəki möhtəşəm qılıncı Keyə uzadaraq dedi:

– Al, qardaş, qoy bu qılınc sənə qələbə gətirsin!

Key qılıncın dəstəyindəki yazını görəndə döyüş meydanını tərk edib atasının yanına qaçdı. Ser Ektor narahatlıqla soruşdu:

– Nə oldu, Key, turniri niyə tərk etdin, yoxsa yaralanmışsan?

– Yox, ata, artıq döyüşə getməyə ehtiyac yoxdur! Bax, mən Britaniya kralıyam!

Bu sözlərlə Key qılıncı atasına uzatdı. Ser Ektorun qaşları çatıldı:

– Sən bayaqdan döyüş meydanında idin. Bu qılıncı nə vaxt əldə etmişən? Düzünü de!

Key həqiqəti açmalı oldu:

– Onu mənə Artur gətirdi.

Ser Ektor fikrə getdi:

– Belə de! Mən bunu öz gözlərimlə görməliyəm.

3. Qardaşların xarakteri haqqında nə deyə bilərsiniz?

Bu xəbər bir andaca hər yana yayıldı. Hamı meydana axışdı. Qılıncı yerinə sancdılar. Cəngavərlər bir-bir yaxınlaşıb qılıncı daşdan çıxarmağa çalışdılar. Lakin heç biri bunu edə bilmədi. Lap axırda Artur yaxınlaşdı, əlini atıb dəstəyi tutdu və qılıncı yerindən çıxartdı.

Beləliklə, Artur Britaniyanın kralı oldu. Bundan sonra ölkədə əmin-amanlıq, xoşbəxtlik hökm sürməyə başladı. Artur güclü, qüdrətli olduğu qədər də ədalətli hökmdar idi. Onun ətrafına topladığı cəngavərlər də özü kimi rəşadətli və alicənab idilər.

Arturun **qəsridəki** ən **böyük** otaqda **nəhəng** dəyirmi masa var idi. Kral başda olmaqla cəngavərlər vaxtaşırı bu masa arxasında yığırdılar. Masa dəyirmi olduğuna görə burada nə birinci, nə də sonuncu yer var idi, bütün yerlər eyni dərəcədə şərəfli idi. Beləliklə, Arturun **sarayındakı** masa sanki ölkədə bərabərlik **simvoluna** çevrilmişdi.

İndi də dövlət **başçıların** yüksək səviyyədə görüşlərindən söhbət gedərkən çox zaman görüşün dəyirmi masa arxasında keçirildiyi qeyd olunur. Əlbəttə, söhbət masanın, həqiqətən, dəyirmi olmasından yox, bu ifadənin daşdığı **rəmzi** mənadan gedir. Dəyirmi masa arxasında görüş keçirməklə dövlət **rəhbərləri** göstərmək istəyirlər ki ...

4. Mətnin sonuncu cümləsini tamamlayın.

*Dilruba Nureddinqızı
(Kral Artur haqqında rəvayətlər əsasında işləmişdir)*

Dil qaydaları

5. “Turnir” sözünü yaxınmənalı sözlə əvəz edin.
6. “Dəstək” sözünü hansı cümlədə “kömək” sözü ilə əvəz etmək olar?
A) Baltanın dəstəyi qırıldığına görə Toğrul odunları yara bilmədi.
B) Özünü çox *təkəbbürlü* apardığına görə o, dostlarının dəstəyindən məhrum oldu.
- 7*. **Debat.** “Dəstək” sözünün omonim, yoxsa çoxmənalı söz olduğunu müəyyənləşdirin.
8. “Zindan” sözünü hansı cümlədə “həbsxana” sözü ilə əvəz etmək olar?
A) Padşah əmr elədi ki, dərvişi zindana salsınlar.
B) Dəmirçi qılıncı kürədən çıxarıb zindana qoydu.
9. Mətnin son iki abzasında göy rənglə verilmiş yaxınmənalı sözləri müəyyənləşdirin.

Yadda saxla!

SİNONİMLƏR

Dilimizdə elə sözlər var ki, onlar mənaca eyni və ya yaxın olur və çox zaman cümlələrdə bir-birini əvəz edə bilər; məsələn: *xırda, kiçik, balaca* sözləri səs və hərflər tərkibinə görə bir-birindən fərqlənsə də, mənaca yaxındır.

Yazılışı və deyilişi fərqli, mənası isə eyni və ya yaxın olan sözlərə *sinonimlər* deyilir. Sinonim sözlər eyni nitq hissəsinə aid olur.

10. Çərçivədə verilmiş sözlərdən uyğun gələnini seçməklə A və B sinonim sıralarını tamamlayın.

məktəb, beyin, tərəf, qələm, yekə, istiqamət, çiçək, nəhəng

- A) iri, böyük, ...
B) səmt, yan, ...

11. Dördündən biri mənasına görə fərqlidir:

A) doğru	B) düzgün	C) yenilməz	D) dürüst
A) hörmət	B) abır	C) ar	D) həya
A) qat	B) məkan	C) lay	D) təbəqə

RƏMZƏ ÇEVİRİLMİŞ ADLAR

Yəqin ki, çoxunuz nə vaxtsa “Filankəs Hacı Qaradır” ifadəsini eşitmişiniz. Həmin adamın adı **Hacı Qara** olmadığı halda, görəsən, onu niyə belə adlandırırlar? Bəs bu Hacı Qara özü kimdir? Niyə onun adını başqalarına qoyurlar? Əgər siz dahi Azərbaycan dramaturqu Mirzə Fətəli Axundzadənin məşhur “Sərgüzəşti-mərdi-xəsis” komediyası ilə tanış-sınızsa, bu suallara cavab tapa bilərsiniz. Hacı

Qara həmin komediyanın baş qəhrəmanıdır. O çox xəsis, acgöz və tamahkar bir tacirdir. Müəllif əsərində onun bu xüsusiyyətlərini məharətlə açıb göstərmişdir. Hacı Qara varlı adamdır. Arvadı Tükəzin dediyi kimi, yüz il ömrü olsa, pulu tükənməz, amma öz malını nə özü yeyir, nə də ailəsinə xərcləyir. Bu adamın fikri, arzusu, məqsədi ancaq var-dövlətini artırmaqdır. Pula olan hərislik sanki onu bütün insani keyfiyyətlərdən məhrum edib, xarakterinin əsas, bəlkə də, yeganə keyfiyyətinə çevrilib. Beləliklə, Hacı Qara adı hamı tərəfindən ... rəmzi kimi qəbul olunur.

1. Oxuduğunuz abzasın son cümləsində nöqtələrin yerinə hansı söz uyğun gəlir?

Bədii ədəbiyyatda hər hansı bir keyfiyyəti özündə qabarıq şəkildə əks etdirən obrazlar çox zaman həmin keyfiyyətin rəmnə çevrilir; məsələn, savadsız, həyatdan geri qalmış adam haqqında bəzən: “Lap Novruzəlidir ki...” – deyirlər. Ətrafdakılar da Cəlil Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu” hekayəsini oxumamış olsalar belə, o dəqiqə başa düşürlər ki, bu **Novruzəli** kimdirsə, çox avam adamdır. Həmin əsərin qəhrəmanı olan sadələvh kəndli o qədər avamdır ki, hətta poçt qutusunun nə olduğunu da bilmir. Şəhərə, ağasına sovqat gətirən Novruzəli heç gözləmədiyi halda çox çətin vəziyyətə düşür. Ağası ona poçt qutusunun harada yerləşdiyini deyir və bir məktub verir ki, aparıb yola salsın. Novruzəli məktubu poçt qutusuna atır, amma sonra nə edəcəyini bilmir; burada durub gözləsin, ya çıxıb getsin? Axı ağası ona bu barədə heç nə deməmişdi. Bir qədər tərəddüddən sonra qərara gəlir ki, ağasının məktubunu beləcə başlıbaşına qoyub gedə bilməz. Odur ki ağacın altında oturub gözləyir. Poçt işçisi gəlib məktubları qutudan çıxaranda...

2. Sizcə, bu anda Novruzəli nə edir?

C.Məmmədquluzadənin başqa bir qəhrəmanı da keyfiyyət bildiren ada çevrilib. Bu, **Qurbanəli bəy** adlı bir obrazdır. Hər hansı bir adam nə isə söz verib yerinə yetirməyəndə, adətən, bu obrazı xatırlayırlar. Təsəvvür edin ki, dostunuz sizi evinə qonaq çağırır, siz də həvəslə dəvəti qəbul edib gedirsiniz və görürsünüz ki, o özü evdə yoxdur. Siz həmin dostunuzu cəsarətlə Qurbanəli bəy adlandırı bilərsiniz. Çünki yazıçının eyniadlı əsərinin qəhrəmanı Qurbanəli bəy də məhz belə hərəkət edir: böyük bir məclisdə içib keflənir və qonaqların hamısını evinə dəvət edir. O, tayı-bərabəri olmayan atını da göstərəcəyinə söz verir. Ertəsi gün qonaqlar Qurbanəli bəyin evinə təşrif buyururlar. Qulluqçu bunu Qurbanəli bəyə xəbər verəndə o, dünənki məclisdə verdiyi sözü xatırlayıb təşvişə düşür. Bəy vəziyyətdən çıxış yolunu tövləyə qaçıb *axurda* gizlənməkdə tapır. Qurbanəli bəyin evdə olmadığını eşidən qonaqlar, əlbəttə, çox təəccüblənirlər. Onlar gəlmişkən, heç olmasa, bəyin tərifli atına baxmaq üçün tövləyə yollanırlar. Təsəvvür edirsiniz, onlar başabəla ev sahibini burada, *axurda* uzanmış görəndə necə mat qalırlar?..

Dilruba Nurəddinqızı

Düşün və cavab ver

3. Mətnə hansı əsərlərin adı çəkilir? Bu əsərlərin müəlliflərinin və baş qəhrəmanlarının adlarını sadalayın.
4. İndiyə qədər oxuduğunuz əsərlərin, baxdığınız cizgi və bədii filmlərin qəhrəmanlarını yadınıza salın. Onların əsas xüsusiyyətlərini xatırlamağa çalışın. Sizcə, onların hər biri nəyin rəmzi ola bilər?
5. Heyvanlar haqqında nağıllarda ayrı-ayrı heyvanlar hansı keyfiyyətlərin daşıyıcılarıdır?

Yazı

- 6*. Mətnə elə bir giriş yazmağa çalışın ki, oxucunu bu mətni oxumağa sövq etsin.
7. Mətnədən çıxan nəticəni bir neçə cümlə ilə ifadə edin.

Araşdırma

8. Yəqin ki, Don Kixot adını eşitmişiniz. Bu obraz, onun təəssüm etdirdiyi keyfiyyətlər haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.

Dil qaydaları

9. Aşağıdakı atalar sözlərində mənaca bir-birinin əksi olan sözləri tapın.

Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir,
Yamanlığa yaxşılıq hər kişinin işidir.

...

Sən işi başlamağa çalış, iş özü qurtaracaq.

...

Qocadan demək, cavandan əmək.

Yadda saxla!

ANTONİMLƏR

Əksmənalı sözlərə **antonimlər** deyilir. Antonimlər eyni nitq hissəsinə aid olur: *açıq – bağlı, almaq – vermək*.

Kökü eyni olan sözlər antonim sayılmaz: *duzlu – duzsuz, yazmaq – yazmamaq*.

Antonimlərə bədii ədəbiyyatda, xüsusilə də şifahi xalq ədəbiyyatında tez-tez rast gəlmək olur. Onlar ifadə olunan fikrin bədii təsir gücünü artırır.

10. Müxtəlif sütunlardakı sözlər arasındakı uyğunluğu müəyyən edin.

Söz	Sinonim	Antonim
xəsis	nadan	müharibə
ağ	iri	əliaçıq
avam	simic	qara
böyük	barış	savadlı
sülh	bəyaz	kiçik

11*. Aşağıdakı atalar sözlərinin bəzilərində antonim sözlərin yerləri dəyişdirilib. Onları tapın və atalar sözlərini düzgün ifadə edin.

1. Yaman gündə düşmən gələr dost olar,
İgid odur yaxşı gündə dayansın.
2. Acın toxdan xəbəri olmaz.
3. Qələm əyri yonulsa da, düz yazır.
4. İgid gündə yüz yol ölər, qorxaq ömründə bir yol.
5. Çox yemək adamı az yeməkdən də qoyar.

AXİLLESİN DABANI

Qədim yunanların *inancına* görə, bütün dünyanı uca Olimp dağında yaşayan *ilahlar və ilahələr* idarə edirdi. Onların arasında Fetida adlı su ilahəsi də vardı. Fetidanın oğlunun adı Axilles idi. O, uşaqlıqdan gücünə və qamətinə görə hamıdan seçilirdi. Fetida oğlunun ilahlar kimi ölümsüz olmasını istəyirdi, ona görə də onu hələ körpə ikən *yeraltı səltənətdən* keçən çayın sularına salmışdı. Bu çayın suyu insanın hansı yerinə dəyərdisə, bədənənin həmin hissəsinə heç bir qılınc və ya ox təsir etməzdi.

1. Mətnə çəkilmiş illüstrasiyaya baxın. Sizcə, balaca Axillesin bədəninin hansı hissəsinə çayın suyu dəymirdi?

Axilles ən cəsur yunan qəhrəmanlarından biri idi. Onu bütün Yunanıstanda məşhur edən isə Troya müharibəsində iştirakı oldu.

Yunanlarla troyalıların müharibəsi on il davam etdi. Böyük yunan şairi Homer bu müharibəni “İliada” əsərində təsvir edib.

Troya ordusunun başında Hektor dururdu. Yunanlarda isə ən güclü sərkərdə Axilles sayılırdı. Döyüşlərdən birində Hektor Axillesin yaxın dostunu qətlə yetirdi. Bundan qəzəblənən Axilles silahlanıb Hektorla təkbətək döyüşə çıxdı və onu məğlub etdi. Hektorun ölümündən sonra onun qardaşı Paris intiqam hissi ilə alışıb-yanır, Axillesi öldürmək üçün fərsət axtarırdı.

Axilles bir müddət sonra yenidən döyüşə girdi və öz nizəsi ilə yüzlərlə troyalının həyatına son qoydu. Döyüş zamanı Paris yayını çəkib Axillesin dabanını nişan aldı. O bilirdi ki, Axillesin bədənə istənilən ölümcül yaraya davam gətirə bilər, yalnız bir yerindən başqa. Bu da onun dabanı idi. Axı ilahə Fetida oğlunu suya salarkən onun dabanından tutmuşdu və Axillesin bədənənin bu yerinə su dəyməmişdi. Buna görə də Paris oxunu düz Axillesin dabanına yönəltdi. Beləliklə, Axilles aldığı yaradan həlak oldu.

Məhz bu rəvayət əsasında “Axilles dabanı” ifadəsi meydana gəlib. Bu ifadə bir çox xalqların dillərində “insanın zəif yeri” mənasında işlənir.

Oxu

2. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri düzgün vurğu ilə tələffüz edin.

Şifahi nitq

3. Tanıdığınız adamlardan birinin xarakterindəki zəif cəhəti – "Axilles dabanı"nı müəyyən edin və bu haqda danışın.

Dil qaydaları

4. İndiyə kimi oxuduğunuz mətnlər əsasında "karın könlündəki", "Süleymana qalmayan dünya", "lakonik ifadə", "dəyirmi masa", "spartalı həyat tərz"i ifadələrinin mənşəyi haqqında bildiklərinizi danışın.

Yadda saxla!

ETİMOLOGİYA NƏDİR

Etimologiya (yunan dilində *etymon* – "həqiqət" sözündəndir) hər hansı bir sözün mənşəyi, ilkin mənası deməkdir. Söz və ifadələrin mənşəyini araşdıran elm sahəsi də *etimologiya* adlanır; məsələn: "güzgü" sözü "görmək" feilindən yaranmışdır. Əvvəlcə *görgü*, sonra *gözü*, nəhayət, *güzgü* şəklinə düşmüşdür.

Araşdırma

5. Mətni oxuyun və tapşırıqları yerinə yetirin.

İndiki Qarabağın qədim adı "Arsak"dır. Hazırda bu söz dilimizdə işlənmiş və onu tarixi toponim hesab etmək olar. Etimoloji təhlil göstərir ki, bu yer adı iki sözdən ibarətdir: *ar* və *sak*. "Sak" qədim türk tayfalarından birinin adıdır. "Ar" isə *ər* sözünün dəyişmiş formasıdır. "Ər" sözü qədim dilimizdə "igid, cəngavər, qoçaq" mənalarını daşımışdır. Beləliklə, həmin ərazidə yerləşmiş sak tayfası öz cəngavərliyi ilə məşhur olduğu üçün bu yer Ərsak, sonralar isə Arsak adlanmışdır.

- "Toponim" sözünün mənasını araşdırın.
- "Qarabağ" adının etimologiyası ilə bağlı araşdırma aparın.

6. Troya müharibəsi ilə bağlı olan "*nifaq* alması" ifadəsinin etimologiyasını araşdırın və mənasını izah edin.
- 7*. Müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə "*kenguru*" sözünün etimologiyası barədə məruzə hazırlayın.

SƏRHƏDSİZ INTERNET

İnternet – kompüter vasitəsilə beynəlxalq əlaqə şəbəkəsidir. Bu söz ingilis dilindəki “international” (beynəlxalq) və “network” (şəbəkə) sözlərinin birləşməsindən yaranıb. İnterneti nəhəng bir məlumat okeanına bənzətmək olar. Lakin bu okeanda hərəkət etmək, istədiyin məlumatı tapmaq və öz məlumatını bölüşmək çox rahatdır. Uzun illər ərzində minlərlə proqramçı internet istifadəçiləri üçün məlumatı saxlamaq, paylaşmaq və əldə etməyin çox əlverişli texnologiyasını hazırlamışdır. Bu gün internet dünyanın bütün ölkələrini əhatə edir və onun istifadəçilərinin sayı durmadan artır.

Virtual məlumat və əlaqə şəbəkəsi texnologiyası ilk dəfə 1969-cu ildə Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən hazırlanmışdır. Həmin dövrdə dünyanın iki böyük dövləti – SSRİ ilə ABŞ arasında **soyuq** müharibə gedirdi. Rusiya öz süni *peykini orbite* göndərərək ABŞ-dan üstün olduğunu göstərdi. Buna cavab olaraq ABŞ hökumətinin qərarı ilə orduda kompüter şəbəkəsi yaradıldı. Bu şəbəkə müasir internetin **atası** hesab olunur. Həmin şəbəkə vasitəsilə ilk *mesaj* 29 oktyabr 1969-cu ildə, saat 22:30-da göndərildi. Mesaj yalnız “Log in” kəlməsindən ibarət idi. Bu ifadə ingilis dilində “daxil ol, birləş” mənasını verir.

1. Mətnə işlənmiş “soyuq” və “ata” sözlərini leksik mənə baxımından təhlil edin.

Beləliklə, indi hamıya yaxşı tanış olan e-mail (elektron poçt) yarandı. Bu gün “login” sözü termin kimi istifadə edilir və istifadəçinin e-mail ünvanının 1-ci hissəsini bildirir; məsələn, zeynalov@yahoo.com ünvanında “zeynalov” logindir. Burada @ işarəsi “ət” (ing. at) kimi oxunur və ingilis dilindən tərcümədə “da, də” yerlik hal şəkilçisini bildirir. Ünvanın ikinci hissəsi isə (yahoo.com, hotmail.com, rambler.ru və s.) internetdəki əlaqə-axtarış sisteminin – portalın adını bildirir.

İlk kompüter şəbəkəsi ABŞ-ın təhlükəsizlik məqsədilə yaratdığı virtual şəbəkə olduğuna görə ondan kütləvi şəkildə istifadə mümkün deyildi. Lakin 1991-ci il mayın 17-də bu şəbəkə ictimailəşdi və internet şəbəkəsi ilə əvəz olundu. Həmin vaxtdan bütün dünyada informasiya mübadiləsi sahəsində yeni *era* – internet erası başlandı. Artıq hər bir şəxs və ya təşkilat internetdə öz sahifəsini açmağa bilər. Belə sahifələrə sayt deyilir. Saytların adı WWW hərfləri ilə başlayır. Bu da ingilis dilindəki World Wide Web (dünyaya yayılmış şəbəkə) sözlərinin baş hərfləridir. Bu ifadə bəzən “dünya hörümçək toru” kimi də tərcümə olunur. W hərfinin adı ingilis dilində “dablyu” olduğundan saytların adı şifahi nitqdə “dablyu, dablyu, dablyu” ifadəsi ilə başlayır.

2. Siz İnternet Günü kimi hansı tarixi seçərdiniz: 29 oktyabrı, yoxsa 17 mayı? Cavabınızı əsaslandırın.

Sayt adlarına müəyyən ixtisar edilmiş sözlər əlavə olunur ki, bunlara *domen* deyilir. Bəzi domenlər sayt sahibinin hansı sahədə fəaliyyət göstərdiyini bildirir; məsələn, dövlət təşkilatları “gov” (ing. government – dövlət), təhsil təşkilatları “edu” (ing. education – təhsil), ictimai təşkilatlar “org” (ing. organization – təşkilat), *kommersiya* təşkilatları “com” (ing. commercial – kommersiya) ixtisarından istifadə edir.

Hazırda iki milyarddan çox internet istifadəçisi hər gün bu şəbəkədəki müxtəlif saytlara daxil olaraq dünyanın istənilən yerinə məktub göndərir, *multimedia* jurnallarını oxuyur, istədiyi adamla söhbətləşir, araşdırmalar aparır, müxtəlif kliplərə baxır, internetdən götürdüyü *faylları* öz kompüterinə köçürür.

İstifadəçilərinin sayının 50 milyona çatması üçün radioya 38 il, televiziya 13 il, internetə isə 4 il vaxt kifayət edib. Bu nəticə internetin informasiya mübadiləsində əvəzsiz vasitə olduğunu təsdiqləyir.

Arif Aslanoğlu

Oxu və söz ehtiyatı

3. Aşağıdakı abzası mətnə hansı abzasdan sonra yerləşdirmək olar?

Fəaliyyət sahəsini göstərən domenlərlə yanaşı, coğrafi domenlər də var; məsələn, “az” domeni sayt sahibinin Azərbaycanda, “tr” – Türkiyədə, “de” – Almaniya, “ru” – Rusiyada, “us” – Amerika Birləşmiş Ştatlarında fəaliyyət göstərdiyini bildirir.

4. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin etimoloji-izahlı lüğətini tərtib edin.

Nümunə:

multimedia (lat. *multum* – çox + ing. *media* < lat. *medium* – vasitəçi) – mətni, qrafik təsvirləri, video və səsi özündə birləşdirən informasiya sistemi.

Dil qaydaları

5. Mətnə işlənmiş “virtual”, “multimedia”, “fayl” sözlərinə keçdiyiniz hansı fəndə daha çox rast gəlirsiniz?

Yadda saxla!

TERMINLƏR

Başqa dillərdən keçmiş sözlərə **alınma sözlər** deyilir. Bu sözlərin əksəriyyəti elmin müxtəlif sahələrinə aid olan **terminlərdir**.

Elmin inkişafı yeni anlayışların yaranmasına səbəb olur. Elmi anlayış harada meydana gəlirsə, onu bildirən termin də həmin xalqın dilində yaranır və sonradan başqa dillərə keçir.

Vaxtilə Qədim Roma və Yunanıstan elm və mədəniyyətin mərkəzi olduğundan bir çox terminlər yunan və latın mənşəlidir.

6. Debat. Dilimizə başqa dillərdən sözlərin keçməsi yaxşı haldır, yoxsa pis?

7. Sizcə, aşağıdakı saylardan hansılar alınma sözlərdir? Cavabınızı əsaslandırın.

iyirmi, milyon, səksən, əlli, milyard, doqquz, trilyon, yeddi

8. Sizcə, aşağıdakı söz qruplarının hansında alınma sözlər daha çoxdur?

- A) qohumluq bildirən sözlər
- B) heyvan adları
- C) bədən üzvlərini bildirən sözlər

9. Qruplarla iş. Azərbaycan dili, ədəbiyyat, riyaziyyat, musiqi fənlərinin hərəsinə aid 5 termin tapıb onların etimologiyası və izahına dair təqdimat hazırlayın.

Nümunə:

Omonim: yunan sözüdür. *Omos* – eyni, *onyma* – ad deməkdir. Deyilişi və yazılışı eyni, mənası fərqli olan sözlərə **omonim** deyilir.

BİRGÜNLÜK XƏLİFƏ

Xəlifə Harun ər-Rəşidin dövründə Bağdad şəhərində Əbül Həsən adlı bir gənc yaşayırdı. Çox xeyirxah və qonaqpərvər adam idi.

Əbül Həsənin qəribə bir *şakəri* vardı. Hərdən şəhər darvazasının qarşısına çıxar, şəhərə daxil olan qəribləri evinə dəvət edər, onları doyunca yedirib-içizdirərdi.

Bir gün *libasını* dəyişmiş Harun ər-Rəşid öz qulu ilə birgə şəhərə daxil olur. O, vaxtaşırı məmləkətini beləcə gəzər, ölkədə baş verənlərdən *hali olardı*. Əbül Həsən *tacir qiyafəsində* olan xəlifəni tanımayıb onu evinə dəvət etdi. Bu qəribə təklif xəlifəni maraqlandırdı və o razılaşdı. Əbül Həsən qonaqları evinə gətirdi. Burada onlar ləziz *təamlardan* yeyə-yeyə şirin söhbət etməyə başladılar. Ev sahibindən çox razı qalan Harun ər-Rəşid üzünü ona tutub dedi:

– Ey Əbül Həsən, mənə etdiyin hörmətdən çox məmnun qaldım. Amma istərdim ki, sən də mənə xoş sözlərlə xatırlayasan. Buna görə də, rica edirəm, mənə ən böyük arzunu söylə. Onu da bil ki, sənin istənilən arzunu yerinə yetirməyə imkanım çatar.

Əbül Həsən dedi:

– Ömrün uzun olsun, əziz qonağım. Mən sadə bir adamam. *Lütfkarlıq* edib evimə gəlməyin, süfrəmdə çörək kəsməyin mənim üçün ən böyük mükafatdır. Amma indi ki *israr edirsən*, deyim. Bizim şəhər bazarının bir *darğası* var. Hələ yer üzünün kimi *əzazil* adam görməyib. Bütün bazar əhlinin gününü qara edib. Bax mən də Allahdan bircə şey istəyirəm: bircə gün Harun ər-Rəşidin yerinə xəlifə olaydım, o darğanı tutdurub yüz *şallaq* vurdurardım ki, ağılı başına gəlsin.

Bunu eşidən Harun ər-Rəşid gizlicə Əbül Həsənin badəsinə yuxu dərmanı tökdü. Ev sahibi badədən bir qurtum içən kimi elə həmin

dəqiqə dərin yuxuya getdi. Xəlifənin əmri ilə onun qulu oğlanı çiyinə aldı və onlar saraya yollandılar.

Sarayda xəlifə hamını çağırıb əhvalatı danışdı və tapşırıdı:

– Sabah səhərdən özünüzü elə aparmalısınız ki, guya bu gənc Harun ər-Rəşiddir.

Səhər oğlan yuxudan oyanıb özünü sarayda, şahənə bir yataqda görüb mat qaldı, elə bildi ki, hələ də yatır, yuxu görür. Amma ətrafındakı adamların – **nökərlərin**, **kənzlərin** ona “Ya **əmirəlmöminin**” deyər müraciət etdiyini eşidəndə fikirləşdi ki, Allah onun arzusunu eşidib, o, doğrudan da, xəlifədir.

Səhər yeməyindən sonra baş vəzir içəri girib Əbül Həsənin qarşısında **təzim etdi**:

– Ya əmirəlmöminin! **Vəzirlər, vəkillər, əyanlar divanxanada** toplaşib sənə təşrif buyurmağını gözləyirlər.

Əbül Həsən divanxanaya daxil olub əsl xəlifə kimi şikayətlərə baxmağa, hökmlər çıxarmağa başladı. Sonra şəhər valisinə əmr etdi ki, darğanı tutub camaata zülm etdiyinə görə yüz şallaq vurdursun.

Nəhayət, divanxanadakı işlər başa çatdı və Əbül Həsən saraya qayıtdı. Burada onu səhərkindən də təmtəraqlı nahar **dəsgahı** gözləyirdi. **Əmrə müntəzir** nöqərlərin, kənzlərin əhatəsində Əbül Həsən özünü göyün yeddinci qatında hiss edirdi.

Bütün bu müddət ərzində Harun ər-Rəşid gizlicə Əbül Həsənə göz qoyurdu. Artıq tamaşaya son qoymaq vaxtı idi. Xəlifənin əmri ilə yenə də Əbül Həsənin badəsinə yuxu dərmanı töküüb yatırdılar və öz evinə apardılar. Səhər yuxudan öz yatağında oyanan oğlan başına gələnlərin həqiqət, ya rəya olduğunu uzun müddət başa düşə bilmədi.

Vüsalə Şəfiyeva

Düşün və cavab ver

1. Mətnin məzmununa əsasən cümlələrin ardıcılığını müəyyən edin.

- A. Əbül Həsən yuxudan oyanıb özünü şah sarayında gördü.
- B. Əbül Həsən Harun ər-Rəşidi öz evinə dəvət etdi.
- C. Əbül Həsəni yenidən yuxuya verib öz evinə apardılar.
- Ç. Yuxuya getmiş Əbül Həsəni xəlifənin sarayına apardılar.
- D. Bir gün Harun ər-Rəşid qiyafəsini dəyişib məmləkəti gəzirdi.
- E. Xəlifə Əbül Həsənin qonaqlığından razı qalıb təşəkkür etdi.

LAYIHƏ

Şifahi nitq

2. Qruplarla iş. Aşağıdakı mövzularda təqdimat hazırlayın.

- Birgünlük məktəb direktoru olsanız, nə edərsiniz?
- Birgünlük təhsil naziri olsanız, nə edərsiniz?
- Birgünlük şəhər meri olsanız, nə edərsiniz?
- Birgünlük ölkə başçısı olsanız, nə edərsiniz?

Dil qaydaları

3. Mətnə göy rənglə verilmiş söz və ifadələrə diqqət yetirin. Müasir dilimizdə onları hansı sözlərlə əvəz edirik? Bu sözlərdən hansılarının hazırda qarşılığı yoxdur? Səbəbini izah edin.

Yadda saxla!

ARXAİZMLƏR

Keçmişdə dilimizdə elə sözlər olmuşdur ki, onlar müasir dilimizdə ya heç işlənmir, ya da az işlənir. Ona görə də belə sözlərə *köhnəlmiş sözlər* və ya *arxaizmlər* deyilir. Klassik ədəbiyyatda, şifahi xalq ədəbiyyatında, eləcə də tarixə aid əsərlərdə belə sözlərə rast gəlinir.

Bu sözlərin bəzisi başqa sözlərlə əvəz olunduğundan, digərləri isə bildirdiyi anlayışın itməsi səbəbindən indi işlədilmir.

4*. Mətnə göy rənglə verilmiş söz və ifadələri iki qrupa ayırın:

- Başqa sözlə əvəz olunan köhnəlmiş sözlər
- Anlayışın itməsi nəticəsində köhnələn sözlər

1-ci qrup sözlər müasir dilimizdə hansı sözlərlə əvəz olunmuşdur?

2-ci qrup sözlərin mənasını izah edin.

5. Cümlələri diqqətlə oxuyun. Dilimizdə əzişlənən sözlərin mənasını müəyyənləşdirin.

1. *Kəndxuda* camaatı kəndin mərkəzindəki meydana yığdı.
2. Ağır otur, *batman* gəl.
3. Məşədi İbadın *baqqal* dükanı bazarın ən izdihamlı yerində idi.

SÖZÜN QÜDRƏTİ

Gözəl bir gündə dünya işığından məhrum olmuş bir adam dilənçilik edirdi. O, yanına bir lövhə qoymuşdu. Lövhənin üzərində yazılmışdı: "Gözlərim görmür, xahiş edirəm, yardım edin". Hamı dilənçinin qarşısından keçib-gedir, çox az adam ona pul verirdi.

Yolla gedən bir yazıçı bunu görür, lövhəni götürür və arxasına nə isə yazır. Bu yazını yazarkən dilənçi yanında kiminsə dayanacağını hiss edir və əlini onun ayaqqabılarına vurur. Sonra yazıçı lövhəni çevirərək öz yerinə qoyur ki, hamı onun yazdığını oxusun. Bundan sonra o, yoluna davam edir.

Birdən vəziyyət dəyişir. Lövhədəki yazını oxuyan hər kəs dilənçinin qarşısındakı qaba pul atmağa başlayır.

Bir müddət keçir. Yenə həmin yazıçı dilənçinin qarşısında dayanır. Dilənçi əli ilə ayaqqabılarına toxunub onu tanıyır və soruşur:

– Sən ora nə yazdın?

Yazıçı cavab verir:

– Eynisini yazdım, amma fərqli kəlmələrlə: "Gözəl gündür. Heyif ki, mən bunu görə bilmirəm".

Arif Əliyev

Düşün və cavab ver

1. Yazıçının yazdığı dilənçinin yazdığından nə ilə fərqlənirdi? Sizcə, nə üçün bu yazıdan sonra insanlar dilənçiyə pul verməyə başladılar?

Yazı (qruplarla iş)

2. Təsəvvür edin ki, sizin sinif şəhərdəki uşaq evlərindən birini, qocalar evini, şəhid ailəsini və ya müharibə əlilini himayəyə götürmüşdür. Siz məktəbinizdəki başqa sinifləri də bu təşəbbüsə qoşulmağa çağırırsınız. Bununla bağlı elan hazırlayın. I qrup uşaq evinə, II qrup qocalar evinə, III qrup şəhid ailəsinə, IV qrup Qarabağ müharibəsi əlilinə yardımla bağlı elan hazırlasın.

DİL QAYDALARI ÜZRƏ TƏKRAR

1. Aşağıdakı mətndən leksik mənası olmayan sözləri seçin.

Deyirlər ki, evdə əkilmiş gülü başqasına verməzlər. Çünki gül sevinçdir. Əgər onu versən, evin sevinci azalar. Bir də deyirlər ki, yuxuda sənə qənd, yaxud qoğal versələr, deməli, şadlıq olacaq. Axı qənd, qoğal şirinlikdir. Ancaq yuxunu gecə nağıl etməzlər. Eləyəndə də deyirlər ki, xeyir olsun, ay çıraq, yuxumu sənə deyirəm.

2. Nümunəyə uyğun olaraq verilmiş sözləri həqiqi və məcazi mənada işlətməklə söz birləşmələri düzəldin.

daş, şirin, soyuq, böyük, isti, boş

Nümunə: ağır yük (həqiqi mənə)
ağır iş (məcazi mənə)

3. Hansı cümlədə nöqtələrin yerinə *ürək*, *könül*, *qəlb* sözlərinin hər üçünü yazmaq olar?

1. O, çox sevdiyi dostunun ... qırmaq istəmədi.
2. Son vaxtlar özünü əziyyətə saldığından ... çox ağrıyırdı.

4. Bayatını oxuyun və suallara cavab verin.

Əzizinəm, din barı,
Danış barı, din barı.
İgide tab gətirməz,
Yağı tikə min barı.

- Bayatıda qalın hərflərlə verilmiş sözlərin mənasını izah edin. Onları omonim adlandırmaq olarmı?
- Altından xətt çəkilmiş sözlərin hər birini müxtəlif mənada cümlədə işlədin. Bu sözlərin omonim olduğunu əsaslandırın.
- Qırmızı rənglə verilmiş sözlərin sinonimini tapın.

5. Hansı bənddə eyni nitq hissəsinə aid olan omonim verilmişdir?

- A) yaş B) sarı C) əqrəb D) sağ

6. Hansı alınma söz həm də termindir?

- A) biznesmen B) süjet C) market D) ofis

7. Hansı söz yalnız termin kimi işlənir?

- A) xəbər B) zərif C) sifət D) samit

8. Atalar sözlərini oxuyun və suallara cavab verin.

- A) Su kiçiyindir, yol böyüyün.
B) Abbasını bəyənməyən beş şahı çıxardar.
C) Doşab almışam, bal çıxıb.

Hansı atalar sözündə omonim işlənmişdir? A B C

Hansı atalar sözündə antonim sözlər işlənmişdir? A B C

Hansı atalar sözündə arxaizm işlənmişdir? A B C

9. Sol sütunda verilmiş sinonim sifətlərdən hər biri qarşıdakı isimlərdən hansı ilə işlənə bilər?

şad, şən	uşaqlar, xəbər
qaynar, qızmar	su, günəş
qədim, köhnə	abidə, palto

10. Aşağıdakı frazeoloji birləşmələri bir sözlə ifadə edin.

aradan çıxmaq, sınağa çəkmək, ürəyinə xal düşmək,
baş sındırmaq, külünü göyə sovurmaq, yada salmaq,
canına vəlvələ salmaq

11*. Qeyd edin. Nümunəyə baxaraq müvafiq xanalarda işarə qoyun.

- 1) Sonuncu sözü feil olan misrələr;
- 2) Sonuncu sözü isim olan misrələr;
- 3) Sonuncu sözü köməkçi nitq hissəsi olan misra;
- 4) Sonuncu sözü sifət olan misrələr;
- 5) Hansı misralarda tünd hərflərlə verilmiş sözlər omonimdir?

- A) Qızım, götür qələm, yaz,
B) Ölkəmizə **gəldi** yaz.
C) İndi də **cırpıram** tut,
Ç) Aç ağzını, göyə tut.
D) Gedirəm **bağa** sarı,
E) Almalar var al, sarı.
Ə) Yüyəni tez mənə at,
F) Çəmənə **qaçacaq** at.
G) Neçə rəngə **çalır** göy,
Ğ) Qırmızı, al, yaşıl, göy!

	1	2	3	4	5
A	✓				
B					
C					
Ç	✓				
D					
E					
Ə	✓				
F					
G					
Ğ					

“Sarı” sözünün hansı mənası şəirdə öz əksini tapmayıb?

3-cü BÖLMƏ

MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR

LAYIHƏ

BİLİRDİM Kİ, GƏLƏCƏKSƏN

Qarabağ uğrunda gedən qanlı dö-yüşlərdən biri idi. *Mənfur* düşmən güllə-mərmiyə qənaət etmirdi. Aramsız yağan güllə yağışı əsgərlərimizə bir an belə olsun başlarını səngərdən çıxarmağa imkan vermirdi.

Abbasla Rəhim səngərdə diz üstə dayanıb bir-birinə qısıldılar. Başları üstündə torpağı *yalayan* düşmən güllələri vahiməli fit səsləri çıxarırdı. Rəhim gülümsünüb dedi:

– Abbas, yadındadır uşaqlıqda “dava-dava” oynamağımız? Mən səni nişan alıb atanda qışqırırdım: “Tuf, tuf! Öldün!” Sən də başını sağa-sola eləyirdin: “Vıy, vıy, dəymədi”. Sən Allah, bir də “vıy, vıy” de, görüm oxşada bilirsən?

– Sən də zarafata vaxt tapdın, – deyər Abbas incik dilləndi.

1. Oxuduğunuz hissəyə əsasən Abbasla Rəhimin xarakteri haqqında nə deyə bilərsiniz?

Bir az susdular. Xasiyyətləri müxtəlif olsa da, onlar uşaqlıqdan dost idilər. Birinin məhəllə uşağı ilə davası düşəndə o biri həmin dəqiqə hardansa peyda olub ona **qahmar çıxardı**. Həmişə belə olmuşdu. Ona görə də hər biri ürəklə davaya girirdi. Bir dəfə Rəhimin özündən iki yaş böyük bir yekəpərlə sözü düz gəlməmişdi. Onlar dalaşan vaxt Abbas həmişəki kimi özünü yetirib dostuna kömək etmişdi. Sonra o, Rəhimə demişdi:

– Sənin başın xarab olub?! Görmürsən, nə boydadır?! Adam tapmırsan dalaşmağa?!

O zaman Rəhim sakitcə cavab vermişdi:

– Bilirdim ki, gələcəksən...

2. Bu hissəni oxuduqdan sonra dostların xarakteri və münasibətləri haqqında fikirlərinizə nə əlavə edərdiniz?

...Güllə yağışı *səngimək* bilmirdi. Ermənilər nəyin bahasına olursa-olsun, bu kəndi ələ keçirmək istəyirdilər. Rəhim *əlindəki qumbaranı* sıxıb *qeyzlə* dedi:

– Alçaqlar, deyəsən, əl çəkməyəcəklər. Bir az yaxın gedə bilsəydim, qumbaranı başlarına çaxardım.

– Otur oturduğun yerdə! Bu sənin üçün “dava-dava” oyunu deyil ki, “vıy, vıy” eləyəsən, – Abbas dostuna təpindi.

– Yox, daha səbrim çatmır.

Bunu deyib Rəhim əlində qumbara səngərdən sıçradı. On-on beş addım qaçıb qumbaranı var gücü ilə düşməne tərəf atdı. Elə həmin an əsgərlər onun kürəyini deşib çıxan güllələri gördülər. Rəhim yerə sərildi.

– Rəhiiiiim!!! – Abbasın səsi atəş səslərini batırdı.

O, irəli atılmaq istəyəndə yanındakı *gizir* qolundan yapışdı:

– Dəyməz. O güllələrdən heç kim sağ çıxmaz.

3. Sizcə, Abbas bu vəziyyətdə nə edəcək? Hadisələrin davamını təxmin edin.

Lakin Abbas gizirin əlini itələyib səngərdən çıxdı. Düşmən güllələri qulağının dibində viyıldayırdı. Amma Abbas heç nəyə fikir vermirdi. Özünü Rəhimə çatdırıb onun başını qaldırdı və üzünə baxdı. Sonra dostunu bağrına basdı. Sanki gec də olsa, onu düşmən güllələrindən qorumaq istəyirdi.

Birdən atəş səsləri kəsildi. Üz-üzə dayanmış əsgərlər qeyri-ixtiyari barmaqlarını avtomatların *tətiyindən* çəkib bu mənzərəni seyr edirdilər. Ortaya çökmüş bu sükut sanki əsgər qardaşlığına ehtiram sükutu idi.

Abbas dostunu çiyinə qaldırıb *səngərə* doğru irəlilədi. Düşmən özünə gəlib yenidən atəş açmağa başlayanda o artıq səngərdə idi.

Gizir əlini hərəkətsiz qalmış Rəhimin boğazına qoydu. Başını bulayıb Abbasa dedi:

– Keçinib. Sənə dedim ki, özünü boş yerə təhlükəyə atmağa dəyməz.

– Boş yerə deyildi. Onun son sözlərini eşitmək üçün ölümə də getməyə dəyərdi.

– O nə dedi ki?

– “Bilirdim ki, gələcəksən”...

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz ehtiyatı

4. “Qahmar çıxmaq” ifadəsini izah edin. Onu hansı sözlə əvəz etmək olar?

5. Göy rənglə verilmiş “yalayan” sözü haqqında deyilənlərdən biri səhvdir:

A) Cümlədə məcazi mənada işlənmişdir.

B) Hərəkət bildirən sözdür.

C) Arxaizmdir.

LAYIHƏ

Düşün və cavab ver

6. Hekayədə hansı *epizod* sizə daha çox təsir etdi? Səbəbini izah etməyə çalışın.

Yazı

7. Təsəvvür edin ki, qardaşınız cəbhədədir. Ona məktub yazın.

Dil qaydaları

8. Adınızı, soyadınızı və atanızın adını deyin. Sizcə, onlardan hansı bütün ailənizə aiddir? “Soykökü” sözünü xatırlayın və onun mənasını izah edin.
- 9*. “Ağacın kökü”, “problemin kökü”, “kök uşaq” ifadələrindən hansında “kök” sözü omonim, hansında çoxmənalı söz kimi işlənir? Fikrinizi əsaslandırın.

Yadda saxla!

KÖK VƏ ŞƏKİLÇİ

Sözün kökü dedikdə onun ayrılıqda işlənə bilən və leksik məna ifadə edən ən kiçik hissəsi nəzərdə tutulur. Sözün kökünə əlavə olunan şəkilçilər isə ayrılıqda leksik mənaya malik olmur və nitqdə sözdən ayrı işlənə bilmir.

10. Mətnin 1-ci abzasında altından xətt çəkilmiş sözləri kök və şəkilçilərə ayırın.
- 11*. Verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Hansı sözdə şəkilçilərin sayı daha çoxdur?
əkinçilik, qüsursuz, yağlı, quruculuq
12. Verilmiş şəkilçiləri “dost” sözünə düzgün ardıcılıqla artırın.
-dı, -laş, -lar, -mış
13. Verilmiş sözlərin kökünə başqa şəkilçilər artırmaqla onları cümlələrdə işlədin.
təmizlə, qaralmaq, ağıllı, birləşmək, qaçış
14. Hansı cümlədəki “yazdır” sözündə “-dır” şəkilçisi vurğu qəbul edir?
1. Məktubu qızına **yazdır**, onun səliqəli xətti var.
2. Artıq **yazdır**, havalar istiləşib.

SUYUN HAQQI SUYA ...

Bir gün süd satmaqla məşğul olan bir adam gəmi ilə səyahətə çıxır. O, uzun müddət topladığı qızılları bir kisəyə yığıb özü ilə götürmüşdü. Tez-tez göyertədə sakit bir yerə çəkilib dönə-dönə qızıllarını sayırdı.

Gəmi *bosmanı* meymununu da özü ilə götürmüşdü. Meymun göyertədə gəzir, *yelkənin* dirəklərinə dırmaşır, məzəli hərəkətləri ilə sənişinləri əyləndirirdi. Birdən o, dirəkdən tullanıb südsatanın qızıl kisəsini götürdü və dərhal *dorağacına* dırmaşdı... Südsatan özünə əl qatıb həyəcanla qışqırmağa başladı. Bütün dənizçilər və sənişinlər göyertəyə toplaşdılar. Hərə bacardığı kimi meymunu dilə tutur, onu aşağı düşürməyə çalışırdı. Meymuna ən sevdiyi yeməkləri göstərsələr də, xeyri olmurdu...

1. Sizcə, meymun niyə belə hərəkət edirdi? Hadisələrin davamını təxmin edin.

Meymununun hərəkətinə görə xəcalət çəkən bosman onun dalınca dorağacına dırmaşmaq istədi. Lakin bunu gören meymun əlindəki qızıl kisəsini dənizə doğru salladı. Sanki demək istəyirdi ki, yaxınlaşsan, qızılları dənizə ataram.

Hamının gözü meymunda idi, maraqla onu müşahidə edirdilər... Elə bu əsnada hamının təəccübünə səbəb olan bir hadisə baş verdi. Meymun kisənin ağzını açdı və bir qızıl çıxarıb dənizə atdı. Sonra ikinci qızılı çıxarıb göyertəyə atdı. Südsatan dərhal qızılı götürdü və yalvarıcı nəzərlərlə yenidən meymuna baxdı. Meymun üçüncü qızılı dənizə, dördüncünü yenə də göyertəyə atdı... Beləcə, o, növbə ilə bir qızıl dənizə, birini də göyertəyə atmaqda davam etdi...

Belə çətin bir vəziyyətlə üzləşən gəmi əhli dedi:

– Meymunu güllə ilə vurmaq lazımdır. Yoxsa o, qızılların axırına çıxacaq.

Dənizçilərdən biri tüfəng gətirib meymunu nişan aldı. Lakin südsatan ona yaxınlaşıb tüfəngin lüləsini aşağı saldı və dedi:

– Qızılların yarısını gəmiyə atacaqsa, mən digər yarısını itirməyə hazıram.

2. Sizcə, südsatan nə üçün bu vəziyyətlə barışdı?

Gəmidəkilər elə bildilər ki, o, çarəsizlikdən belə deyir. Lakin südsatan sözünə davam edəndə hər şeyi başa düşüb meymunu dinc buraxdılar.

Südcü məsələni belə açıqladı:

– Mən bu qızılları süd satmaqla qazanmışam. Ancaq satdığım südə yarı-yarıya su qatırdım. İndi baxıram ki, meymun Tanrının *rizası* ilə hərəkət edir: sudan qazandığımı suya atır, süddən qazandığımı özümə qaytarır...

Dil qaydaları

3. “Dənizçilərdən” sözünü kök və şəkilçilərə ayırın. Bu sözdə hansı şəkilçi onun leksik mənasını dəyişir?

Yadda saxla!

LEKSİK VƏ QRAMMATİK ŞƏKİLÇİLƏR

Sözün kökünə qoşulmaqla yeni söz yaradan şəkilçilərə *leksik şəkilçilər* deyilir. Leksik şəkilçilər sözün leksik mənasını dəyişir; məsələn: *boş* – içində heç nə olmayan, *boşal(maq)* – boş qalmaq.

Grammatik şəkilçilər sözün leksik mənasını dəyişmir, sözlər arasında əlaqə yaratmağa xidmət edir; məsələn: Bakının küçələri, otaqdan çıxmaq.

4. Verilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Yaranmış sözlə sözün kökü arasındakı leksik və grammatik məna fərqlərini izah edin.

dostluq, birlik, şəhlik, gözəlləş(mək), baxış, vergi, otluq

5. Aşağıda verilən müvafiq söz köklərinə *-ıcı (-ici, -ucu, -ücü) və -cı (-çi, -çu, -çü)* şəkilçilərini artırın.

iş, sür, dəniz, bil, gəmi, gəmir, müdafiə, ötür

- Şəkilçilərin qoşulduğu nitq hissələrinə diqqət yetirin. Burada bir qanunauyğunluq varmı?

6. Grammatik şəkilçilər vasitəsilə söz cütlüklərindən söz birləşmələri düzəldib yazın.

mənzil, dəhliz

uşaq, paltar

stadion, oyna

şəhər, get

küçə, keç

dəniz, üz

7. Verilmiş şəkilçilərin köməyi ilə yeni sözlər düzəldin. Sözün kökü ilə düzəltmə söz arasındakı məna fərqlərini izah edin.

-ça², -inc⁴, -lıq⁴, -cı⁴, -lı⁴

ƏDALƏTLİ SEÇİM

Qədim zamanlarda ədalətli bir padşah var idi. Artıq qocalmışdı, ancaq öz yerinə qoymağa bir övladı yox idi. Bir gün padşah vəzirinə tapşırır ki, **halallığı**

ilə tanınan 40 nəfəri saraya yığsın. Onlardan birini özünə *varis* seçəcək. Vəzir 40 nəfəri çağırır. Padşah onlara deyir:

– Hərənizə bir gül toxumu verəcəyəm. Kim qırx günə o toxumu əkilib gözəl gül yetişdirsə, mənim varisim olacaq.

Bunu deyib padşah vəzirinə tapşırır ki, toxumları paylasın. Hərə öz toxum payını alıb evinə yollanır.

Bu adamların arasında kasıb bir oğlan var idi. **Zəhmətkeşliyi**, halallığı ilə hamının hörmətini qazanmışdı. Heç kimin malına göz dikməz, zəhmətlə öz *ruzisini* qazanardı. O qədər halal adam idi ki, tacirlər səfərə gedəndə pullarını gətirib onun evində *əmanət* qoyurdular.

Oğlan evə gəlib əhvalatı anasına danışır və gül toxumunu dibçəyə basdırıb bir az su tökür. Beş gün keçir, on gün keçir, bir ay keçir, toxum cücərmir ki, cücərmir.

Nəhayət, vaxt tamam olur. Vəzirin seçdiyi adamlar, hərəsi qoltuğunda bir dibçək gül, saraya üz tuturlar.

1. Sizcə, nə üçün oğlanın əkdii toxum cücərmədi?

Oğlan məyus halda öz dibçəyinə baxıb anasına deyir:

– Ay ana, məndən padşah olmadı. Gedib biabır olmaqdan, heç getməsəm, yaxşıdır.

Anası deyir:

– Qəm yemə, oğlum. Allahın hökmü belə imiş. Amma saraya getməyin məsləhətdir. Yoxsa padşah bunu **hörmətsizlik** kimi başa düşər. Həm də getsən, heç olmasa, bilərik ki, gələcək padşahımız kim olacaq.

Ananın sözləri oğlanın beyninə batır. Dibçəyi götürüb saraya doğru yollanır. Gəlib saraya girəndə görür ki, 39 nəfər bir-birindən gözəl gül dibçəkləri ilə artıq buradadır. Oğlan utandığından lap arxada dayanır.

Hər kəs öz gül dibçəyini növbə ilə padşaha göstərir. Nəhayət, növbə çatır oğlana. Padşah boş dibçəyi görüb soruşur:

- Bəs sənin gülün hanı?
 - Şah sağ olsun, nə qədər çalışdım, bitmədi.
- Padşah rahat nəfəs alıb deyir:
- Ay camaat, mən artıq varisimi tapdım. Bax o boş dibçəkli oğlan mənim varisimdir.

2. Sizcə, padşah nə üçün məhz bu oğlanı varis seçir? Öz cavab variantınızı düşündükdən sonra kitabı tərsinə tutun və əsl səbəbi müəyyən edin.

San demə, padşah hamıya bismiş toxum veribmiş. Əslində, bu toxumlar bitməməli idi.

Düşün və cavab ver

3. “Suyun haqqı suya...” və “Ədalətli seçim” mətnləri arasındakı ideya yaxınlığını müəyyən edin.

Dil qaydaları

4. Mətnə göy rənglə verilmiş sözlər lüğətlərdə necə əks olunur?
- A) Yalnız sözün kökü verilir.
 - B) Leksik şəkilçilərlə birlikdə verilir.
 - C) Leksik və qrammatik şəkilçilərlə birlikdə verilir.

Yadda saxla!

SÖZÜN BAŞLANGIÇ FORMASI

Sözün başlanğıc formasına qrammatik şəkilçiyə qədər olan hissə daxildir. Sadə sözlərdə sözün kökü ilə başlanğıc forması üst-üstə düşür. Düzəltmə sözlərdə isə başlanğıc formaya sözün kökü və leksik şəkilçi(lər) daxildir; məsələn:

sadə söz: bayraqların

düzəltmə söz: bayraqdarın

5. Nümunəyə uyğun cədvəl qurun və boş xanaları doldurun.

Söz	Sözün kökü	Sözün başlanğıc forması
göyərdi		
otluqda		
biliklidir		
gözəlləşib		

FIRTINADA YATAN ADAM

İllər öncə bir kəndli dənizə yaxın yerdə ev və torpaq sahəsi almışdı. O, burada əkinçiliklə məşğul olmaq istəyirdi. Amma evi aldıqdan bir neçə gün sonra yaman peşman oldu. Sən demə, bu yerlərdə tez-tez fırtına olurmuş. Güclü külək ot tayalarını dağıdır, açıq pəncərələri vurub sındırırdı. Amma nə etmək olardı, olan olmuş, keçən keçmişdi, kəndli bu yere bir ətək pul vermişdi.

Kəndlinin əkin sahəsi geniş olduğu üçün ilk işi özünə muzdlu köməkçi axtarmaq oldu. Ancaq heç kim onun əkin sahəsində işləmək istəmirdi.

1. Sizcə, nə üçün heç kim kəndlinin sahəsində işləmək istəmirdi?

Nəhayət, ortayaşlı, çəlimsiz bir adam ev sahibinin burada işləmək təklifini qəbul etdi. Kəndli bu adamı başdan-ayağa süzüb soruşdu:

– Əkin işlərində *səriştən* var?

– Hə, – deyə çəlimsiz adam cavab verdi, – fırtına qopanda yata bilərəm.

Adamın laqeyd və müəmmalı cavabı ev sahibini bir az düşündürdü, ancaq çarəsiz qalıb onu işə götürdü.

Bir neçə gün keçdi, kəndli başa düşdü ki, narahatlığı əbəs imiş. *Muzduru* çox zəhmətkeş və ağıllı adam idi, hər işi də yerli-yerində görürdü.

Bir gün bərk fırtına qopdu. Ev sahibi gecənin bir yarısı fırtınanın uğultusuna yuxudan oyandı. Elə bil evin divarları çatlayırdı. Tez muzdurun otağına qaçdı:

– Qalx, qalx! Fırtına başladı. Nə qədər ki hər şeyi dağıdıb-tökməyib, bacardığımızı eləyək.

Amma muzdur yerindən tərpənmədən təmkinlə dedi:

– Fikir verməyin, cənab, gedin, yatın. Axı işə girəndə sizə demişdim ki, fırtına qopanda yata bilərəm.

2. Muzdurun sözlərini necə izah edərdiniz? Onun xarakteri haqqında nə deyə bilərsiniz?

Ev sahibi işçinin bu hərəkətinə çox hirslandı. Düşündü ki, səhər duran kimi onu işdən qovacaq. Amma indi fırtınadan qorunmaq lazım idi.

Kəndli həyəte çıxdı, saman tayasının yanına qaçdı. Gördü ki, tayanın üstü çadır parçası ilə örtülüb, üstünə da ağır dirəkler qoyulub. Tövləyə qaçdı. Mal-qaranın hamısı örüşdən getirilib tövləyə bağlanmışdı. Evə

qayıtdı, baxdı ki, bütün pəncərələr bağlanıb. Kəndli rahat-rahat otağına gəldi və yerinə girdi. Fırtına isə hələ də uğuldayırdı. Ev sahibi öz-özünə gülümsədi və rahatca gözlerini yumdu: "Belə işçi ilə mən də fırtına qo-panda yata bilərəm!"

Vüsalə Şəfiyeva

Düşün və cavab ver

3. Hansı atalar sözü mətnin məzmununa uyğun gəlmir?

- A) Çörəyi ver çörəkçiyə, birini də üstəlik.
- B) Ağıllı kişi qışın qeydinə yayda qalar.
- C) Gecənin xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdır.

Dil qaydaları

4. Sol sütunda verilmiş hər bir sözdəki şəkilçini qarşıdakı sözə əlavə edin və şəkilçinin necə dəyişdiyini müəyyənləşdirin.

- pəncərələr —————> qapı
- fırtınada —————> külək
- kəndlinin —————> muzdur
- baxdı —————> gör

Yadda saxla!

ŞƏKİLÇİLƏRİN VARIANTLARI

Dilimizdəki leksik şəkilçilərin bir çoxu və qrammatik şəkilçilərin hamısı ahəng qanununa tabe olaraq iki və ya dörd cür yazılır. Buna görə də onlara *ikivariantlı* və ya *dördvariantlı şəkilçilər* deyilir. Şəkilçilər kökə sözün son hecasındakı saitə uyğun olaraq əlavə edilir.

İkivariantlı şəkilçilərin tərkibində ya **a**, ya da **ə** saiti olur. Əgər sözün son saiti qalındırsa, ona qoşulan şəkilçi **a** saiti ilə, incədirsə, **ə** saiti ilə işlənir: *otaqdan*, *pəncərədən*.

Dördvariantlı şəkilçilərin tərkibində **ı**, **i**, **u**, **ü** saitlərindən biri iştirak edir. Lakin burada son saitin yalnız qalın və ya incə olması deyil, həm də dodaqlanan və ya dodaqlanmayan olması da nəzərə alınır: *odunçu*, *təyyarəçi*, *üzgüçü*, *qapıçı*.

5. Nümunələrə baxaraq verilmiş isimlərə uyğun şəkilçilər artırın. Bu şəkilçilərin hər birinin neçə variantı var?

- dağın: dəniz, yol, göl
- dağda: dəniz, yol, göl

6. Verilmiş şeir parçasında ikivariantlı və dördvariantlı şəkilçiləri olan sözləri seçib dəftərinizdə ayrı-ayrı sütunlarda yazın.

Bulud qondu dağlara,
Yatdı dağlar, təpələr,
Nağıl dedi nənələr,
Yatdı bütün körpələr.
Yat, ətirli gülüm, yat,
Balaca bülbülüm, yat!
(İ.Tapdıq)

Sonu saitlə bitən sözlərə saitlə başlanan şəkilçi artırıqda:

- ♦ ya şəkilçinin saiti düşür: *kitab-ım* – *ana-m*;
- ♦ ya da iki saitin arasına bitişdirici samit (y, n, s) əlavə olunur: *kitab-ın* – *ana-nın*; *kitab-ı* – *ana-sı*; *kitab-a* – *ana-ya*.

7. Sözlərə uyğun gələn şəkilçiləri artırın. Baş verən dəyişikliyi izah edin.

$-aq^2$ (-q, -k)	$-i^4$ (-sı ⁴)	$-in^4$ (-nı ⁴)	$-ış^4$ (-ş)
yat...	otaq...	bostan...	bax...
dara...	bibi...	təyyarə...	tanı...
döşə...	qələm...	ailə...	düzəl...
qaç...	bala...	bağ...	yeri...

8*. Mətnə fərqləndirilmiş sözlərin başlanğıc formasını müəyyən edin.

Paxıllıq *bacarıqsızlıq* əlamətidir. Öz hünərinə inananlar *başqalarından* çox müvəffəqiyyət əldə edirlər. *Hünərsiz* adam tərəqqiyə çatmağı bacarmadığı üçün başqalarının tənəzzülünü arzulayar ki, onunla *bərabərləssin*. Paxıl adam heç vaxt rahat yaşaya bilməz. Onun öz *dərdi* və başqalarının *şadlığı* – hər ikisi ona müsibət olar.

(A.Bakıxanov)

9. Doğru, yoxsa yanlış?

Dördvariantlı şəkilçilərin tərkibində qapalı saitlər olur.

İkivariantlı şəkilçilərin tərkibində qalın saitlər olur.

Qrammatik şəkilçilərin hamısı dördvariantlıdır.

Cəm şəkilçisi ikivariantlı şəkilçidir.

Sözə həm ikivariantlı, həm də dördvariantlı şəkilçi qoşula bilər.

LAYIHƏ

YOLLA GÖZƏL GEDƏN ADAM

Bir məmləkətdə xeyirxah və ədalətli hökmdar var idi. Bu hökmdar vətəni çox sevirdi. Daim xalqı üçün faydalı işlər görər, hər zaman insanların rahatlığı üçün çalışırdı. O, vətənpərvərliyi və fədakarlığı ilə hamının hörmətini qazanmışdı.

Bir gün hökmdar öz sarayından şəhərin ən ucqar nöqtəsinə qədər geniş bir yol saldırmaq tapşırığı verdi. Tezliklə yol çəkilib qurtardı. Hökmdar yolu insanların istifadəsinə verməzdən əvvəl bir yarış keçirəcəyini elan etdi. Belə ki, yolla əvvəldən axıra kimi ən gözəl gedən insan mükafat alacaqdı.

1. Sizcə, “yolla gözəl getmək” nə deməkdir?

Ertəsi gün insanlar hökmdar sarayının qarşısına yığıldılar. Bir çoxları gözəl *faytonda* gəlmiş, ən bahalı paltarlarını geymişdilər. Qiymətli daş-qaşlarla bəzənmiş qadınlar, kəhər atların bəzəkli yəhərləri üzərində oturmuş gənclər yarışın başlanmasını intizarla gözləyirdilər.

Nəhayət, yola çıxmaq işarəsi verildi. Hamı qalib olmaq ümidi ilə yola çıxdı. Yolun sonunda – şəhərin çıxacağındakı yüksəklikdə hökmdar *kəcavədə* əyləşib *durbinlə* yarış iştirakçılarını izləyirdi. O gəlib çatanları salamlayır və hər kəsdən soruşurdu:

– Yol necədir?

Yolçuların bir çoxu eyni sözləri deyirdi:

– Hökmdar sağ olsun, yol geniş və hamardır, lakin bəzi yerlərdə yığılmış daş və çınqıl qalaqları hərəkət etməyimizə mane olurdu.

Nəhayət, hamı gəlib keçdi. Qalibi müəyyən etmək vaxtı idi. Lakin hökmdardan səs çıxmırdı. Birdən yolda bir atlı da göründü. Hökmdar dilləndi:

– Gəlin onu da gözləyək.

Axır ki, sonuncu yolçu gəlib çıxdı. Onun üst-başı toz-torpaq içində idi. Atdan düşüb hökmdarın qarşısında hörmətlə baş əydi.

– Niyə belə gecikmisən? – deyə hökmdar soruşdu.
– Bağışlayın, gələ-gələ qarşıma çıxan daş və çınqıl parçalarını kənara atır, yolu təmizləməyə çalışırdım. Bu qızıl kisəsini həmin daş qalaqlarından birinin altından tapdım. Bu qızıllar, yəqin ki, sizə çatmalıdır.

Bunu deyib yolçu əlindəki qızıl kisəsini hökmdara uzatdı. Hökmdar gülümsəyərək cavab verdi:

– O qızılların sahibi sənənsən.

Yolçu təəccübləndi:

– Ey hökmdar, mənim heç vaxt bu qədər sərvətim olmayıb.

– Əlindəki qızıllar yolla ən gözəl gedən insan üçün elan etdiyim mükafatdır. Bu qızılları mənim göstərişimlə daş qalaqlarının altına qoymuşdular. Mənim fikrimcə, yolla gözəl gedən adam arxasınca gələnlər üçün maneələri aradan qaldıran insandır. Sən bunu etdin. Deməli, yarışın qalibi sənənsən. Mükafat da sənə çatır.

Xanım Qasımova

Söz ehtiyatı

2. Dördündən biri mənasına görə fərqlidir:

A) yola düzəlmək	C) yolu əlinə almaq
B) yola gəlmək	D) yola düşmək

Dil qaydaları

3. Göy rəngli sözlərdə altından xətt çəkilmiş şəkilçiləri müvafiq olaraq *bəd*, *ev*, *insan*, *peşə* sözlərinə artırın. Bu şəkilçiləri iki və ya dörd-variantlı şəkilçi adlandırmaq olarmı?

Yadda saxla! BİR CÜR YAZILAN ŞƏKİLÇİLƏR

Dilimizdə elə şəkilçilər var ki, qoşulduğu sözün son saitindən asılı olmayaraq həmişə eyni cür yazılır: *zəhmətkeş*, *azarkəş*. Bu şəkilçilərin çoxu dilimizə başqa dillərdən keçmişdir. Bir cür yazılan şəkilçilər leksik şəkilçilərdir.

4. *Əməkdar*, *ədəbiyyatşünas*, *vətəndaş*, *saatsaz*, *xəstəxana* sözlərindəki şəkilçilərin köməyi ilə yeni sözlər yaradın.

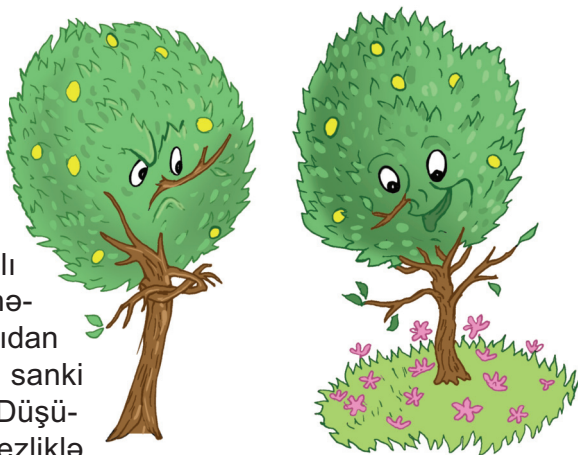
5. Verilmiş cümlələrdə nöqtələrin yerinə uyğun şəkilçilər artırın. Şəkilçilərin yaratdığı mənə çalarını izah edin.

1. Müasir dövrdə virtual kitab...lar daha populyardır.
2. Sənət... sağlığında qiymətləndirilməlidir.
3. Qazax... Mərkəzi Asiyada ərazisinə görə ən böyük dövlətdir.

İKİ LİMON AĞACI

(təmsil)

Bir bağbanın həyətinə yanaşı əkilməmiş iki limon ağacı vardı. Bu ağaclardan biri cılız və biçimsiz, digəri şax budaqlı və qamətli idi. Böyük ağac həmişə kiçiyə lağ edir, ona yuxarıdan aşağı baxırdı. Ev sahibi də sanki balaca ağacdən **naümid** idi. Düşünürdü ki, bu gedişlə ağac tezliklə quruyub məhv olacaq. Məhz bu səbəbdən də kiçik ağacı çox sulamaz, ona qulluq etməzdi.

Bir gün əsən sərt külək qarlı dağların yamacındakı bir topa çiçək toxumunu bu həyətə gətirdi. Çiçək toxumları limon ağaclarının yanına gəlib onların dibində bitmək üçün icazə istədi.

Böyük ağac özündənrazı halda dedi:

– Bu, mümkün deyil. Biz susuz qalmağı xoşlamırıq. Əgər siz mənim dibimdə bitsəniz, oradakı bütün suyu özünüə çəkib məni qurudarsınız.

Əslində, böyük ağac başqa şeydən qorxurdu. Özündən gözəl olanları onun gözü götürmürdü. Düşünürdü ki, rəngarəng çiçəklər açılanda özünün sarımtıl çiçəkləri onların yanında sönük görünəcək və bağbanın gözündən düşəcək. **Naəlac** qalan çiçəklər üzlerini balaca limon ağacına tutdular.

Kiçik ağac tərəddüd etmədən toxumların təklifini qəbul etdi.

Beləcə, kiçik limon ağacının yan-yörəsində cücərən toxumlar bir neçə həftə ərzində cənnət çiçəkləri kimi açıb hər tərəfə gözəllik verdi, onların ətri bütün həyəti bürüdü. Bağban hər səhər tezdən durub çiçəkləri bol-bol sulayırdı. Onların hesabına kiçik limon ağacı da bolluca su içir və sürətlə böyüyürdü.

Bir müddət keçdi. Çiçəkləri böyük məhəbbətlə qarşılayan, onlara kömək edən ağac xeyli böyüdü. Mayın sonlarında onun bolluca çiçək açmış budaqları rəngarəng kəpənəklərin məskəsinə çevrildi. Kiçilərə tənha qalan digər limon ağacı isə qonşusunun paxıllığından yavaş-yavaş quruyurdu.

Söz ehtiyatı

1. “Yuxarıdan aşağı baxmaq”, “gözü götürməmək” ifadələrinin məna-larını açıqlayın. Bu ifadələri hansı adamlar haqqında işlədirlər?

LAYIHƏ

Düşün və cavab ver

2. Mətnə əsasən limon bitkisi haqqında nəyi demək olmaz?

- A) Susevən bitkidir.
- B) Yarpaqları tünd-qırmızı rəngdədir.
- C) Çiçəkləri sarıya çalır.
- D) May ayında çiçək açır.

3. Əsərin ideyasını bir sözlə ifadə edin.

4. Mətnin giriş, əsas və nəticə hissələrini müəyyən edin.

Yazı

5. Təmsildəki ağac və çiçək obrazlarını insan obrazları ilə əvəz edərək eyni mövzuda hekayə yazın.

Dil qaydaları

6. Göy rənglə verilmiş sözlərin kökünü müəyyən edin.

- *-na* şəkilçisi söz kökünün mənasını necə dəyişdirir?
- Bu sözlərin kökünə hansı şəkilçi artırılarsa, eynimənalı söz alınar?
A) *-lı*⁴ B) *-lar*² C) *-ın*⁴ D) *-sız*⁴
- *-na* şəkilçisini başqa hansı sözlərə artırmaq olar?
xoş, kiçik, təmiz, razı, sarı, şükür

Yadda saxla!

SÖZÜNÜ ŞƏKİLÇİLƏR

Şəkilçilərin çoxu sözün sonuna artırılır. Lakin elə şəkilçilər də var ki, söz kökünün əvvəlinə artırılır. Bu şəkilçilər dilimizə başqa dillərdən keçmiş leksik şəkilçilərdir və ahəng qanununa tabe olmadan bir cür yazılır; məsələn: *bixəbər*, *antivirus*.

7. Uyğunluğu müəyyən edin.

<i>bi-</i>	<i>məzə</i>
<i>na-</i>	<i>normal</i>
<i>ba-</i>	<i>fəşist</i>
<i>anti-</i>	<i>ədəb</i>
<i>a-</i>	<i>layiq</i>

8*. **Müzakirə.** Azərbaycan dilində soyadları müxtəlif şəkilçilər vasitəsilə düzəlir: *-ov (-yev)*, *-lı (-li, -lu, -lü)*, *-zadə*: Əkbərov, Tanrıverdiyev, Qaraxanlı, Dəmirli, Hüseynzadə.

Bu soyad şəkilçilərindən hansı türk mənşəlidir? Fikrinizi əsaslandırın.

YOXSULLUQ NƏDİR

Seymurun atası Bilal əmi tikinti biznesi ilə məşğul idi. Onun şirkəti çoxmərtəbəli evlər tikirdi. Bu ailə çox zəngin idi. Heç nəyə ehtiyacları yox idi. Böyük həyət evləri, içində hovuzu, saunası, bilyard salonu var idi. Seymuru məktəbə aparıb-gətirmək üçün Bilal əmi xüsusi sürücü tutmuşdu. Amma bu, uşağın heç xoşuna gəlmirdi. O, söhbət edə-edə, oynaya-oynaya məktəbə gedib-gələn uşaqlara həsrətlə baxırdı, onlara qoşulmaq istəyirdi.

Seymur dərslərini yaxşı oxuyurdu. Amma şəkil çəkməyə həvəsi daha çox idi. Rəsm dərşəyinə gedir, evdə də vaxtının çox hissəsini təsviri incəsənətə ayırırdı. Hətta məktəbdə fərdi sərgisi də təşkil olunmuşdu. Seymurun bu həvəsi, deyəsən, Bilal əminin xoşuna gəlmirdi. Oğlunun üzünə vurmasa da, Nigar xalaya tez-tez deyirdi:

– Axı nə tapıb bu şəkillərdə?! Onun yerinə qoy riyaziyyat oxusun, xarici dilləri öyrənsin, kompüterini dərinədən mənimsəsin. Rəssam olub neyləyəcək?! Rəssamlıqla ailə dolandırmaq olar?

1. Sizcə, Bilal əmi haqlı idimi?

Bu yay Bilal əmi ailəsini bir neçə günlüyə öz doğma kəndinə aparmaq qərarına gəldi. Bilal əminin gizli məqsədi var idi. O istəyirdi ki, Seymur bir neçə gün yoxsul ailədə yaşasın. Kasıb həyatın nə qədər acınacaqlı olduğunu öz gözləri ilə görsün. Zəngin olmağın, qayğısız yaşamağın qədrini bilsin və onda da zənginliyə, var-dövlətə həvəs yaransın.

Maşını Bilal əmi özü sürürdü. Yolboyu doğma kəndi, orada yaşayan qohumları haqqında danışdı:

– Rəhmətlik atam bənaa olub. Kənddə sayılib-seçilən ustalardan biri idi. Onun qardaşı isə çoban idi. Biz indi onun oğlu Rəşidgilə – mənim əmioğlumun evinə gedirik. Mən də, Rəşid də yuxarı siniflərdə oxuyanda atalarımıza kömək edirdik. Amma mən sonra ali məktəbə daxil olub atamın sənətini dərinədən öyrəndim. Rəşid də atasının yolu ilə getdi. Amma elə həmin səviyyədə də qaldı... İndiyə kimi kəndin qoyun-quzusunu otadır...

2. Uşaqların öz valideynlərinin sənətini davam etdirməsinə necə baxırsınız?

Kəndə çatanda **şər qarışırdı**. Rəşid əmi onları **doqqazda** qarşıladı. Qollarını geniş açıb əmioğlusuna tərəf getdi:

– Ayə, ay Bilal, nə yaxşı **şeytanın ayağını sındıra bildin**?! Ayə, nə tapmısınız o şəhərin tüstüsündə? Niyə bu tərəflərə çıxmırsınız?

Rəşid əmi kimi, onun bütün ailə üzvləri də çox xoşsifət, mehriban və səmimi idilər. Adamayovuşmaz hesab edilən Seymur onun uşaqları ilə çox tez ünsiyyət qurdu.

Onların balaca evi kəndin ayağında, füsunkar bir gölün kənarında idi. Göl üç tərəfdən meşə ilə əhatə olunmuşdu. Həyətin hasarı yox idi. Evdən çıxıb kolların, ağacların arası ilə gölə enmək olurdu. Evlə gölün arasındakı talada iki böyük ağıl var idi. Rəşid əmi burada qoyun-quzularını saxlayırdı. Sürünü dörd yekəpər çobaniti mühafizə edirdi. Rəşid əminin arvadı hər şəhər itlərə **yal** verirdi.

3. İzahlı lüğətdən istifadə etməklə göy rənglə verilmiş söz və ifadələrin mənalarını izah edin.

Onlar burada bir həftə qaldılar. Seymur heç vaxt özünü belə xoşbəxt hiss etməmişdi. Bu yerlərin təbiəti onun balaca rəssam qəlbini rıqqətə gətirirdi. Şəhərlər özü ilə gətirdiyi etüd qutusunu götürüb göl sahilinə düşür, saatlarla meşələrə, dağlara baxıb şəkil çəkirdi.

Nəhayət, bir həftə tamam oldu. Seymurgil maşına minib şəhərə döndülər. Bu səfərdən oğlunun çıxardığı nəticə Bilal əmini çox düşündürürdü. O, əmioğlusunun evinin köhnə, uşaqlarının paltarının yamaqlı olmasından söhbət saldı və Seymurdan soruşdu:

– İnsanların nə qədər yoxsul ola biləcəklərini gördünmü?

– Hə, ata, gördüm.

– Nə nəticə çıxardın?

Oğlan cavab verdi:

– Gördüm ki, bizim evdə bir itimiz var, onlarda dörd. Bizim kiçik hovu-zumuz var, onların isə böyük gölləri. Bizim həyəti elektrik lampaları ışığılandırır, onlarınkini göydəki ulduzlar. Biz həyətdə başımızı qaldıranda hasarımızı görürük, onlar isə meşələri, dağları, ucsuz-bucaqsız üfüqləri. Onların içdiyi süd daha dadlı, yorğanları daha yumşaqdır...

Bilal əmi Seymuru dinlədikcə düşüncələrə dalırdı: “Mən oğlumun gözünü açmaq istəyirdim. Ancaq hər şey tərsinə oldu – oğlum mənim gözü-mü açdı”.

Nəhayət, Seymur sözünü bitirdi:

– Nə qədər yoxsul olduğumuzu bizə göstərdiyin üçün çox sağ ol, ata.

Aysel Xanəliyeva

Oxu və söz ehtiyatı

4. “Bilyard”, “sauna” sözlərini lüğətin köməyi ilə izah edin. Onların etimologiyasını araşdırın.
5. Seymurun və onun atasının yoxsulluq və zənginlik haqqında düşüncələrini təhlil edin və hər ikisinə münasibətinizi bildirin.

Dil qaydaları

6. Hansı sözdə leksik şəkilçi var?

A) nəticənin B) düşüncə C) sərçələr D) parçaya

Yadda saxla! ➔ SÖZ YARADICILIĞI

Yalnız bir söz kökündən, yaxud söz kökü və qrammatik şəkilçidən ibarət olan sözlər **sadə sözlərdir**: *tarix, evlər*. Sadə sözə leksik şəkilçi qoşulduqda **düzəltmə söz**, başqa bir söz qoşulduqda isə **mürəkkəb söz** yaranır; məsələn: *azlıq* (düzəltmə), *az-çox* (mürəkkəb).

7. Dəftərinizdə nümunəyə uyğun cədvəl yaradın. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri cədvəlin müvafiq sütunlarında yazın.

Sadə	Düzəltmə	Mürəkkəb
<i>zəngin</i>	<i>tikinti</i>	<i>çoxmərtəbəli</i>

8. Sütunlarda verilmiş sözlərin köməyi ilə mürəkkəb sözlər düzəldib yazın. Həmin sözlərin vurğusunu müəyyən edin.

qızıl	iti
dəvə	pozu
dərə	tikanı
su	quş
yazı	budaq
günə	sevər
qol	təpə
sülh	baxan

- 9*. Dördündən biri quruluşuna görə fərqlidir.

1) natamam	2) nalayiq	3) nağara	4) nadinc
1) başlamaq	2) otlamaq	3) ağlamaq	4) qaralamaq
1) bəsləmək	2) bizləmək	3) gözləmək	4) belləmək
1) sıxıntı	2) qırıntı	3) çıxıntı	4) dağıntı
1) parıltı	2) yeraltı	3) qaraltı	4) ağartı

SÖZ VERMİŞƏM

Bir yay axşamı şəhər bağında skamyada oturub kitab oxuyurdum. Hava qaralanda birdən qulağıma ağlamaq səsi gəldi. Yaxınlıqda, kolların arasında balaca daş ev ağarırdı. Evin yanında yeddi-səkkiz yaşlı bir oğlan başını aşağı dikərək bərkdən, acı-acı ağlayırdı.

Oğlandan niyə ağladığını soruşdum. Cavab vermədi. Mən ona dedim:

– Gəl gedək. Hava qaralır, artıq gecdir.

Oğlanın əlindən tutmaq istədim, lakin o, tez əlini çəkib dedi:

– Gedə bilmərəm.

– Niyə? Özünü pis hiss edirsən?

– Yox, – dedi, – mən sağlamam.

– Bəs onda niyə gedə bilmirsən?

– Mən qarovulçuyam.

– Necə yəni qarovulçusan?

– Siz başa düşmürsünüz? Biz oynayırıq.

Uşaq içini çəkə-çəkə danışmağa başladı. O, skamyada oturubmuş. Tanımadığı böyük oğlanlar ona yanaşib “dava-dava” oynamağı təklif ediblər. Uşaq razılaşıb. Oynamağa başlayıblar. Onun *çavuş* olduğunu deyiblər, özünü *marşal* adlandıran oğlan uşağı bu evin qarşısına gətirib, qarovulçu qoyub. Deyib ki, bura silah anbarıdır, onu əvəz edənə kimi burada dayansın. *Postu* buraxıb getməsin. Uşaq da söz verib. O vaxtdan da burada durub. Oğlanlar isə gəlib çıxırlar.

1. Oğlanın xarakteri haqqında nə deyə bilərsiniz? Onun hərəkətinə münasibətinizi bildirin.

Uşaq sözünü qurtarıb susdu. Məni gülmək tutsa da, özümü saxlayıb ciddi səsle dedim:

– Belə... Onlar çoxdan səni buraya qarovulçu qoyublar?

– Hava hələ işıqlı idi.

– Bəs özləri haradadır?

– Yəqin, gediblər. Yadlarından çıxıb, gediblər.

– Bəs onda sən niyə durmusan?

– Mən söz vermişəm...

– Həə... Vəziyyət pisdirlə.. Bəs indi sən nə edəcəksən?

– Bilmirəm, – deyə oğlan cavab verdi və yenidən ağladı.

LAYIHƏ

Mən ona kömək etmək istəyirdim. Bir qədər fikirləşib dedim:
– Gəl belə edək: sən evə qaç, yeməyini ye, mən isə hələlik burada sənin yerinə duraram.

Oğlan tərəddüdlə soruşdu:

– Məgər belə olar? Axı siz hərbi deyilsiniz.

Mən duruxub qaldım: “Düz deyir də. Axı o, çavuşdur. Mənim isə heç herbi rütbəm də yoxdur. Onu yalnız zabıt postdan çıxara bilər”. Oğlana: “Bir dəqiqə gözlə”, – dedim və vaxt itirmədən parkın çıxışına sarı qaçdım.

Mən küçədə durub əsgər geyimli bir adam axtarırdım. Amma tərslikdən küçədə bir nəfər də olsun hərbçi görünmürdü. Artıq əlimi üzərək başa qayıtmaq istəyirdim ki, birdən döngədə, avtobus dayanacağına duran zabiti gördüm. Sevincək dayanacağına tərəf qaçdım. Təngnəfəs halda özümü ora yetirəndə hərbinin mayor olduğunu gördüm.

2. Sizcə, o, hərbinin mayor olduğunu haradan bildi?

– Yoldaş mayor! – deyərək ona müraciət etdim. – Sizin köməyiniz lazımdır.

O, təəccüblə mənə baxdı. Mən məsələnin nə yerdə olduğunu izah edəndə zabıt gülümsədi və heç fikirleşmədən mənimlə parka sarı yollandı. Biz parka girib daş evi tapdıq. Oğlan həmin yerdə durmuşdu və hələ də ağlayırdı. Mən komandiri gətirdiyimi deyəndə o sevindi, qamətini düzəldib fərağat dayandı.

– Yoldaş qarovulçu, – mayor ona dedi, – sizin rütbəniz nədir?

– Mən çavuşam.

– Yoldaş çavuş, sizə tutduğunuz postu tərk etməyi əmr edirəm.

Oğlan bir qədər susdu, sonra dedi:

– Bəs sizin rütbəniz nədir? *Poqonunuzdakı* ulduzları görə bilmirəm.

– Mən mayoram.

Onda oğlan əlini göy rəngli kepkasının enli günlüyünə apardı və dedi:

– Oldu, yoldaş mayor.

O bunu əsl hərbiçilər kimi elə cingiltili səslə dedi ki, biz ikimiz də özümüzü saxlaya bilməyib qəhqəhə çəkdik. Oğlan da bizə qoşularaq şənsən güldü.

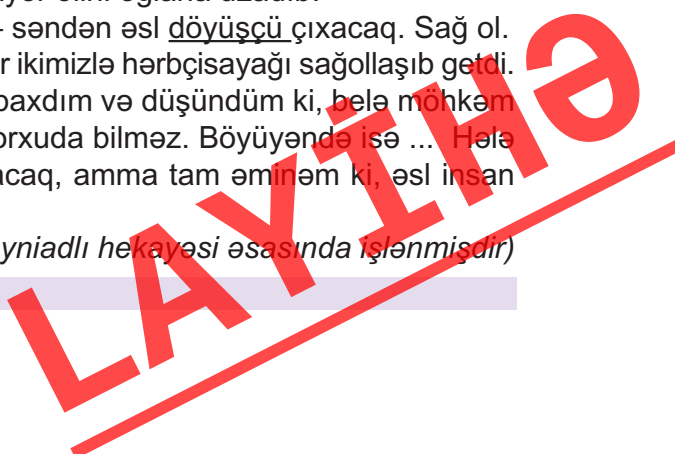
Biz üçlükdə bağdan çıxanda mayor əlini oğlana uzadıb:

– Afərin, yoldaş çavuş, – dedi, – səndən əsl döyüşçü çıxacaq. Sağ ol.

Sonra o, əlini alına apararaq hər ikimizlə hərbiçisayağı sağollaşıb getdi.

Mən onun balaca, çilli burnuna baxdım və düşündüm ki, belə möhkəm sözü olan oğlanı heç bir təhlükə qorxuda bilməz. Böyüyəndə isə ... Hələ məlum deyil, böyüyəndə o kim olacaq, amma tam əminəm ki, əsl insan olacaq.

(L.Panteleyevin eyniadlı hekayəsi əsasında işlənmişdir)

Düşün və cavab ver

3. Hansı mənəvi dəyər hekayənin əsas ideyasını təşkil edir?
4. Hansı hallarda cümlənin sonunda üç nöqtə qoyulur? Mətnin sonuncu abzasında “Böyüyəndə isə” sözlərindən sonra qoyulmuş üç nöqtəni necə izah edərdiniz? Siz nöqtələrin yerinə nə yazardınız?

Araşdırma

5. Azərbaycan Milli Ordusunda mövcud olan hərbi rütbələr və onların nişanları ilə bağlı araşdırma aparın və bu mövzuda məruzə hazırlayın.

Dil qaydaları

6. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri kök və şəkilçiyə ayırın. Bu sözlərin kökü və başlanğıc forması hansı nitq hissələrinə aiddir?

Yadda saxla!

DÜZƏLTMƏ SÖZLƏR

Düzəltmə sözün kökü ilə başlanğıc forması müxtəlif nitq hissələrinə aid ola bilər. Lakin onların arasında həmişə mənə yaxınlığı olur; məsələn: *əla* – *əlaçı*, *dünən* – *dünənki*.

7. Sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

əlcək, yoldaş, məktəblər, yoxuş, çıxış, yağıntı, çiçəklər, döşək, əsgər, misgər, süpürgə, çəyirtkənin, toxucu, gəmidə, quldarlar

Sadə sözlər	Düzəltmə sözlər

- 8*. Dördündən biri quruluşuna görə fərqlidir:

1) kömək 2) dirək 3) bələk 4) dilək
1) vətəndaş 2) sirdaş 3) beşdaş 4) əməkdaş
1) baxış 2) çıxış 3) yağış 4) barış

9. Verilmiş cümlələrdən düzəltmə sözləri seçib yazın.

1. Anam döşəməyə çox gözəl xalça salmışdı.
2. Gəmiçilər göyertəyə qalxdılar.
3. Çəməndə qoyun sürüləri otlayırdı.
4. Döyüşçülərimiz qəhrəmanlıqla vuruşurdular.

XOŞBƏXTLİK

(hekayət)

O, yoxsul bir daşyonan idi. İş çox ağır, qazancı isə çox az idi. Buna görə də həyatından narazı idi. “Mən hamıdan çox işləyirəm, – deyə düşünürdü. – Qazancım isə azdır. İnsanı güclü edən puldur. Hamıdan güclü olmaq, gözəl həyat sürmək istəyirəm”. Bu vaxt göydən bir mələk gəldi, “Sən varlı olacaqsan”, – dedi. Daşyonan dönüb varlı adam oldu. İndi onun hər şeyi var idi, işləməyə ehtiyacı yox idi. Yeyib-içib kefi edirdi.

Çox isti bir gün idi. Günəş şəfəq saçırdı, yer üzünü sanki od tutub **yanırdı**. Varlanmış daşyonan istidən özünə yer tapmırdı. Hirsindən qışqırdı: “Mən zənginəm, heç nədən korluq çəkmirəm, amma günəş məndən güclüdür. Günəş olmaq istəyirəm”, – dedi. Mələk onu bu dəfə də günəşə döndərdi.

1. Bu cür adamları necə adlandırırlar?

Günəş öz isti şüalarını yer üzünə səpələyirdi. Birdən bir bulud gəlib yerlə onun arasına girdi. Günəşin şəfəqləri artıq yerə çatmırdı. Günəş hıslənib: “Bu necə olur? Mən buluda heç nə edə bilmirəm. Bulud olmaq istəyirəm”, – deyəndə mələk onu bu dəfə də buluda çevirdi.

Bir az sonra bulud yağışa döndü. Yağış torpağa, oradan da çaylara axdı. Çayların suyu artdı. Evləri, tarlaları su basdı, heyvanları sel apardı.

Lakin **sular** qayalara heç nə edə bilmədi. Bulud əsəbiləşdi: “Qaya məndən güclüdür?! Qaya olmaq istəyirəm”. Mələk gəldi, onu qaya elədi.

Qaya dörd bir tərəfə nəzər salıb öz əzəmətindən həzz alırdı. Amma bu, çox çəkmədi. Bir daşyonan əlində külüng gəlib ondan daş parçaları qoparmağa başladı. “Bu nədir belə, – deyə qaya hiddətləndi, – mən daşyonandan zəifəm?!”

Hayqıraraq: “İnsan olmaq istəyirəm!” – dedi. Mələk onun bu arzusunu da yerinə yetirdi. Qaya insana çevrildi. İndi o, yenə qayalardan daş yonur. İş ağırdır, qazancı isə az. Amma həyatı sevir və özünü çox güclü sayır.

Düşün və cavab ver

2. Hekayənin giriş, əsas və nəticə hissələrini müəyyənlədin.
Əsas hissənin əvvəlində edilmiş aşağıdakı dəyişikliyə əsasən nəticə hissəsini müvafiq şəkildə dəyişdirin.

“Bir mələk daşyonanın yanında peyda olub dedi:

– Mən sənə dörd arzunu yerinə yetirə bilərəm...”

Dil qaydaları

3. Göy rənglə verilmiş sözlərin kökünə leksik şəkilçilər artırmaqla yeni sözlər düzəldin.

Yadda saxla!

EYNIKÖKLÜ SÖZLƏR

Bir söz kökünə bir neçə leksik şəkilçi qoşula bilər. Bu zaman müxtəlif düzəltmə sözlər yaranır. Eyni söz kökündən əmələ gələn düzəltmə sözlərə **eyniköklü sözlər** deyilir.

Eyniköklü sözlər eyni nitq hissəsinə aid ola bilər:

gül $\begin{cases} \text{gülçü (isim)} \\ \text{güldan (isim)} \\ \text{güllük (isim)} \end{cases}$

Eyniköklü sözlər müxtəlif nitq hissələrinə aid ola bilər:

ot $\begin{cases} \text{otlaq (isim)} \\ \text{otlu (sifət)} \\ \text{otla(maq) (feil)} \end{cases}$

Eyniköklü sözlə eyni sözün müxtəlif formalarını qarışdırmaq olmaz. Eyni sözün müxtəlif formaları bir sözə müxtəlif qrammatik şəkilçilər artırmaqla yaranır.

Eyniköklü sözlər

bağban, bağlıq, bağça

Eyni sözün müxtəlif formaları

bağda, bağlar, bağımız

4. **Debat.** “Yağış” və “yağlı” sözlərini eyniköklü saymaq olarmı?

- 5*. Dördündən biri fərqlidir:

A) sağıcı B) sağlıq C) sağlamaq D) sağlam
A) daşqın B) daşlı C) daşlamaq D) daşlıq
A) başsız B) başçı C) başlanğıc D) başmaq

- 6*. Eyniköklü sözləri seçin.

daşqın, daşlı, köklük, daşlıq, kökəlmək, köklü, daşıyıcı, daşlaşmaq, köksüz, daşıtdırma, daşdırmaq, daşsız, kökcük, kökəldici

7. Aşağıdakı sözlərə şəkilçilər artırmaqla eyniköklü sözlər düzəldin.

yol, dil, bax, kömək, ov, kəs

BALACA QARA BALIQ

Keçmiş zamanlarda kiçik çaylardan birində balaca bir balıq yaşayırdı. Bu çayda minlərlə başqa balıq da vardı. Amma bizim balıq onlardan fərqli idi. Onun rəngi qara idi. Ona görə də hamı ona Balaca Qara Balıq deyirdi.

O çox ağıllı və *dərrakəli* idi. Daim sual verir, araşdırır, düşünürdü. Düşünürdü ki, görəsən, bu çay hara axır, həmin yerlərdə həyat necədir, oradakı balıqlar necə olur? Amma heç kim onun bu suallarına cavab verə bilmirdi.

Bir gecə Balaca Qara Balıq anasını yuxudan oyatdı:

– Anacan, dur! Sənə sözüm var.

Balasının səsinə eşidən Ana Balıq gözlərini açdı:

– Nə olub, mənim balam? Bu gecə vaxtı niyə yatmırsan?

– Anacan, mən artıq eyni yerdə yaşamaqdan, eyni şeyləri görməkdən bezmişəm. Buradan getmək istəyirəm. Bilmək istəyirəm, bu çayın suları hara axır. Gedib yeni yerlər görmək, yeni canlılarla tanış olmaq istəyirəm. Xahiş edirəm, ana, izin ver, çıxım gedim.

Balasını dinləyən Ana Balıq çox təəccübləndi. Dedi:

– Bala, bu kiçik çay bizim taleyimizdir. Sən də zaman keçdikcə bu tale ilə barışacaqsan.

1. Ana ilə balanın söhbətində siz kimə haqq qazandırırırsınız?

Ana Balıq öz balasını çox dilə tutdu. Lakin nə qədər danışdısa da, Balaca Qara Balıq qərarından dönmədi. Axırda ana soruşdu:

– Yaxşı, bala, de görüm, hara getmək fikrindəsən?

– Çayın axarı ilə getmək istəyirəm. Eşitdiyimə görə, uzaqlarda dəniz deyilən bir yer var. Bizim çay axıb ora tökülür. Orada çoxlu qəribə canlılar var. Deyilənə görə, dənizdə həyat çox maraqlıdır.

Ana ilə bala söhbətdə iken qonşuluqda yaşayan qoca balıqlardan biri onlara yaxınlaşdı və söhbətə qarışdı:

– Qonşu, nə olub gecənin bu vaxtı? Səsinizdən yatmaq olmur.

Ana Balıq qonşusuna öz balasından gileyləndi:

– Bağışla, ay qonşu. Bizim Balaca Qara Balığa buralar dar gəlir. Çıxıb

LAYIHƏ

getmək istəyir. Çayın hara axdığını bilmək istəyir. Başqa canlılarla tanış olmaq istəyir. Nə qədər çalışdım, onu bu fikirdən daşındırım, amma nə fayda, elə “gedəcəyəm” deyib durur.

– Demək, bizim çay ona darlıq edir. Nə qoçaq balan varmış.

Balaca Qara Balıq dözməyib söhbətə qarışdı:

– Bəli, mən burada qalmaq istəmirəm. Hər gün bu kiçik gölməçədə dolaşmaqdan təngə gəlmişəm. Yeni yerlər görmək, yeni şeylər öyrənmək istəyirəm. Yaşa dolanda hər şeydən xəbərsiz bir qocaya çevrilmək istəmirəm.

2. Balaca Qara Balığın son sözlərinə münasibət bildirin. Sizcə, özündən yaşlılarla belə danışmaqda o, haqlı idi mi?

Qara Balığın bu sözləri yaşlı qonşunun xoşuna gəlmədi. Ona elə gəldi ki, bu balaca balıq onu təhqir edir. Anasına dedi:

– Məncə, kimse onu yoldan çıxarıb. Ağılına gələni danışır.

Səs-küyə gələn başqa balıqlar da dilləndilər:

– Onun ağılı çaşıb. Yəqin, bu, ilbizin işidir.

– Heç də elə deyil, – deyə Balaca Qara Balıq qışqırdı, – ilbiz mənim dostumdur.

– Necə?! Sən ilbizlə dostluq edirsən?! – balıqlar təəccübləndilər. – Heç balıq da ilbizlə dostluq edər?

– Burada nə var ki?! Sizcə, balıqlar yalnız balıqlarla dostluq edə bilər? Əgər yadınızdadırsa, mənim bacı-qardaşlarımı ilbizlər yox, böyük balıqlar yeyiblər.

Balaca Qara Balığın bu sözləri bir çox yaşlı balıqları lap hövsələdən çıxardı. Onlar yerbəyerdən qışqırdılar:

– Sən bir buna bax! Bizə ağıl öyrədir! Özündənrazı dikbaş!

Balıqlar qorxunc görkəm alıb Balaca Qara Balığın üzərinə cumdular. Bu zaman Ana Balıq onların qarşısını kəsdi:

– Qoymaram, balama toxunasınız!

Balaca Qara Balığı sevən hər kəs dil töküb onu fikrindən daşındırmaq istəyirdi. Lakin onun qərarı qəti idi. Nə olur-olsun, gedəcəkdi. Bu yerləri tərk edəcəkdi.

Yola çıxmaq vaxtı gəlib çatdı. Balaca Qara Balıq dostları ilə görüşüb vidalaşdı. Anası artıq onu yoldan saxlamaq üçün heç nə söyləmədi. Sözü qurtarmışdı. Qara Balıq ayrılanda dedi:

– Sizdən ayrıldığım üçün mən də çox üzgünəm. Ümid eləyirəm, nə vaxtsa bu yerlərə dönəcəyəm.

Bunu deyib Balaca Qara Balıq yuxarıya – çayın gur axan yerinə qalxdı və köpüklərin arasında gözdən itdi...

(Səməd Behrənginin eyniadlı əsəri əsasında işlənmişdir)

Yazı

3. Balaca Qara Balıq obrazını heç vaxt yaşadığı məkandan kənara çıxmayan balaca uşaq obrazı ilə əvəz edib eyni mövzuda hekayə yazın.
4. “İnsan daim yeniliyə can atmalıdır” mövzusunda inşa yazın.

Dil qaydaları

- 5*. Dilimizdə bir söz var ki, aşağıdakı sözlərdən hər biri həmin sözə birləşib mürəkkəb söz yarada bilər. Bu sözü tapın və mürəkkəb sözlər düzəldin.

Həmin sözdən sonra artırılır: muncuq, tox, bağlı, kölgəli, uc, açıq, aydınlıq, alt, bağlayıcı, qaş, görünməz, qulaq, yaşardıcı, yumulu

Həmin sözdən əvvəl artırılır: çəp, ala, ac, qara

Yadda saxla!

MÜRƏKKƏB SÖZLƏR

İki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gələn sözlərə *mürəkkəb sözlər* deyilir; məsələn: *ağacdələn, qohum-qardaş, gec-tez*.

Elə mürəkkəb sözlər var ki, tərkibindəki sözlərdən biri və ya hər ikisi leksik şəkilçi ilə işlənir; məsələn: *dördbucaqlı, güllü-çiçəkli, acgözlük*. Bununla belə, həmin sözlər də düzəltmə deyil, mürəkkəb söz sayılır.

Mürəkkəb sözlər bitişik və ya defislə yazılır.

6. Dördündən biri fərqlidir.

A) əliuzun	B) əliyalın	C) əlvan	D) əlbir
A) gözütox	B) gözlük	C) qaragöz	D) gözüaçıq
A) beşguşəli	B) beşlik	C) beşbucaq	D) beşbarmaq

- 7*. **Debat.** Topla oynanılan bir çox oyun adları – futbol, basketbol, həndbol ingilis dilindən alınmışdır. “Fut” (ing. *foot*) – ayaq, “basket” (ing. *basket*) – səbət, “hənd” (ing. *hand*) – əl, “bol” (ing. *ball*) isə top deməkdir. Sizcə, Azərbaycan dilində bu sözlərə mürəkkəb söz demək olarmı?

8. Sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırıb yazın.

gözel, bəstəkar, Ağdaş, vətənpərvər, çayxana, yeyə-yeyə, nəşriyyat, adlı-sanlı, ürəyiaçıq, yadelli, dünya, böyürtkən, qaranlıq

sadə	düzəltmə	mürəkkəb

LAYIHƏ

KƏNDXUDA VƏ MUZDUR

Qədim zamanlarda bir varlı *kəndxuda* var idi. Onun əkin sahələrinin, otlaq yerlərinin ucu-bucağı görünmürdü. O qədər zəngin idi ki, *var-dövləti* haqqında əfsanələr gəzirdi.

Həmin kənddə bir gənc yaşayırdı. Gənc o qədər yoxsul idi ki, bir dəri, bir sümük qalmışdı. Bir qarın çörək üçün səhərdən axşama kimi kəndxudanın torpağında *rəncbərlilik* edir, qaranlıq düşəndə *uçuq-sökük* komasına gedirdi.

Qızmar yay günlərindən birində bu cavan oğlan taxıl biçirdi. Günəşin istisi onu haldan salmışdı. Axırda dözməyib bir ağacın kölgəsində uzandı. Bir azdan dərin yuxuya getdi. Nə qədər yatdığını bilmirdi, birdən ayağına dəyən təkik onu yuxudan oyatdı. Oğlan başını qaldırıb qarşısında kəndxudanın *heybətli* cüssəsini gördü. Kəndxuda zəhmli səslə dedi:

– Qalx ayağa! İşçimə bax mənim! Biçinin qızgın vaxtında ayağını uzadıb kef eləyir. Onu yaxşı bil ki, ...

1. Sizcə, kəndxuda nitqini tamamlamaq üçün hansı atalar sözündən istifadə etdi?

- A) Pisliyi torpağa əkdilər, göyərmədi.
- B) Çox istəyən azdan da olar.
- C) İşləməyən dişləməz.
- D) Ağacı qurd içindən yeyər.

Gənc gözünü ovuşdura-ovuşdura ayağa qalxıb dedi:

– Qurbanın olum, ay kəndxuda, bir *hovur* dincəlmək istəyirdim. Niyə oyatdın məni? Gözəl yuxu görürdüm. Görürdüm ki, böyük evim var. Var-dövlətim başımdan aşır. Yuxuda *saysız-hesabsız qoyun-quzum*, mal-qaram, *ucsuz-bucaqsız* tarlalarım var idi. Onlarla xidmətçi qulluğumda dururdu... Qoymadın, heç olmasa, yuxuda bir az kef çəkim.

Kəndxuda kinayəli gülüşlə dedi:

– Ay yazıq! Sən belə şeyləri ancaq yuxuda görə bilərsən. Mənə isə bunun üçün yuxu görmək lazım deyil. Bu həyatda hər şeyim var.

Gənc oğlan mənalı bir ifadə ilə kəndxudaya baxıb dedi:

– Ağa, bilirsənmi, əslində, ikimiz də yuxu görürük. Fərqimiz odur ki, mənim yuxum gözlərimi açanda bitir, sənin yuxun isə gözlərini yumanda bitəcək...

LAYIHƏ

Söz ehtiyatı

2. *Kəndxuda, rəncbər, heybətli, hovur* sözlərini lüğətin köməyi ilə izah edin.

Düşün və cavab ver

3. Gənc rəncbərin son sözlərini izah edin.

Dil qaydaları

4. Mətnə göy rənglə verilmiş mürəkkəb sözlərin tərkib hissələri:

- A) yaxınmənalı sözlərdir.
B) əksmənalı sözlərdir.
C) müxtəlifmənalı sözlərdir.

Hansı mürəkkəb sözlər düzəltmə sözlərin birləşməsindən əmələ gəlmişdir?

Yadda saxla!

DEFİSLƏ YAZILAN MÜRƏKKƏB SÖZLƏR

Aşağıdakı hallarda mürəkkəb sözlər defislə yazılır:

1. Yaxınmənalı və ya əksmənalı sözlərin birləşməsindən əmələ gəldikdə: *adət-ənənə, gec-tez*.
2. Sözlərin təkrarından yarandıqda: *qaça-qaça, az-az*.
3. Tərkibindəki sözlərdən biri və ya hər ikisi leksik mənaya malik olmadıqda: *tör-töküntü, kağız-kuğuz, kələ-kötür*.
4. Birinci tərəfi "qeyri", "əks" və s. bu kimi sözlərdən ibarət olduqda: *qeyri-müəyyən, əks-təsir*.

5. Cədvəlin xanalarında verilmiş sözləri birləşdirərək mürəkkəb sözlər yaradın və dəftərinizdə yazın.

it, burun	dil, ağız	yavaş, yavaş	söz, söhbət	get, gəl
tez, tez	toyuq, cücə	az, çox	video, kamera	yarım, ada
mal, davar	böyük, kiçik	axşam, səhər	adda, budda	iki, üç
qara, qura	dil, uc	cənub, şərq	alış, veriş	qeyri, adi

- 6*. Söz cütlüklərindən istifadə edərək mürəkkəb sözlər düzəldin və aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

dili, acı; ev, eşik; al, əlvən; gözə, görünməz; hərba, zorba; əl, üstü; künc, bucaq; tez, tez; gecə, gündüz; qara, dinməz; iki, üzlü

Bitişik yazılanlar:

Defislə yazılanlar:

Yadda saxla!**SÖZÜN TƏRKİBİNƏ GÖRƏ TƏHLİLİ**

Yazıda sözü tərkibinə görə təhlil edərkən müəyyən şərti işarələrdən istifadə edilir:

Nümunə:

yırtıcılarıdan

- sözüün kökü;
- ^ leksik şəkilçi;
- grammatik şəkilçi;
- sözüün başlanğıc forması

7*. Verilmiş sözləri müvafiq sxemlərlə uyğunlaşdırıb yazın.

burulğan, güllüklərdə, zərbəçilər, içərişəhərlinin, sevginin, susuzluq, bədxərclik, zavodların, böyüklərə, dağıstanlı, fotostudiyada, əməkdaşlar

1. □ □ ^
2. □ □ ^
3. □ ^ ^
4. □ ^ ^
5. □ □ ^ ^
6. □ ^ ^ ^
7. □ ^ ^

8. Verilmiş sözləri tərkibinə görə təhlil edin.

zəhmətkeşlərimizin, kitabşünaslar, yüksəklikdəyik, çalğıdan

9. Düzəltmə sözləri seçib tərkibinə görə yazılı təhlil edin.

1. Gözəllik ondur, doqquzu dondur.
2. Ağillı öyrənməyi xoşlar, axmaq öyrətməyi.
3. Tikanlıqda gül bitməz.
4. Atlı ilə piyadanın yoldaşlığı tutmaz.

10. Hansı cümlədə fərqləndirilmiş söz kök və şəkilçidən ibarətdir?

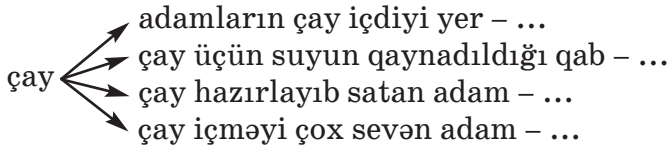
- A) Kəndimizdə çox qədim bir qala var.
- B) Gərək o, payızadək kənddə qala.
- C) Bir ocaq qala, kabab çəkək.

11. Dördündən biri fərqlidir.

A) başla(maq)	B) başlıq	C) başqa	D) başçı
A) əzil(mək)	B) əzgin	C) əzik	D) əzir
A)* ovçu	B) ovlaq	C) ovla(maq)	D) ovuntu

DİL QAYDALARI ÜZRƏ TƏKRAR

1. Hər bir mənanaya uyğun çay sözü ilə eyniköklü olan sözlər tapın.

2. Verilmiş sözləri dəftərinizdə müvafiq sətirin qarşısında yazın.

qorxaq, çömçəquyruq, qoçaq, çürük, çevik, alt-üst, giləmeyvə, qonaqpərvər, yeməxana, diribaş, qaçaqaç, qayğanaq, qəpik-quruş
Sadə _____

Düzəltmə _____

Mürəkkəb _____

3. Ön şəkilçi qəbul etmiş sözləri müəyyən edin.

baməzə, bayatı, bəşər, bilək, bikef, bilici
nadir, nabeləd, nahamar, nadan, nazik, narın, nasaz

4. Verilmiş söz cütlərindən mürəkkəb sözlər yaradıb dəftərinizdə yazın.

ev, eşik; dünya, görüşü; dəymə, düşər; stol, üstü; hər, tərəfli;
hazır, cavab; məqsədə, uyğun; dava, dalaş; qayda, qanun;
alış, veriş; dəvə, dabanı; gediş, gəliş

5. Tərkibində leksik şəkilçi olan sözləri seçin.

əzizlə, bəslə, tövlə, əylən, gizlə, danla, yağla

6. Şəkilçilərin variantlılığına görə ardıcılığı tamamlayın.

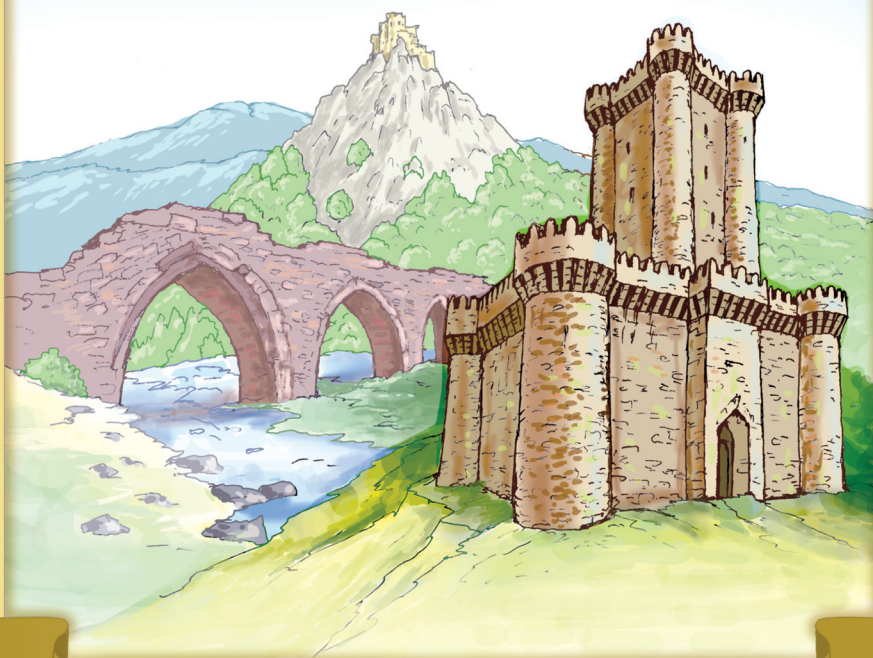
kömürlü, dəyərli, tozlu, ...
hücumçu, qapıçı, dənizçi, ...
ömürlük, təmizlik, qayalıq, ...
baxış, döyüş, toxunuş, ...

7. Verilmiş sözləri tərkibinə görə təhlil edin.

solğunlaşıb, yazıçılığın, çökəklikdə, dözümsüzlük, bəvəfahıqdır

4-cü BÖLMƏ

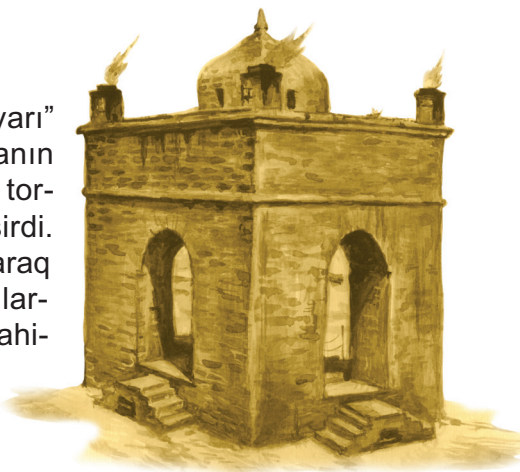
TARİXİ-MƏDƏNİ ABİDƏLƏR

LAYIHƏ

ATƏŞGAH

Torpağımız tarixən “Odlar diyarı” adlandırılıb. Qədimdə Azərbaycanın bir çox yerlərində qaz ehtiyatları torpağın üst qatına çox yaxın yerləşirdi. Bu səbəbdən qaz yerin üzünə çıxaraq öz-özünə yanırdı. Qədim səyyahlardan biri yazırdı ki, Xəzər dənizi sahilindəki qayalardan daim alov yüksəlirdi. Abşeron **yarım-adasının** bir çox başqa yerlərində yanar qazların yer səthinə çıxmasını

başqa müəlliflər də qeyd etmişlər. Bu günün özündə də Bakının yaxınlığındakı Yanardağ deyilən yerdə bu təbiət hadisəsinin şahidi oluruq.

Qədimdə Azərbaycan əhalisinin əksəriyyəti atəşpərəst idi və oda *sitayış edirdi*. Ölkə ərazisində çoxlu miqdarda atəşpərəstlik *məbədləri* var idi. Onlardan biri indiyə qədər də qalmaqdadır. “Atəşgah” adlanan bu tarixi abidə Suraxanıdır. “Suraxanı” sözü mənşə etibarilə iki sözdən ibarətdir: “surax” – fars və tat dillərində çala, çuxur, oyuq, deşik, “xanı” isə mənbə, qaynaq, çəsmə deməkdir. Alimlərin fikrincə, Suraxanı “oyuqdan qaynayıb daşan, fəvvarə vuran” deməkdir.

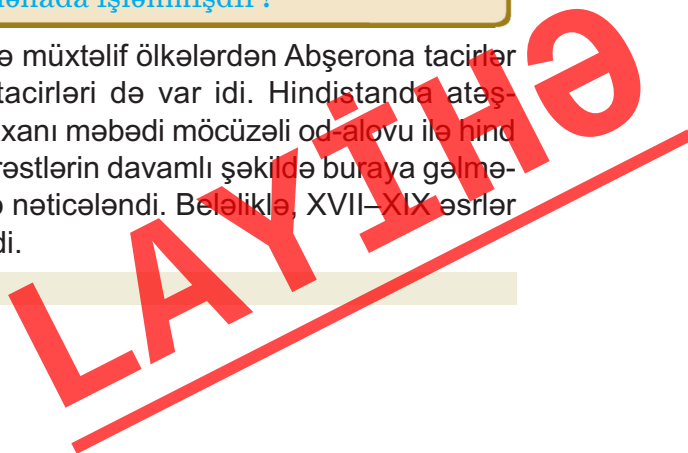
1. Nə üçün atəşpərəstlik dininə həm də zərdüştilik deyilir?

Suraxanı Atəşgahı atəşpərəstlərin ən müqəddəs ziyarətgahı hesab edilirdi. *Zəvvarlar* dünyanın müxtəlif ölkələrindən *ocağa* ziyarətə gəlirdilər. Məbədin *kahinləri* müqəddəs alovu gün ərzində tez-tez yoxlayıb onu sönməyə qoymurdular. Bu ənənə ərəb *istilasına* qədər davam etdi. Azərbaycanın əhalisi islamı qəbul etdikdən sonra atəşpərəstlərin *ibadətghahı* unuduldu. Öz dinindən dönmək istəməyənlər isə təqib olunduğundan ölkəni tərk etdilər. Nəticədə ibadətqah baxımsızlıqdan uçub dağıldı.

2. Lüğətdən istifadə etməklə zəvvar sözünü izah edin. Mətnə ocaq sözü hansı mənada işlənmişdir?

Orta əsrlərdə Böyük İpək yolu ilə müxtəlif ölkələrdən Abşerona tacirlər gəlirdilər. Onların arasında hind tacirləri də var idi. Hindistanda atəşpərəstlik dini geniş yayılmışdı. Suraxanı məbədi möcüzəli od-alovu ilə hind atəşpərəstlərini cəlb edirdi. Atəşpərəstlərin davamlı şəkildə buraya gəlməsi daha böyük məbədin tikilməsi ilə nəticələndi. Beləliklə, XVII–XIX əsrlər arasında Suraxanıda Atəşgah tikildi.

Zəvvarların burada qalması və ibadət etməsi üçün 24 hücrə və karvansara tikilmişdi. Buraya ibadətə gələn atəşpərəstlər 3-4 nəfər bir hücrədə qalmaqla ibadət edər, uzun müddət hücrələrdən çıxmaz, yalnız su və düyü ilə **qidalanardılar**. Məbədin mərkəzində 4 tərəfdən girişi olan əsas ibadətqah yerləşir. Bu tərəflər dörd ünsürün – od, su, torpaq və havanın rəmzidir. Hücrələrdəki hind dilində yazılmış daş kitabələr sübut edir ki, vaxtilə Suraxanı Atəşgahı hind zəvvarları tərəfindən ən çox ziyarət edilən atəşpərəstlik məbədi olmuşdur.

Hazırda buradakı ocaq süni şəkildə – borularla ötürülən qaz vasitəsilə yandırılır. Çünki vaxtilə Atəşgahın lap **yaxınlığında** tikilmiş neft mədənlərinin fəaliyyəti nəticəsində bu ərazidəki təbii qaz ehtiyatları tükənmişdir.

3. Suraxanı Atəşgahının tarixini mərhələlərə bölərək nəql edin.

Bir çox səyyahlar, **yazıçılar**, rəssamlar Suraxanı Atəşgahında olmuş, öz xatirələrində bu möcüzə ilə bağlı təəssüratlarını yazmışlar. Məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Düma özünün "Qafqaz səfəri" adlı əsərində Suraxanıdakı Atəşgahı çox gözəl təsvir edib: "Bakıdan **atəşpərəstlərin** müqəddəs məbədi Atəşgaha gedəndə yolun yarından çoxu dəniz qırağı ilə uzanırdı. Təpəliyə qalxdıqda qarşıda təsəvvürə gəlməyən qəribə bir mənzərə açıldı. Külək əsdikcə alov dilləri sanki qəribə rəqslər edir, gah bulaq kimi qaynayır, gah dalğatək yan-yörəyə hücum edib şahə qalxır, gah da gözlənilmədən ucalırdı. Elə təsəvvür yaranırdı ki, külək alovla oynayır, onlar bir-birinə sarılır, sonra bir-biri ilə əlbəyaxa olur. Külək nə qədər cəhd edirdisə, odu, alovu söndürə bilmirdi".

Hazırda Atəşgahın yerləşdiyi ərazidə "Atəşgah məbədi" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu fəaliyyət göstərir.

Oxu və söz ehtiyatı

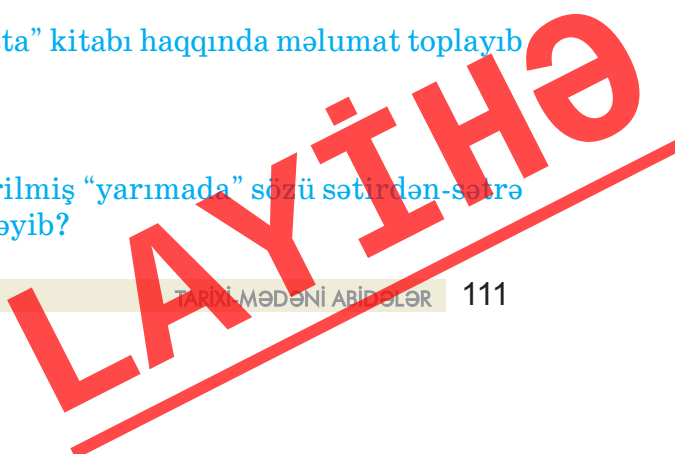
4. Aleksandr Dümanın əsərindən verilmiş parçada məcazi mənada işlənən sözləri seçin. Bu sözləri cümlələrdə həqiqi mənada işlədin.

Araşdırma

5. Zərdüşt və onun yazdığı "Avesta" kitabı haqqında məlumat toplayıb məruzə hazırlayın.

Dil qaydaları

- 6*. Sizcə, nə üçün göy rənglə verilmiş "yarımada" sözü sətirdən-sətrə heca bölgüsünə görə keçirilməyib?

7. Altından xətt çəkilmiş hansı sözlər quruluşuna görə düzəltmədir?
8. Tünd hərflərlə verilmiş *qidalanardılar, yaxınlığında, yazıçılar, atəşpərəstlərin* sözlərini kök və şəkilçilərə ayırın. Bu sözlərin başlanğıc formasını göstərin.
9. *İbadətgah, atəşpərəst, fəaliyyət* sözlərindəki şəkilçilərin hamısına xas olan ümumi cəhəti müəyyənləşdirin.
10. Aşağıdakı sözlərdən hansına *-lıq*⁴ şəkilçisi artırısaq, yeni yaranan sözü şəkildə təsvir etmək mümkündür?
bir, dərs, razı, yazıçı

Yadda saxla!

KONKRET VƏ MÜCƏRRƏD İSİMLƏR

Həyatda rast gəldiyimiz, haqqında düşündüyümüz hər bir varlığın öz adı var. Varlığın adını bildirən sözlərə qrammatikada *isim* deyilir. Varlıqlar *konkret* və ya *mücərrəd* ola bilər.

Konkret varlığı gözlə görmək, şəklini çəkmək mümkündür: *yarpaq, ağac, məktəb*.

Mücərrəd varlıqlar isə yalnız təsəvvürdə, fikirdə, düşüncələrdə mövcuddur: *sevgi, yaxşılıq, kömək, zaman*.

11. Mətndən beş konkret və beş mücərrəd mənalı isim seçib dəftərinizdə qruplaşdırın.
12. Verilmiş mücərrəd isimlərə leksik şəkilçi artırmaqla konkret isimlər düzəldin.
iştirak, əmək, ixtira, sirr, ziyarət
13. *Dənizçi, sənətkar, tarixşünas* sözlərinə hansı leksik şəkilçi artırılrsa, mücərrəd isimlər yaranar?
14. Uyğunluğu müəyyən edin.

cəsarət	göyərçin
vüqar	tülkü
hiyləgərlik	tovuz quşu
gözəllik	şir
sülh	qartal

AZƏRBAYCAN QALALARI

Tarixən bir çox xalqlar yadellilərin hücumundan qorunmaq üçün yaşadıkları ərazinin ətrafına sədd çəkmişlər. Buna misal olaraq *köçəri* türklərin hücumlarının qarşısını almaq üçün çəkilmiş 4450 km uzunluğunda Böyük Çin səddini göstərmək olar.

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində də müdafiə məqsədilə tikilmiş sədlərə – *istehkam* qalalarına və ya onların qalıqlarına rast gəlmək olar. Dağ və qaya zirvələrində yerləşən bu qalalar düşməni uzaqdan görə bilmək üçün inşa edilirdi.

Şuşa qalası

Azərbaycanın Şuşa şəhərini əhatə edən qala divarları uzun müddət bu şəhəri yadelli basqınlarından qorumuş, alınmazlıq simvolu olmuşdur.

Şuşa qalasının nə zaman tikildiyi barədə dəqiq məlumat yoxdur. Mənbələrdə bildirilir ki, monqol-tatarların Azərbaycana ikinci yürüşü zamanı (XIV əsr) bu qala dağıdılmışdı.

Şuşa qalası yüksək dağlıq ərazidə yerləşir. Qarabağ xanı Pənahəli xan bu ərazinin hərbi-müdafiə baxımından çox əlverişli olduğunu nəzərə alaraq 1753-cü ildə Şuşa qalasının bərpa edilməsi haqqında qərar verir. Qala bərpa olunduqdan sonra Qarabağ xanlığının mərkəzi buraya köçürülür. Bundan sonra qala uzun müddət mənbələrdə Pənahabad adlandırılır.

Bərpadan sonra Şuşanın müdafiə gücü xeyli artır. 1795-ci ildə Ağə Məhəmməd şah Qacarın Qafqaza yürüşü zamanı qala uzun müddət mühasirədə saxlanılsa da, onu ələ keçirmək mümkün olmur.

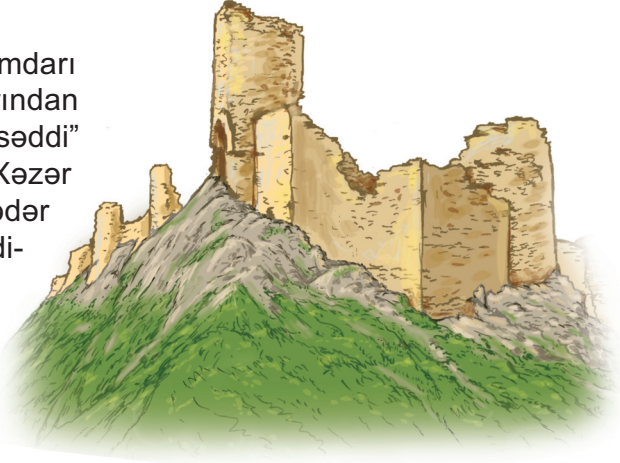
Şuşa qalası Azərbaycan memarlığının ən gözəl incilərindən biridir. Qalanın tikilməsində, əsasən, yerli daşlardan və əhəng-yumurta sarısı qatışığından istifadə edilib. Qalanın dairəvi mühafizə bürcləri, üç qapısı və şəhəri xarici aləmlə əlaqələndirən körpüsü var.

1. Qarabağ xanlığının tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı bildiklərinizi danışın.

Çıraqqala

VI əsrdə Sasani hökmdarı Qubad şah şimal tayfalarından qorunmaq üçün "Gilgilçay səddi" adlanan sədd tikdirmişdi. Xəzər dənizindən Babadağa qədər məsafəni əhatə edən bu divarlar 60 km uzunluğunda idi. Sədd boyu bir neçə qala tikilmişdi. Onlardan biri də Çıraqqala idi.

Çıraqqala Şabran rayonunun 20-25 kilometrliyində Çanaqqaya adlanan sıldırım qayanın zirvəsində yerləşir. Bu qalanın adını izah etmək üçün "Dədə Qorqud" filmi yada salmaq kifayətdir. Filmin sonunda Dədə Qorqud deyir: "Bir tonqal qalayanda elimiz şənliyə toplaşır, iki tonqal qalayanda basqınlardan qorunmağa yığışır, üç tonqal görəndə hamı xış-kotanla işləməyə gəlir". Beləliklə, Çıraqqala bu ərazidə ən hündür nöqtədə yerləşdiyindən tonqallar da onun üstündə yandırılırdı ki, ətrafda yaşayan hər kəs onu görsün.

Çıraqqala o zamanlar 12 bürçdən ibarət idi, lakin günümüzdə onlardan cəmi üçü qalıb.

2. Qala niyə məhz Çıraqqala adlandırılmışdır?

Pəri qalası

Zaqatala rayonunun Yuxarı Çardaqlar kəndinin yaxınlığında yerləşən Pəri qalası Azərbaycanın qeyri-adi qalalarından biridir. Bu qalanı eramızın IV əsridə qaya daşlarını çaparaq tikmişlər.

Qala elə bir mövqedə yerləşir ki, əraziyə gələn bütün yollar oradan aydın görünür. Düşmən ordusu yaxınlaşanda kənd camaatı elin gəlin və qızlarını bu qalada gizlədərdi. *Mülahizələrə* görə, qalanın adı da elə bununla bağlı olmuşdur: elin pərilərini – qızlarını qoruyan qala.

Müasir dövrdə də Pəri qalası yerli əhalinin ən çox fəxr etdiyi tarixi abidədir. Əlamətdar hadisələr zamanı kəndin cavanları qalaya qalxaraq onun divarına qırmızı parça bağlayır və ya tonqal qalayırlar.

3. Şuşa qalası, Çıraqqala və Pəri qalası üçün həm ortaq, həm də fərqli cəhətləri müəyyənledirin.

Azərbaycanda yalnız dağlıq ərazilərdə deyil, həm də dənizə yaxın yerlərdə tikilmiş qalalar vardır. Belə qalalara misal olaraq XII–XIV əsrlərdə Abşeronun kəndlərində tikilən Mərdəkan qalasını, Nardaran qalasını, Şağan qalasını, XVI əsrə aid Ramana qalasını göstərmək olar. Bu qalalar Xəzər dənizi tərəfdən hücumların qarşısını almaq üçün tikilirdi. Vaxtilə Bakı yaxınlığında Bayıl qalası da mövcud olmuşdur. Lakin dəniz səviyyəsinin qalxması ilə əlaqədar bu qala suyun altında qalmışdır.

Əsrlərboyu bir çox yadelli basqınlarına sinə gərən qalalar tariximizin gözəl yadigarları, qan yaddaşımızdır. Təsadüfi deyil ki, qala mövzusunə şifahi xalq ədəbiyyatımızda tez-tez rast gəlinir. Bir çox folklor nümunələrində qalalar qeyrət, namus, azadlıq, əbədiyyət rəmzi kimi təqdim olunur.

Söz ehtiyatı

4. “Həmlə” sözünü yaxınmənalı sözlə əvəz edin.
5. Qala memarlığı ilə bağlı olan “bürc” sözünün mənasını müəyyən edin.

Düşün və cavab ver

6. Aşağıda verilmiş bayatının “Azərbaycan qalaları” mətninin hansı hissəsi ilə məzmun yaxınlığı var?

*Apardı tatar məni,
Qul edib satar məni.
Vəfalı yarım olsa,
Axtarıb tapar məni.*

Araşdırma

7. Şuşanın erməni *qəsbkarları* tərəfindən ələ keçirilməsi ilə bağlı məlumat toplayıb təqdim edin.

Dil qaydaları

8. Aşağıda verilmiş bayatıda “qala” sözünün mənalarına diqqət yetirin. Hansı misrada “qala” sözü hərəkət bildirmir? Hansı misrada “qala” sözünü həm isim, həm də feil kimi qəbul etmək olar?

*Bu qala bizim qala,
Həmişə bizim qala.
Tikmədim, özüm qalam,
Tikdim ki, izim qala.*

9. Mətnədən yer və insan adı bildirən isimləri seçin. Bu sözlərin baş hərflərinin böyük yazılmasının səbəbini müəyyənləşdirməyə çalışın.

Yadda saxla!

ÜMUMİ VƏ XÜSUSİ İSİMLƏR

Eynitipli varlıqların hər biri ümumi bir sözə adlandırılır; məsələn: *qız, şəhər, çay, dağ, ölkə* və s. Bu adlara *ümumi isimlər* deyilir.

Hər hansı bir varlığı digər eynitipli varlıqlardan fərqləndirmək üçün istifadə olunan ada *xüsusi isim* deyilir: *Rəna (qız), Türkiyə (ölkə), Gəncə (şəhər)* və s. Xüsusi isimlər böyük hərflə yazılır.

Ümumi isimlər xüsusi ismə çevrilə bilər; məsələn: *aslan – Aslan, sevinc – Sevinc, bahar – Bahar* və s.

10. Aşağıdakı isimləri cümlədə əvvəlcə ümumi, sonra isə xüsusi isim kimi işlədib dəftərinizə yazın.

vüsal, xanım, yasəmən, bayram

11. Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş hansı sözlər böyük hərflə yazılmalıdır?

1. Şuşa qalasında tezliklə zəfər bayrağı ucalacaq.
2. Alpinist zəfər dağ zirvələrinə məharətlə qalxır.
3. Qonşumuz bənövşə çiçəyin qohumudur.
4. Vətənimizdə bənövşə çiçəyinin 22 növü bitir.

12. “Camal gedər, kamal qalar” atalar sözündə altından xətt çəkilmiş sözlərə diqqət edin. Həmin isimlər xüsusi isim kimi düşünülə bilərmi? Cavabınızı əsaslandırın.

13. Sözləri boşluqlara uyğun olaraq böyük, yaxud kiçik hərflə yazın.

yer

Tezliklə təyyarə ... enməlidir.

Günəşdən uzaqlığına görə ... üçüncü planetdir.

günəş

Biz ... qızmar şüalarından gizlənmək üçün kölgəyə qaçdıq.

Bütün planetlər ... ətrafında fırlanır.

ay

Yerin yeganə təbii peyki ...

O, nənesini bir neçə ... görmədi.

DƏRBƏND QALASI

Dərbənd qalası Azərbaycandan şimalda, Qafqaz dağları ilə Xəzər dənizi arasında yerləşir. Tarixi mənbələrdə onun adı müxtəlif cür verilir: “Alban qapıları”, “Hun keçidi”, “Qafqaz qapısı”...

Ulu babalarımızın “Dəmirqapı” adlandırdığı Dərbənd qədimdə Azərbaycan şəhəri olmuşdur. Onun adı “Kitabi-Dədə Qorqud”da, “Koroğlu” dastanında çəkilir. Qədim səyyahların yazdıqlarına görə, Dədə Qorqud Dərbənddə dəfn edilmişdir.

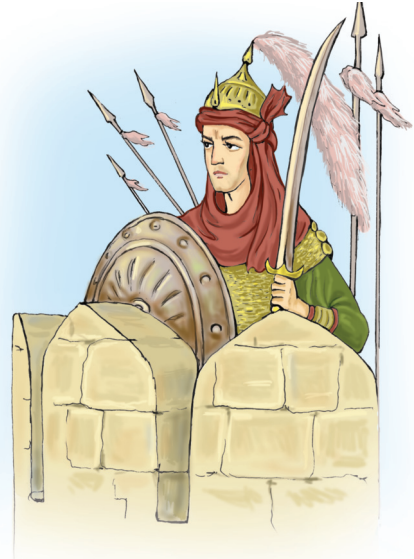
Bu şəhər tarixboyu bir çox fatehlərin arzularını ürəyində, qoşunlarını qapı arxasında qoymuşdur. Dəmirqapı Dərbəndin tarixində ən şanlı səhifələrdən biri Fətəli xan Qubalı və onun vəfali həyat yoldaşı Tuti Bikenin adı ilə bağlıdır.

Azərbaycanın birləşməsi uğrunda mübarizə aparan Fətəli xan bu mübarizədə qan tökmək istəmirdi. O, kiçik xanlıqlara parçalanmış Azərbaycanı sülh yolu ilə birləşdirməyə, güclü dövlət yaratmağa çalışırdı. Bir çoxları onu dəstəkləyirdilər. Amma Fətəli xana qarşı çıxanlar da az deyildi. Onlardan biri xanın yaxın qohumu – qayını Əmir Həmzə idi.

Əmir Həmzə Dağıstan hakimləri ilə sazişə girərək böyük bir ordu toplayıb Fətəli xanın üzərinə yeridi. Qoşunlar Xudat yaxınlığındakı çöllükdə qarşılaşdılar. Ağır döyüşdə Fətəli xan məğlubiyyətə uğrayıb geri çəkilməli oldu. Fərsətdən istifadə edən düşmənlər cəld Dərbəndə yol aldılar. Onların əsas məqsədi Dərbəndi ələ keçirmək idi.

Fətəli xan Dərbənddə olmayanda şəhəri Tuti Bikenə idarə edirdi. Qala divarlarına yaxınlaşan Əmir Həmzə bacısına xəbər göndərdi ki, Fətəli xan döyüşdə həlak olub. Onun tapşırığı ilə əsgərlər həlak olmuş bir döyüşçünü tabuta qoyub təmtəraqla şəhərə tərəf aparmağa başladılar. Qala divarlarından bu məzhəkəni seyr edən Tuti Bikenə xəbərə inanmadı. O, qardaşına belə bir cavab ismarladı: “Sən düz-əməlli yalan da danışa bilmirsən. Fətəli xan sənə düzəltdiyin bu kiçik tabuta sığışa bilməz”. Bunu deyib Tuti Bikenə əyninə hərbi paltar geyindi, qalanı döyüşə hazır vəziyyətə gətirdi. Onun cəsurluğu Dərbənd əhalisini ruhlandırdı. Hamı bir nəfər kimi şəhərin müdafiəsinə qalxdı.

Düşmənlər Dərbəndi doqquz ay mühasirədə saxladılar. Lakin Tuti Bikenin başçılığı ilə Dərbənd camaatı bütün çətinliklərə mərdliklə sinə gərdi və Fətəli xan gələne kimi şəhəri qoruyub saxladı.

Tuti Bikə 1785-ci ildə dünyasını dəyişdi. O, Fətəli xanın tikdirdiyi səkkizguşəli türbədə dəfn edildi.

Tale elə gətirdi ki, Fətəli xan özü Dərbənddən uzaqda, Bakıda vəfat etdi. Bakı əhli onu böyük ehtiramla müqəddəs Bibiheybət ziyarətgahı yanındakı qəbiristanlıqda dəfn etdi. Sonralar, sovet hakimiyyəti dövründə Bibiheybət məscidi də, məzarlıq da məhv edildi.

Beləliklə, bütün ömrünü Azərbaycanı birləşdirmək uğrunda mübarizəyə həsr etmiş xanın məzarı itdi. Dərbənddə isə Tuti Bikə türbəsi bu gün də ziyarət olunmaqdadır. Bu türbə Fətəli xanın da xatirəsini özündə yaşadır...

Düşün və cavab ver

1. “Aslanın erkəyi, dişisi olmaz” atalar sözünü mətnlə əlaqələndirin.

Dil qaydaları

2. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərə diqqət yetirin. İsimlərə qoşulan *-lar²* şəkilçisinin rolunu müəyyən edin. Hansı sözlər *-lar²* şəkilçisi qəbul etməsə də, çoxluq bildirir?

Yadda saxla!

TƏK VƏ CƏM İSİMLƏR. TOPLU İSİMLƏR

İsimlər iki və ya daha artıq varlığı bildirdikdə *-lar²* şəkilçisi qəbul edir və cəmdə olur; məsələn: *əsgər – əsgərlər*.

Elə isimlər var ki, onlar *-lar²* şəkilçisi qəbul etmədən də çoxluq bildirir; məsələn: *ordu, camaat, dəstə* və s. Belə isimlər *toplu ismlər* adlanır. “Camaat” və “əhali” sözlərindən başqa, digər toplu isimlər *-lar²* şəkilçisi qəbul edə bilər; məsələn: *sürülər, qoşunlar*.

3. Boşluqlara uyğun gələn toplu isimləri yazın.

1. Kəndlilər qoyun ... yaylağa apardılar.
2. Qəhrəman türk ... müharibədə qələbə qazandı.
3. Azərbaycan ... tarixi çox qədimdir.

- 4*. Hansı cümlədə qrammatik səhvə yol verilib?

- A) Camaat yığışib padşahın yanına şikayətə getdi.
- B) Quldur dəstəsi gəlib mağaranın önündə dayandılar.
- C) Zülm ilə düzələn bu dağa əhali indi də Dadməlik dağı deyir.
- D) Səhər açılan kimi qoşunlar yenidən döyüşə girdilər.

5. Verilmiş sözləri cəmdə işlədin və onların tələffüz formasını yazın.

düşmən, qız, şəhər, təkər, şagird, çinar, ulduz, məktəb

KİŞ ALBAN MƏBƏDİ

Azərbaycanın tarixi-mədəni abidələri bu ölkənin nə qədər qədim və maraqlı tarixə malik olduğunu göstərir. Belə abidələrdən biri də Şəki rayonunun Kiş kəndində yerləşən Kiş Alban məbədidir.

Məlumdur ki, islamdan əvvəl Azərbaycanda yerli əhəlinin böyük hissəsi oda sitayiş edir və atəşpərəst sayılırdı. Lakin Azərbaycanın bəzi bölgələrində *səməvi din* olan xristianlıq da yayılmışdı.

1. Səməvi din dedikdə nə nəzərdə tutulur?

Mənbələrdə göstərilir ki, xristianlıq ölkəmizin ərazisinə müqəddəs Yelisey vasitəsilə gətirilib. Xristianlığın əsasını qoymuş İsa peyğəmbərin ardıcılılarına *həvari* deyirdilər. Müqəddəs Yelisey də bu həvarilərdən biri idi. O, İsanın din qardaşı Yakovun tapşırığı ilə bizim eramın 50-ci illərində Utı vilayətinin Kiş kəndinə gəlir və burada *kilsə* tikdirir. Beləliklə, ehtimal olunur ki, eramızın I-II əsrlərində Kiş Alban məbədi bu bölgədə xristianlıq qəbul edənlər üçün ibadətqah olmuşdur.

Müqayisə üçün demək lazımdır ki, bədxah erməni qonşularımızın ilk xristian məbədləri IV əsrdə tikilməyə başlamışdır. Lakin onlar Azərbaycan ərazisində mövcud olan alban abidələrini erməni kilsəsi kimi qələmə verməyə çalışmışlar. Görkəmli Azərbaycan dramaturqu və pedaqoqu, əslən şəkili olan Rəşid bəy Əfəndiyev yazırdı ki, Nuxa (Şəki) şəhərinə köçmüş ermənilər "kilsəni mənimsəmişlər və divarının üzünə suvaq vurub üstünə dəmir çəkmişlər. Bu minvalla kilsənin zahirini tarixi abidə halından çıxarmışlar". Rəşid bəy bu kilsənin "həvarilər zamanından qalma" olduğunu vurğulamaqla yanaşı, həm də qeyd etmişdir ki, abidənin ətrafında qazıntılar aparılarsa, **"gözəl nəticələr verməyi şübhəsizdir"**. Doğrudan da, sonralar aparılan arxeoloji tədqiqatlar Kiş kilsəsinin albanlara məxsus olduğunu sübut etdi.

2. Qalın hərflərlə verilmiş ifadənin mənasını izah edin.

Məbəddə eramızdan öncəki dövrlərə aid qəbirlər tapılmışdır. Qəbirlərdəki insan sümüklərini öyrənən alimlərin qeydlərinə görə, o zamankı

insanların boyu iki metr və daha çox olub. Kilsənin qapısı bilərəkdən insan boyundan alçaq düzəldilmişdir ki, içəri daxil olmaq istəyən hər kəs **məbədə** baş əyərək girsin. **Məbədin** daxili zalında müxtəlif daşlara rast gəlmək olar. Daşların üzərində o zaman albanların müqəddəs saydıqları tovuz quşunun təsvirini görmək olar. Bundan başqa, *günbəz* formasında olan tavanda daha bir alban simvolu – dörd tərəfi də bərabər ölçüdə olan xaç gözə çarpır. Xaçın tərəfləri dörd ünsürü – hava, od, su və torpağı simvolizə edirdi. Belə xaçlar **məbədi** digər xristian kilsələrindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdəndir. Bu da onu göstərir ki, yerli əhali təkəllahlı dini qəbul etməsinə baxmayaraq, özünə aid xüsusi simvolları da qorumuşdur.

Hazırda Kiş Alban məbədi abidə-muzey kimi fəaliyyət göstərir. Muzeyin həyatında ölkəmizin Böyük Qafqaz ərazisində yerləşən alban məbədlərinin *maketlərini* görmək və muzey bələdçilərindən onların hər biri barəsində məlumat almaq olar.

Düşün və cavab ver

3. Mətdən ən vacib saydığınız üç əsas məlumatı seçin və təqdim edin.

Söz ehtiyatı

4. Verilmiş sözlərin mənasını lüğətin köməyi ilə izah edin.

maket, günbəz, məbəd, kilsə, abidə

5. Mətdən çıxış edərək “qələmə vermək” ifadəsinin mənasını müəyyənləşdirin.

- A) təqdim etmək
- B) nişan vermək
- C) yazıya salmaq

Araşdırma

6. Tarixən xalqımızın qəbul etdiyi dinlər haqqında məruzə hazırlayın.

7. Araşdırma aparın: erməni *millətçiləri* Azərbaycan xalqının başqa hansı mədəniyyət və incəsənət nümunələrini öz adlarına çıxmağa çalışmışlar?

Dil qaydaları

8. Müxtəlif cümlələrdə göy rənglə verilmiş “məbəd” sözünə diqqət yetirin. Bu sözün qəbul etdiyi şəkilçiləri, onların leksik, yoxsa qrammatik şəkilçi olduğunu müəyyənləşdirin.

İsimlər başqa sözlərlə əlaqəyə girərkən çox zaman qrammatik şəkilçilər qəbul edərək formaca dəyişir. Bu qrammatik formalara *ismin halları* deyilir. İsmnin altı halı, hər bir halın müvafiq şəkilçisi (adlıq hal istisna olmaqla) və sualı var.

İsmnin halları	Şəkilçiləri	Sualları
Adlıq hal		kim? nə? hara?
Yiyəlik hal	-in ⁴	kimin? nəyin? haranın?
Yönlük hal	-a ²	kimə? nəyə? haraya?
Təsirlik hal	-ı ⁴	kimi? nəyi? haranı?
Yerlik hal	-da ²	kimdə? nədə? harada?
Çıxışlıq hal	-dan ²	kimdən? nədən? haradan?

9. “Dünya” sözünə müvafiq hal şəkilçiləri artırmaqla cümlələri tamamlayın, ismin hansı halında olduğunu müəyyənləşdirin.

Dünya... əliboş gəlib, əliboş da gedəcəyik.

Dünya... bir pislilik qalır, bir də yaxşılıq.

Dünya... gözəllik xilas edəcək.

Dünya... işlərini bilmək olmaz.

Dünya... xəbəri yoxdur.

10. *İpək*, *qayıq* sözlərini dəftərinizdə hallandırın. Həmin sözlərin sonundakı “k” və “q” samitlərinin hansı hallarda və necə dəyişdiyini izah edin.

- 11*. Verilmiş sözləri ismin müvafiq halında işlətməklə atalar sözlərini tamamlayın.

yalançı, ağıllı, at, axmaq, çəpər, gün, əzab

- İgid odur ... düşə, atlana, igid odur hər ... qatlana.
- Dövlət ... nökrədir, ... ağası.
- Qonşunun xətrini istə, amma ... arada saxla.
- Yaman ... görməyən yaxşı ... qədrini bilməz.
- ... evi yandı, heç kəs ona inanmadı.

12. Verilmiş mətndən isimləri seçin və ismin hansı halında olduğunu müəyyənləşdirin.

Ədədin ifadə etdiyi miqdar onu təşkil edən rəqəmlərin sırasından asılıdır. Yəni rəqəmlərin yerini dəyişsək, başqa ədəd alınar.

İÇƏRİŞƏHƏR

Vaxtilə Bakı şəhəri yalnız İçərişəhərdən ibarət olmuşdur. Burada təxminən on min adam yaşayırdı.

İçərişəhər Azərbaycanın qədim şəhər **memarlığını** əks etdirən **tarixi** abidələr kompleksidir. O hər tərəfdən qala divarları ilə əhatə olunmuşdur. İçərişəhərə daxil olan kimi insan sanki yüz illər əvvələ qayıdır. Dar küçələr, **balaca dalanlar**, qədim daş evlər **labirinti** xatırladır.

1. Lüğətdən istifadə etməklə **labirint** sözünü izah edin, mətndə hansı mənada işləndiyini müəyyənləşdirin.

Ticarət yollarının kəsişməsində yerləşən bu şəhərə bir çox **yadellilər** göz dikmişdilər. Ona görə də şəhərin müdafiə gücünü artırmaq lazım idi. Bu məqsədlə XII əsrdə bayır tərəfdən ikinci qala divarı tikildi. Bu iki divar arasında 15-20 metr məsafə var idi. Hücüm edən düşmən bayır divarlarını keçsə də, şəhərə daxil ola bilmirdi. Əhali daxili divardakı **novlar** vasitəsilə bayıra neft axıdır və məşəllər atıb neft gölməçələrini yandırır. Beləliklə, düşmən iki divar arasında **odlu** tələyə düşürdü. Bütün bu maneələrdən keçib şəhərə daxil olan düşmən əsgərləri **dar** küçə və dalanlarda növbəti tələyə düşürdülər. Burada **süvarilərin** çevik hərəkəti mümkün deyildi. Evlərin damlarından şəhər sakinləri düşmənin başına qaynar **qatran** tökür, daş yağdırırdılar. Beləliklə, əhali **dar** gündə yumruq kimi birləşir, öz şəhərini yağılardan qorumaq üçün qeyrət göstərirdi.

2. Düşmən İçərişəhəri tutmaq üçün hansı maneələrdən keçməli idi?

Lakin zaman keçdikcə çoxsaylı hücumlar nəticəsində şəhərin bayır divarları dağıldı. Hazırda mövcud olan qala divarları İçərişəhərin daha qədim olan daxili divarlarıdır.

Şəhərə Şamaxı və Salyan darvazalarından daxil olmaq mümkün idi. Lakin *arxeoloqlar* İçərişəhərdə tarixi abidələrin altından keçən və şəhərdən kənara çıxan *yeraltı* keçidlər də aşkar etmişlər. Bu yeraltı yollar müharibələr zamanı şəhərin *uzunmüddətli* mühasirələrə davam gətirməsinə kömək etmişdir.

? 3. Sizcə, yeraltı yollardan hansı məqsədlə istifadə olunurdu?

1806-cı ildə şəhər əhalisi çoxsaylı rus ordusunun Bakıya hücumu qarşısında tab gətirə bilmədi və rus generalı Sisianovun qarşısına *duz-çörəklə* çıxdı. Knyaz Sisianov ona təqdim olunan duz-çörəyi qəbul etdi. Amma onun fikri bakılıları alçaltmaq idi. Ona görə də tələb etdi ki, şəhər açarını Bakının hakimi *Hüseynqulu* xan şəxsən özü ona təslim etsin. Bunu özünə təhqir bilən xan açarı təslim etmək adı ilə Sisianova yaxınlaşaraq qılıncı ilə onu qətlə yetirdi, sonra isə yeraltı yollarla dəniz sahilinə çıxaraq qaçdı.

? 4. Düşmən qarşısına duz-çörəklə çıxmaq nə bildirir?

İçərişəhərin ən *möhtəşəm* abidəsi Şirvanşahlar sarayıdır. Bu saray kompleksi 1420-ci ildə tikilməyə başlamış və 30 ilə hissə-hissə tikilib başa çatdırılmışdır. Kompleks onlarla otaq, *divanxana*, məscid, türbə, *ovdan* və hamamdan ibarətdir.

Dəniz sahilinə yaxın yerləşən Qız qalasının da tarixi şəhər qədər qədimdir. Bu yaxınlara qədər qalanın XII əsrdə tikildiyi iddia edilirdi. Lakin *tarixçilərin* və arxeoloqların araşdırmaları nəticəsində məlum oldu ki, qalanın tarixi daha qədim dövrə gedib çıxır. İndi bəzi alimlər onun V–VI əsrlərə aid olduğunu deyir.

Qız qalası yaxınlığında yerləşən Məhəmməd məscidi dövrümüzə qədər gəlib çatmış ən *qədim* məscidimizdir. Məscidin daşlarına həkk olunmuş yazıdan belli olur ki, o, XI əsrdə tikilmişdir. Məhəmməd məscidinə xalq arasında Sınıq qala məscidi də deyirlər. 1723-cü ildə Bakı şəhəri rus ordusu tərəfindən top atəşinə tutularkən mərmilərin minarəsinə zədələmişdi. Lakin zədəyə baxmayaraq, minarə uçmamışdı. Məscidin möhkəmliyini nümayiş etdirmək məqsədilə şəhər əhalisi uzun müddət minarəni təmir etməmiş və məscidi “Sınıq qala” adlandırmışdı.

Tarixi abidələrlə *zəngin* olan İçərişəhər kompleksi 1977-ci ildə tarix-memarlıq qoruğu *statusu* almışdır.

Düşün və cavab ver

5. Sizcə, nəyə görə İçərişəhərin daha qədim olan daxili qala divarları bu günə kimi qalmış, bayır divarları isə uçub-dağılaraq məhv olmuşdur?
6. Bakını əcnəbilərə tanıtmaq üçün simvol olaraq nəyi seçərdiniz?
- 7*. İçərişəhərin qala divarlarının şəkildən fragmentə diqqət yetirin. Mətdəki məlumatlardan istifadə etməklə izah edin: divardakı bu oyuk hansı məqsədlə açılmışdı? Nəzərə alın ki, şəkil bayır tərəfdən çəkilmişdir.

Söz ehtiyatı

8. Lüğətin köməyi ilə “divanxana”, “türbə”, “ovdan” sözlərinin mənaalarını izah edin. “Status” sözünü cümlədə işlədin.

Yazı

9. Bakı şəhərinin tarixi ilə bağlı əlavə məlumat toplayıb yazılı təqdimat hazırlayın.

Dil qaydaları

10. Mətdə göy rənglə verilmiş sözlərin quruluşca növünü müəyyənləşdirin. Bu sözlərdən hansılar isimdir?
- 11*. -lı şəkilçisi ilə yaranan düzəltmə isimləri seçin.
şəkili, ehtiyatlı, kəndli, bahalı, kədərli, məktəbli, qorxulu, şəkilli
12. -lıq şəkilçisindən düzələn isimləri dəftərinizdə qruplaşdırın.
yaxşılıq, lovğalıq, daşlıq, igidlik, kolluq, boşluq, sarılıq, gözlük, baytarlıq, uzunluq, əsirlik, güllük
 1. İsimdən düzələn isimlər –
 2. Sifətdən düzələn isimlər –
- 13*. Dördündən biri quruluşuna görə fərqlidir.
A) səlahiyyət B) fəaliyyət C) nailiyyət D) məğlubiyyət
A) çətin B) mətin C) səpin D) təyin
A) tavakababı B) xəngəl C) plov D) ayran
A) Bazardüzü B) Qaraçuxur C) İsmayılı D) Şahdağ

14. **Debat.** *Sənətkar, yoldaş, kitabxana* sözlərində *daş, kar, xana* müstəqil sözdür, yoxsa şəkilçi?
15. Mətnə altından xətt çəkilmiş hansı sifətlər varlığın zahiri xüsusiyyətlərini əks etdirir? Bəs o biri sifətlər nə bildirir?

Yadda saxla!

ƏLAMƏT VƏ KEYFİYYƏT BİLDİRƏN SİFƏTLƏR

Əlamət dedikdə hər hansı bir varlığın zahiri görünüşündəki xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur. Bura əşyanın ölçüsü, rəngi, forması və gözlə görünə bilən digər xüsusiyyətləri aiddir; məsələn: *uzun, yaşıl, arıq*.

Lakin əşyanın elə xüsusiyyətləri də ola bilər ki, onu gözlə görmək mümkün olmur; məsələn: *ağıllı, mərhəmətli, paxıl*. Bunlar varlığın keyfiyyəti, yəni daxili xüsusiyyətləridir.

16. Qırmızı rənglə verilmiş söz hansı cümlədə ismin əlamətini, hansı cümlədə isə keyfiyyətini bildirir?
17. Əlamət və keyfiyyət bildirən sifətləri qruplaşdırın.
istedadlı, müdrik, qayğıkeş, uzun, sadıq, armudu, qarabuğdayı, iradəli, yumru, enli, dəyirmi, mərd, bənövşəyi, möhkəm
18. Müqayisə edin. *Qara, açıq, geniş* sözləri hansı birləşmədə əlamət, hansında keyfiyyət bildirir?
- qara xəbər – qara paltar
açıq fikir – açıq qapı
geniş otaq – geniş ürək
19. Verilmiş isimlərə əvvəlcə əlamət, sonra isə keyfiyyət bildirən sifətlər əlavə edin.
oğlan, həkim, kitab, şair, it, daş
20. Hansı birləşmələrdəki sözlər arasında məna uyğunsuzluğu var?
səmimi söhbət, uğursuz nailiyyət, sərt xasiyyət, dərin zirvə
21. Sifətlərdən istifadə etməklə cümlələrdə buraxılmış sözləri əlavə edib yazın.

kamil, tamahkar, yaxşı, qorxaq, yaman

1. ... dost ... gündə məlum olar.
2. ... insan kəlamından bəlli olar.
3. ... adam həmişə igidlikdən danışar.
4. ... adamın gözü doymaz.

MEMAR ƏCƏMİ

XI-XII əsrlər Azərbaycanda mədəniyyətin çiçəklənmə dövrü idi. Şəhərlər böyüyür, saraylar, məscidlər, qalalar tikilir, elm, incəsənət, poeziya inkişaf edirdi. Bu dövrdə yaşayıb-yaratmış dahi şəxsiyyətlərin adları tarixə qızıl hərflərlə yazılıb: Qətran Təbrizi, Bəhmənyar, Xətib Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani...

Bu sənət ulduzları arasında parlaq işıq saçanlardan biri də Əcəmi ibn Əbu-bəkr Naxçıvani idi. O, Yaxın və Orta Şər-qin dahi memarı kimi şöhrət qazanmışdır. Memar Əcəmini “şeyx-ül-mühəndis” (mühən-dislərin başçısı) adlandırırdılar. Bu da təsadüfi deyildi. Əcəmi həm inşaatçı-mühəndis, həm də memar olmuşdur. Dahi sənətkar çox böyük ustalıqla həndəsi fiqurlardan naxışlar yaratmış, onları daş üzərinə həkk etmişdir.

1. Qızıl hərflər, sənət ulduzları, dahi memar ifadələrinin han-sında məcazi mənalı söz işlədilməmişdir?

Əcəmi Atabəylərin hakimiyyəti dövründə Naxçıvanda yaşamışdır. Hökmdar Şəmsəddin Eldəgizin birinci arvadı Möminə xatun vəfalı xanım, **gözəl** ana kimi hamının hörmətini qazanmışdı. O, Azərbaycan Atabəylər dövlətinin yaranması və möhkəmləndirilməsi üçün böyük işlər görmüşdü. 1175-ci ildə Möminə xatunun ölümü ərini çox sarsıdır. Deyilənə görə, xanımının məzarı üstünə gələn Şəmsəddin Eldəgiz üzünü başdaşına söykəyərək demişdi: “Bir bax, nə qədər güclüyəm, varım-dövlətim başımdan aşır... Amma dünya-aləm sənsiz nəyə gerek imiş? Qoy sənin adın yaşasın. Sən kimi bir ömür yoldaşının, sən kimi bir ananın adı yaddaşlarda həmişəlik qalsın. Sən yox olub getməyəcəksən, sən burada, bu yerdə kök atacaqsan”.

Möminə xatunun vəfatından dərhal sonra Şəmsəddin Eldəgizin tapşırığı ilə şeyx-ül-mühəndis Əcəmi türbənin tikintisinə başlayır. Lakin az sonra Eldəgiz özü də rəhmətə gedir. Tikinti yalnız 1186-cı ildə başa çatır.

2. Möminə xatun türbəsinin tikintisi neçə il davam etmişdir?

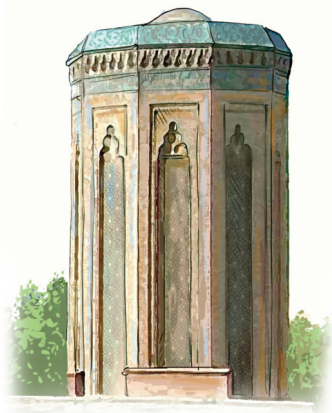
Bu məqbərə yeraltı və yerüstü hissələrdən ibarətdir. Yeraltı hissəyə xatunun məzarı, yuxarı hissəyə isə xatirə abidəsi daxildir. Məqbərə öz

LAYIHƏ

formasına görə onbucaqlınlı xatırladır. Giriş üçün nəzərdə tutulmuş *fasad* çıxmaq şərti ilə qalan bucaqların hamısı eyni cür işlənmiş və naxışlarla bəzədilmişdir. Məqbərənin üzərində **gözəl** xətlə Qurandan ayələr həkk olunmuş haşiyyə yerləşdirilib. Təqribən bir metr hündürlükdə olan bu yazı məqbərənin bəzəyi sayılır. Türbənin memarlıq üslubu zərifliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu da abidənin qadın şərəfinə ucaldılmasından xəbər verir.

Tədqiqatçı memarlar Möminə xatun türbəsinə Hindistan memarlığının ölməz incisi Tac-Mahalla müqayisə edirlər. Dünyanın 8-ci möcüzəsi sayılan bu kompleks də türk hökmdarı Cahan şahın vəfat etmiş xanımı – Mümtaz Mahalın şərəfinə tikilmişdir (1648-ci il).

Əcəminin yaradıcılığı uzun əsrlərboyu Azərbaycanın və digər ölkələrin bir çox memarları üçün ilham mənbəyi olmuşdur. Hətta Əcəmidən 300 il sonra yaşamış böyük türk memarı Sinanın əsərlərində də dahi ustadın təsiri hiss olunur.

Söz ehtiyatı

3. Dördündən biri fərqlidir:

- A) məqbərə B) türbə C) minarə D) mavzoley

Araşdırma

4. Tac-Mahal və Möminə xatun türbələrinin oxşar cəhətlərini müəyyən edin.

Dil qaydaları

5. Mavi rənglə verilmiş “gözəl” sözü hansı cümlədə keyfiyyət bildirir?

6. Verilmiş isimlərə uyğun gəlməyən sifətləri müəyyənləşdirin.

sənətkar: A) dahi B) maraqlı C) hündür D) böyük

nailiyyət – A) ilk B) son C) elmi D) iri

xəzəl – A) quru B) gözəl C) sarı D) yaşıl

dağ – A) uca B) acı C) əzəmətli D) vüqarlı

xörək – A) çiy B) dadlı C) duzlu D) yağlı

7. Verilmiş sifətləri nümunəyə uyğun olaraq söz birləşmələrində həqiqi və məcazi mənada işlədin.

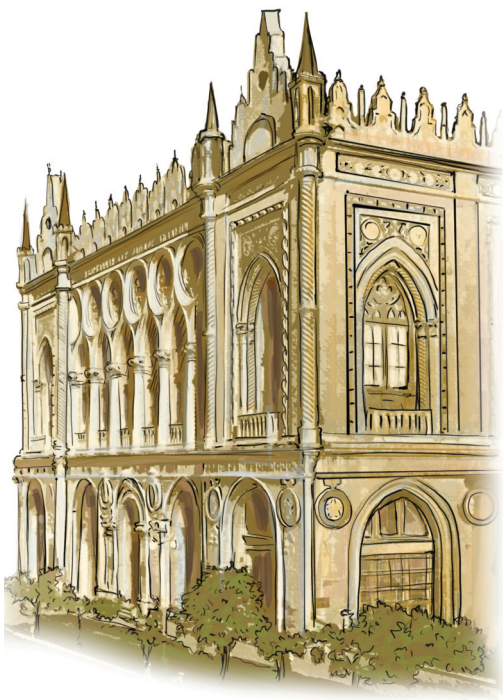
Nümunə: *böyük liman, böyük ürək*

incə, şirin, iri, acı, geniş, uzaq, dərin

İSMAILİYYƏ

XX əsrin əvvəllərində Bakıda neft milyonçularının sifarişi ilə bir çox gözəl binalar ucaldılmışdı. Onların arasında İsmailiyyə binası yüksək memarlıq baxımından özünəməxsus yer tutur. Binanı 1907-ci ildə məşhur Azərbaycan milyonçusu Musa Nağıyev tikdirmişdir.

Ağa Musanın oğlu İsmayıl ağır xəstəliyə tutulmuşdu. Onu müayinə edən həkim Musa Nağıyevə təklif etmişdi ki, İsmayılı İsveçrəyə aparıb müalicə etdirsin. Amma bunun üçün 50 min manata qədər pul lazım idi. Nağıyev bu qədər pulu verməkdən imtina edir. İsmayılın səhhəti günü-gündən pisləşir. Bir müddət sonra o, gənc yaşında dünyasını dəyişir.

1. Sizcə, 2-ci abzasda danışılan əhvalatın memarlıq abidəsi ilə nə əlaqəsi ola bilər?

Özünü oğlunun ölümündə günahkar sayan milyonçu ata çox əzab çəkirdi. Nəhayət, bir gün o, Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən təklif alır...

Zeynalabdin Tağıyev Bakı milyonçusu Musa Nağıyevdən soruşur:

– Ağa Musa, Allah rəhmət eləsin oğlun Ağa İsmayıla. Onun əziz xatirəsini əbədləşdirmək istəyirsən?

– Əlbəttə, istəyirəm.

– Odur, mənim açdığım qız məktəbinin alt tərəfi **bomboşdur**. Orada gözəl bir mülk tikdir, adını qoyaq İsmailiyyə. Heç olmasa, yazıq uşağın adı yaddan çıxmasın. Hə, nə deyirsən, Ağa Musa?

– Nə deyirəm, sən deyən olsun.

Səhəri Ağa Musa *başılıvlu* gəlir Tağıyevin evinə, başlayır giley-güzara:

– Ay Hacı, bu nə işdir, sən mənim başıma gətirdin?! Məni müflis edib küçələrə salmaq istəyirsən?!

– Ay kişi, kəmhövsələ olma. Açıq danış görək, nə olub axı?

– Atam, atam, daha nə olacaq, o bina bir neçə yüz min manata başa gələcək! Məndə o qədər pul haradan?

- Ağa Musa, varidatına iki milyon verirəm. Sat, alım.
- Atam, atam, mənim əlli milyon manatlıq varidatımı iki milyona almaq istəyirsən?! – deyərək Ağa Musa hirsələnir, sonra birdən dediyi sözə peşman olub Hacı'nın evini tərk edir.

2. Niyə Ağa Musa dediyi sözə peşman oldu?

Bir müddət sonra Musa Nağıyevin sifarişi ilə Bakının qala divarlarının qərb tərəfində möhtəşəm bir bina ucaldıldı.

İsmailiyyə xalqımızın həyatında baş vermiş bir çox tarixi hadisələrin şahidi olmuşdur. Bina ictimai məqsədlər üçün tikilmişdi. O zaman bu, böyük hadisə idi. Ölkədə ilk dəfə olaraq xeyriyyə təşkilatları, ədiblər və ictimai xadimlər üçün bina tikilib istifadəyə verilmişdi. Bu bina o dövrdə Azərbaycan ziyalılarının mədəniyyət mərkəzi idi. Azərbaycanın müstəqillik ideyaları da ilk dəfə məhz bu binada səslənmişdi.

Binanın layihəsi əslən polyak olan Ploşko tərəfindən hazırlanmışdı. Polşalı memar Bakıda milyonçuların sifarişi ilə bir çox binaların layihəsini vermişdi. Onun ən böyük arzusu şəhərin mərkəzində Azərbaycanın milli ornamentləri ilə bəzədilmiş əzəmətli bina tikmək idi. Musa Nağıyevin sifarişi bu arzunu gerçəkləşdirdi. Binanın divarlarına vurulmuş milli naxışlar öz gözəlliyi ilə indi də hamını heyran edir.

1918-ci il martın 31-də bina ermənilər tərəfindən yandırıldı. İsmailiyyənin yandırılması Musa Nağıyevin ağır iztirablarına səbəb oldu. Oğlu İsmayılın şərəfinə sarayın *foyesində* ucaltırdığı möhtəşəm heykəl ermənilər tərəfindən məhv edilmiş, divarların yuxarı hissəsində həkk edilmiş Qurani-Kərimdən ayələr silinmişdi.

Sonralar bina bərpa olundu. Bu gün İstiqlaliyyət küçəsində yerləşən Elmlər Akademiyasının binasına bir çox bakılılar indi də köhnə adı ilə "İsmailiyyə" deyirlər. Milyonçu Musa Nağıyev erkən vəfat etmiş oğlu İsmayılı xalqın yaddaşında məhz bu əzəmətli bina ilə əbədləşdirdi.

Düşün və cavab ver

3. Nə üçün Hacı Zeynalabdin Musa Nağıyevin əlli milyonluq mülkiyyətinə iki milyon manat təklif etdi?

Araşdırma

4. "Mənim açdığım qız məktəbi" dedikdə Hacı Zeynalabdin hansı binanı nəzərdə tuturdu? Bu binanın tarixi ilə bağlı təqdimat hazırlayın.

Söz ehtiyatı

5. Lüğətin köməyi ilə *foye* sözünün mənasını və etimologiyasını müəyyən edin.
6. *Başılovlu* sözünü başqa sözlərlə ifadə edin.

Dil qaydaları

7. Mətnə altından xətt çəkilmiş sifətlərə diqqət yetirin. Mavi rənglə verilmiş sifət digərlərindən nə ilə fərqlənir? “Bomboş” sözünü “boş” sözü ilə müqayisə edin.

Yadda saxla!

SİFƏTİN DƏRƏCƏLƏRİ

Bir çox sifətlər qrammatik formasını dəyişməklə əlamət və keyfiyyətin daha az və ya daha çox olduğunu bildirir. Buna *sifətin dərəcələri* deyilir; məsələn:

sarı – adi dərəcə

sarımtıl – azaltma dərəcəsi

sapsarı – çoxaltma dərəcəsi

Açıq, ala, tünd sözləri vasitəsilə əlamət və ya keyfiyyətin dərəcəsi dəyişdikdə yaranan sifətlər defislə, *təhər, kəm* və *düm* hissəciyi ilə yaranan sifətlər isə bitişik yazılır: *açıq-sarı, şirintəhər*.

M, p, r, s samitlərindən istifadə olunmaqla dərəcəsi dəyişən sifətlər bitişik yazılır: *yamyaşıl, qupquru, tərtəmiz, dosdoğma*.

8. *Adi, azaltma və çoxaltma dərəcəsində olan sifətləri qruplaşdırıb dəftərinizdə yazın.*

qırmızımtıl, şirin, uzunsov, açıq-yaşıl, ala-çiy, göytəhər, savadlı, kəmturş, gömgöy, tünd-qırmızı, dümdüz, doğru, maraqlı

9. *Sifətlərin yazılışında yol verilən səhvləri düzəldin.*

1. Onun gözləri tündqəhvəyi rəngdə idi.
2. Elşən kəm-şirin çay içməyi xoşlayırdı.
3. Bu sözdən sonra qızın yanaqları qıp-qırmızı oldu.
4. Səbinə alayarımqıy iş görməyi xoşlamır.
5. Gecə qar yağmışdı, ətraf düm ağ idi.

XUDAFƏRİN KÖRPÜSÜ

Artıq 200 ilə yaxındır ki, Xudafərin körpüsü Cənubi və Şimali Azərbaycanı **birləşdirən** rəmzi abidə kimi **anılır**. Həqiqətən də, Şimali Azərbaycan Rusiyanın tərkibinə qatıldıqdan sonra ikiye **ayrılan** torpağımızı birləşdirən yeganə ad “Xudafərin” idi. Lakin sovet imperiyası dövründə körpü ilə Arazın o tayına **keçmək** **yasaq** idi, çünki bu çay iki dövlətin: İran və SSRİ-nin sərhədində **yerləşirdi**.

1989-cu il dekabrın 31-də Araz çayının o tay-bu tayında yaşayan azərbaycanlıları ayıran sərhəd dirəkləri vətəndaşlarımız tərəfindən dağıldı. Sonralar ulu öndər Heydər Əliyev 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi qeyd edilməsi haqqında fərman imzaladı.

1. Xudafərin körpüsü nəyin rəmzi kimi qəbul edilir?

Araz çayı üzərində “Xudafərin körpüsü” adı ilə iki körpü mövcuddur. Onların hər ikisi Cəbrayıl rayonu ərazisindədir. “Baş Xudafərin körpüsü” adlanan 11 **aşırımlı** körpünün uzunluğu 130, eni 6 metrdir. İkinci körpü isə 15 aşırımlıdır. Onun uzunluğu 200, eni 4,5 metrdir. Hər iki körpünün dayaq-ları çayın ortasında olan təbii **sa/** daşlar üzərində qurulmuşdur.

2. Xudafərin körpülərinin ölçülərini cədvəl şəklində təqdim edin.

Körpülərin tarixi barəsində bir-birinə zidd fikirlər var. Baş Xudafərin körpüsünün daha qədim olduğu ehtimal edilir. Alimlərin fikrincə, bu körpü Əhəmənilər dövründə ağacdan tikilmiş, sonralar Eldəgizlər dövləti zamanında daş və kərpiclə üzlənmişdir. Güman edilir ki, körpü 736-cı ildə Bəkir ibn Abdulla adlı bir şəxs tərəfindən inşa edilmişdir.

Qəzvinli öz əsərlərində körpünün adını “Xuda-Afərin” kimi yazır ki, bu da farsca “Allah tərəfindən yaradılmış” mənasını verir.

Söz ehtiyatı

3. Bu mətnə hansı yeni memarlıq termini ilə rastlaşdınız? Həmin termini izah edin.
4. *Sal* sözünün mətnə işlənən mənasını izah edin.
5. *Yasaq* sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

Dil qaydaları

6. 1-ci abzasda göy rənglə verilmiş hansı feil nə? sualına da cavab verə bilər?

Yadda saxla!

FEİLİN MƏSDƏR FORMASI

Məsdər feilin ilkin formasıdır, yəni hərəkətin adıdır. Feilin bu forması *-maq*² şəkilçisi vasitəsilə yaranır: *yazmaq, görmək*.

Məsdər isim kimi hallana bilir; məsələn: *oxumaq, oxumağın, oxumağa* və s.

Lüğətlərdə feillər məsdər formasında verilir.

7. Hansı atalar sözlərində məsdər var?

1. Dostla su iç, düşmənlə bal yeməyə oturma.
2. Ağlamayan uşağa süd verməzlər.
3. Bilməmək eyib deyil, soruşmamaq eyibdir.
4. Vura bilməyən daşın böyüyündən yapışar.
5. Halva-halva deməklə ağız şirin olmaz.

8. Feilləri məsdər formasında cümlələrdə işlədin.

danışır, görmüş, baxdı, yazıb, gülür

9. Verilmiş sözlərdən istifadə edərək atalar sözlərində boşluqlara uyğun məsdərləri yazın.

öyrənmək, soruşmamaq, tutmaq, xərcləmək, axmaq, öyrətmək, baxmaq, bilməmək

1. Ağillı ... xoşlar, axmaq ...
2. ... eyib deyil, ... eyibdir.
3. Kəsib pul tapdı, ... yer tapmadı.
4. Su yaranıb ..., göz yaranıb ...
5. Bir əldə iki qarpız ... olmaz.

10*. Dördündən biri fərqlidir.

- A) başmaq B) yarmaq C) qarmaq D) barmaq
A) daramaq B) atmaq C) yamaq D) yamamaq

OPERA TEATRI

1910-cu ilin sonlarında Bakıya Rusiyadan məşhur bir opera müğənnisi *qastrola* gəlir. Müğənninin şərəfinə verilən ziyafətlərdən birində Bakı milyonçusu Mayılov sənətçi qadından bir də bu şəhərə nə vaxt gələcəyini soruşur. Aktrisa: “Heç vaxt gəlməyəcəyəm!” – deyə cavab verir. Milyonçu bu cavabın səbəbi ilə maraqlandıqda müğənni qadın deyir: “Belə

böyük şəhərdə oxumağa opera binası yoxdursa, gəlməyimin nə mənası var?” Bu sözlər bakılı milyonçuya bərk təsir edir və elə oradaca qadına söz verir ki, cəmi bir il ərzində opera teatrı üçün gözəl bina tikdirəcək.

Gələcək teatr binası üçün Qubernski-Torqovı (indiki Nizami) küçəsində yer alınır və tikinti başlayır. Bu cür təşəbbüsləri həmişə alqışlayan Hacı Zeynalabdin Tağıyev bildirir ki, belə bir binanı bir ilə tikmək qeyri-mümkündür. Mərc gəlirlər ki, əgər opera binası vaxtında hazır olsa, onun bütün xərclərini Hacı çəkəcək.

Beləliklə, 1910-11-ci illərdə, cəmi on ay ərzində memar N.Q.Bayevin layihələşdirdiyi teatr binası hazır olur və Mayılov teatrı kimi tanınır. Sonralar teatra M.F.Axundovun adı verilir.

Ölkəmizin ən böyük musiqili teatrı olan Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrı 1920-ci ildən indiyədək bu yaraşığı binada fəaliyyət göstərir.

Söz ehtiyatı

1. **İzahlı lüğətin köməyi ilə *qastrol* sözünün mənasını izah edin.**

Düşün və cavab ver

2. Tağıyev nə üçün Mayılovla mərc gəldi? Sizcə, o, mərci uduzduğuna peşman oldumu?
3. **Araşdırma.** Opera və Balet Teatrının tarixi və teatrda qoyulmuş tamaşalar haqqında əlavə məlumatlar toplayın və bu məlumatları qrafik informasiya (cədvəllər) şəklində təqdim edin.

Dil qaydaları

4. *Dəniz və milyon* sözlərinə artırılmış *-çi, -çu* şəkilçiləri söz köklərinin mənasında hansı dəyişikliyi yaradır? Bu sözlərdəki şəkilçilərin rolunu “yazıçı” və “əlaçı” sözlərindəki şəkilçilərlə müqayisə edin.
- 5*. **Araşdırma.** İzahlı lüğətlərdə verilən feillər qrammatik formasına görə digər nitq hissələrindən nə ilə fərqlənir?
6. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözü kök və şəkilçiyə ayırın. Buradakı *-mə* şəkilçisi nə bildirir? Bu şəkilçini sözdən çıxarın və müqayisə edin.

Yadda saxla!

TƏSDİQ VƏ İNKAR FEİLLƏR

Hərəkətin icra edilmədiyini bildirmək üçün feilin kökünə və ya başlanğıc formasına *-ma, -mə* şəkilçisi artırılır. Bu zaman feil inkarda olur; məsələn: *oxumaq* (təsdiq) – *oxumamaq* (inkar).

7. Hansı cümlələrdə inkar formasında işlənən feil var?
 1. Sən əziyyət çəkməyəsən deyə, bütün işləri görmüşəm.
 2. Təzə aldığım çəkmə hamının xoşuna gəldi.
 3. Əti soyuducuda saxlayıb dondurma.
 4. Yenicə aldığımız dondurma əriyirdi.
 5. Uşaq vurma cədvəlini yaxşı əzbərləmişdi.
 6. Muzeydəki eksponatlara əl vurma.
8. *Yoxlama, süzmə, bağlama, qızdırma, bölmə* sözlərini cümlədə həm inkar feil, həm də isim kimi işlədin.
9. Atalar sözlərində tamamlanmamış feillərin təsdiq, yoxsa inkarda işləndiyini müəyyən edin.
 1. Yalançının evi yandı, heç kəs inan...
 2. Örtülü bazar dostluğu poz...
 3. Yaxşı igidin adını eşit, üzünü gör...
 4. Yıxılana balta çal...
 5. Qələm əyri yonulsa da, düz yaz...
 6. Sırrını dostla de..., dostun da dostu var.
 7. Çox yaşayan çox bil..., çox gəzən çox bil...
 8. Ağillı düşməndən qorx..., dəli dostdan qorx...

GƏLƏRSƏN- GÖRƏRSƏN QALASI

Şəki şəhərinin yuxarı hissəsində, Kiş kəndinin qarşı tərəfindəki Qaratəpə dağının üzərində Gələrsən-görərsən adlı bir qala yerləşir. Qala barəsində müxtəlif rəvayətlər, əfsanələr var. Tarixi mənbələrə görə, bu qala 1551-ci ildə Səfəvi hökmdarı Şah Təhməsinin hücumlarından qorunmaq məqsədilə tikilmiş müdafiə qalasıdır. Qalanı Təhməsinə qarşı üsyana başçılıq etmiş Dərviş Məhəmməd xan **tikdirmişdir**. Lakin o zamanlar bu qala, bir çox başqa qalalar kimi, “Qız qalası” **adlanıb**. Bu da onun alınmazlığına işarə idi.

Qalanın inşasından 200 il sonra onu “Gələrsən-görərsən” adlandırmağa **başladılar**. Bu adı isə Nadir şahın Şəkiyə hücumu ilə əlaqələndirirlər.

Nadir şah Əfşar 1736-cı ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra tabeliyində olan bölgələrə, eləcə də Şəkiyə sərt vergilər tətbiq edirdi. Bu vilayəti idarə etmək üçün Nadir şah Məlik Nəcəf adlı bir şəxsi oraya vali təyin etmişdi. Bu şəxs Şəki camaatını çox incitdiyindən şəkiliylər Nadir şahı şikayət edirlər. Xalqın qiyama qalxdığını gören Nadir şah camaata təklif edir ki, Məlik Nəcəfin fəaliyyətinə nəzarət etmək üçün bir səlahiyyətli şəxs seçsinlər. Beləliklə, 1741-ci ilin sonunda Şəki camaatı bu bölgədə varlı və nüfuzlu bir şəxs kimi tanınmış Hacı Çələbini nümayəndə seçir.

Çox keçmir ki, Hacı Çələbi hətta Məlik Nəcəfin səlahiyyətində olan vəzifələri də öz əlinə alır. Hadisələrin belə döndüyünü gören Məlik Nəcəf Nadir şahın yanına gəlib Çələbidən şikayət edir: “Çələbi sənə tapşırıqlarını yerinə yetirməyimə imkan vermir. Nə özü mənə qulaq asır, nə də camaatın təbə olmasına imkan verir. Onları sənə qarşı qaldırır”

Şəki kimi zəngin bir mahalı əldən vermək istəməyən Nadir şah Hacı Çələbini öz düşərgəsinə çağırtdırır. Çələbi gələn kimi onu dar ağacından asmaq əmri verir. Lakin boynuna kəndir keçirilmiş Hacı Çələbi öz cəsarəti ilə Nadir şahı heyrləndirir. Ölümə üz-üzə olsa da, o, gözəl nəticəliyi

sayəsində Nadir şahı inandırma bilir ki, Məlik Nəcəf ona *iftira* atır və şahı aldadır. O deyir: “Məliyin Şəkiddə yığdığı vergilərin heç də hamısı şahın xəzinəsinə **getmir**. O, şahdan aldığı tapşırıqlara öz istəklərini də qatıb Şəki camaatına zülm edir”. Nadir şah boynu kəndirdə olan Çələbiyə inanaraq onu bağışlayır və yenidən səlahiyyətlər verir. Öz əyanlarına acıqlanaraq **deyir**: “Hamınız Nəcəfin saxtakarlığını bilə-bilə səsinizi çıxara bilmədiyiniz halda, boynu kəndirdə olan Çələbi məndən **qorxmadı**, öz xalqının rəyini mənə bildirdi. Səbir edin, bu Çələbinin adını biz hələ çox **eşidəcəyik**”.

1. Hacı Çələbinin dar ağacı altında söylədiyi nitqi genişləndirərək üç dəqiqəlik çıxış hazırlayın. Jest və mimikalardan istifadə etməklə elə bir nitq söyləyin ki, bu, Nadir şah kimi sərt və qəddar hökmdara təsir etsin.

Nadir şah zənnində yanılmırdı. 1743-cü ildə Hacı Çələbi ərtafındakı sadıq adamlarla birlikdə Nadir şahın *canişini* Məlik Nəcəfə hücum çəkərək onu **öldürür**. Beləliklə, Hacı Çələbi şəkiliyə Nadir şahın hakimiyyətini qəbul etmədiklərini göstərir və ondan çəkinmədən Şəkinin müstəqilliyini elan edir. Bundan bərk qəzəblənən Nadir şah 1744-cü ildə Şəkiyə qoşunlarını yeridir. Lakin Çələbi xan daha ağıllı tərپənərək Şəki camaatını qalaya toplayır və oradan mübarizəyə başlayır. Bu dəfə qalanı almağa müvəffəq olmayan Nadir şah bir də 1745-ci ilin əvvəlində buraya hücum edir, lakin yenə də qalanı almaq ona qismət olmur. Şəkiliyə şah qarşı böyük qəhrəmanlıqla vuruşur, hətta qaladan çıxaraq dəfələrlə şah ordusuna zərbələr endirirlər.

Rəvayət edirlər ki, gecələrin birində Nadir şah öz adamları ilə qalaya yaxın gələrək bərkdən qəzəblə səslənir: “Bu necə qaladır ki, onu almaq olmur? Məgər bu qalanı almağa bizim gücümüz **çatmayacaq**?” Bu zaman qaladan səs gəlir: “**Gələrsən, görərsən!**”

Söz ehtiyatı

2. Altından xətt çəkilmiş birləşməni başqa cür necə ifadə etmək olar?
3. “İftira” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

Düşün və cavab ver

4. Qalanın birinci və ikinci adları arasındakı mənə yaxınlığı və fərqi izah edin.

Araşdırma

5. Tarix dərslindən və digər mənbələrdən istifadə etməklə XVIII-XIX əsrlərdə mövcud olmuş Azərbaycan xanlıqları barədə məlumat toplayıb təqdim edin.

Dil qaydaları

6. Göy rənglə verilmiş feilləri müqayisə edin. Bu feillərin işləndiyi cümlələrdə hərəkət hansı zamanda baş verir?

Yadda saxla!

FEİLİN ZAMANA GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

İndiki zaman. Hərəkətin indiki zamanda baş verdiyini bildirmək üçün feilin kökünə və ya başlanğıc formasına *-ır (-ir, -ur, -ür)* şəkilçisi artırılır; məsələn: *baxır, gəlir, qoruyur, ütüləyir*.

Keçmiş zaman. Hərəkətin keçmiş zamanda baş verdiyini bildirmək üçün feilin kökünə və ya başlanğıc formasına *-dı (-di, -du, -dü), -mış (-miş, -muş, -müş), -ıb (-ib, -ub, -üb)* şəkilçilərindən biri artırılır; məsələn: *yazdı, gəlmişəm, görüşsən*.

Gələcək zaman. Hərəkətin gələcək zamanda baş verəcəyini bildirmək üçün feilin kökünə və ya başlanğıc formasına *-acaq (-əcək), -ar (-ər)* şəkilçilərindən biri artırılır; məsələn: *görüşəcək, danışar*.

7. Mətnəndən indiki zamanda olan feilləri seçib dəftərinizə yazın.
- 8*. Yaşıl rənglə verilmiş sözü kök və şəkilçiyə ayırın. Bu feil təsdiq-dədir, yoxsa inkarda? Burada “-m” nə bildirir?
9. Narıncı rənglə verilmiş sözlərin ortaq və fərqli cəhətlərini müəyyən edin.
10. Gördüyünüz, eşitdiyiniz hər hansı bir hadisə haqqında danışın (feilləri keçmiş zamanda işlədin).
11. Tünd hərflərlə verilmiş feillərdə altından xətt çəkilmiş şəkilçilər hansı zamanı bildirir?
12. Verilmiş feilləri zamanına görə qruplaşdırıb dəftərinizə yazın.
- saralır, sakitləşəcək, görmüşük, dincəldi, dərddədir, barışmayacaq, oxuyar, yaraşır, axışdı, keçdi, gəzər, görüb, çalışacaq, getmişdir

SƏADƏT SARAYI

Bakının mərkəzində, Murtuza Muxtarov və Əhməd Cavad küçələrinin kəsişməsində bir bina var. Bakılılar arasında “Səadət sarayı” kimi tanınan bu binanın yaranma tarixçəsinin əsasında da elə məhəbbət əhvalatı durur.

Məşhur milyonçu Murtuza Muxtarov həyat yoldaşı Liza xanımı çox sevmiş, onu tez-tez özü ilə Avropaya səyahətə aparırmış. Bir dəfə onlar Venesiyada gəzərkən olduqca yaraşqlı və əzəmətli bir bina görürlər.

“Biz necə də gözəl bir yerə gəldik. Mən buraları çox bəyəndim. Belə binada yaşayanlar necə də xoşbəxtdirlər!” – deyər Liza heyranlığını əri ilə bölüşür. Bu mənzərəni sakitcə seyr edən Murtuza heç nə demir.

Bakıya qayıtdıqdan sonra milyonçu Venesiyaya adam göndərərək həmin binanın *layihəsini* əks etdirən *çertyojları* gətirir. 1912-ci ildə binanın tikintisi başa çatır.

Bir gün Murtuza Muxtarov gəzinti adı ilə Liza xanımı faytona mindirərək binanın qarşısına gətirir. Heyrətindən nə deyəcəyini bilməyən qadın bu binanın ona bağışlandığını eşidəndə çox sevinir.

Hər sütunu, pəncərə və qapıları təkrarolunmaz sənət əsəri olan bu saray artıq bir əsrdir ki, bakılıları və paytaxtın qonaqlarını valeh etməkdədir.

Düşün və cavab ver

1. Mətnə əks olunmuş əhvalatdan çıxış edərək “Səadət sarayı”nın adının mənasını izah edin.

Söz ehtiyatı

2. Lüğətin köməyi ilə “layihə”, “çertyoj” sözlərinin mənaalarını araşdırın.
3. Altından xətt çəkilmiş sözü hansı sözlə əvəz etmək olar?
A) qədim B) vüqarlı C) möhtəşəm D) hündür

Yazı

4. "Tikdim ki, izim qala" mövzusunda inşa yazın.
5. **Araşdırma.** Bu bölmədə oxuduğunuz mətnlərdən və başqa mənbələrdən istifadə etməklə XX əsrin əvvəllərində Bakıda tikilmiş məşhur binalar haqqında məlumat toplayıb məruzə hazırlayın.

Dil qaydaları

6. Liza xanımın dediyi cümlələrə diqqət yetirin. Nə üçün feillərdən biri *-k*, digəri *-m* şəkilçisi ilə bitib?

Yadda saxla!

FEİLİN ŞƏXSƏ GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

Hərəkətin hansı şəxs tərəfindən icra olunduğunu bildirmək üçün feilə müxtəlif şəxs şəkilçiləri artırılır.

şəxs		zaman		
		indiki	keçmiş	gələcək
I şəxs	tək	gəl-ir-əm	gəl-di-m	gəl-əcəy-əm
	cəm	gəl-ir-ik	gəl-di-k	gəl-əcəy-ik
II şəxs	tək	gəl-ir-sən	gəl-di-n	gəl-əcəy-sən
	cəm	gəl-ir-siniz	gəl-di-niz	gəl-əcəy-siniz
III şəxs	tək	gəl-ir	gəl-di	gəl-əcəy
	cəm	gəl-ir-lər	gəl-di-lər	gəl-əcəy-lər

7. Nöqtələrin yerinə uyğun gələn şəxs şəkilçisini artırın.
 1. Mən həmişə dərslərimi vaxtında hazırlayıram ...
 2. Samir anasına bu il əlaçı olacağını söylə ...
 3. Siz sabah olimpiadada iştirak edəcək ...
8. Verilmiş feilləri müvafiq zamanda şəxsə görə dəyişib dəftərinizə yazın. Artırdığınız şəxs şəkilçilərinin altından xətt çəkin.
başla(maq) feilini indiki zamanda
eşit(mək) feilini keçmiş zamanda
qalx(maq) feilini gələcək zamanda
9. *Baxma(maq)* feilini hər üç zamanda şəxsə görə dəyişib dəftərinizə yazın.
10. *Gör(mək)* feilini keçmiş zamanın *-ib⁴* şəkilçisi ilə şəxsə görə dəyişin. Feil hansı şəxsə aid olduqda bu şəkilçini qəbul etmir?

ƏLİNCƏ QALASI

Əlincə qalası xalqımızın qürur duyduğu tarixi abidələrdən biridir. Bu qala Naxçıvan Muxtar Respublikasının Culfa rayonu yaxınlığında, Əlincəçayın sağ sahilində yerləşmişdir. Geniş düzənliyin ortasında yüksələn sıldırım qaya üzərində qərar tutmuş

bu qalaya üç yandan dar cığırla qalxmaq olarmış. Qalanın yüksəklikdə yerləşməsi onun müdafiə məqsədilə tikilməsindən xəbər verir. Təəssüf ki, qaladan günümüze yalnız dağıntılar qalmışdır.

XIV əsrin sonlarında Əlincə qalasını öz gözləri ilə görmüş bir ispan diplomatı qalanı belə təsvir etmişdir: "Əlincə qalası yüksək və sıldırım bir dağ üzərində qərar tutaraq divar və bürclərlə əhatə olunmuşdur. Divarların daxilində, dağ yamaclarının aşağı tərəflərində üzümlüklər, bağlar, zəmilər, otlaqlar, bulaqlar və hovuzlar vardır. Qəsr özü isə dağın zirvəsində yerləşir".

1. Əlincə qalasının yerləşdiyi coğrafi ərazini öz sözlərinizlə təsvir edin və xəritədə göstərin.

"Əlincə" adının qədim türk dilindəki "alan" (düzənlik, meydan) sözündən yarandığı ehtimal edilir. Lakin "dağın təpəsi" anlamını verən "alın" və "qənimət" mənasında işlənən "alinc" sözləri də olmuşdur. Beləliklə, "Əlincə" adının etimologiyası barədə dəqiq fikir söyləmək çətindir.

Tədqiqatçıların fikrincə, Əlincə qalasının yaşı 2000 ildən çoxdur. Xalqımızın qədim *eposu* olan "Kitabi-Dədə Qorqud"da bu qalanın adı çəkilir.

XII əsrdə, Azərbaycanda Eldənizlərin hakimiyyəti dövründə Əlincə qalasının əhəmiyyəti xüsusilə artmış, bu qala hökmdar ailəsinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün **sığınacaq** yerinə çevrilmişdi. O zamanlar Eldənizlərin xəzinəsi Əlincə qalasında yerləşirdi.

Əlincə qalası tarixinin bizə məlum olan ən şanlı səhifələri XIV əsrin sonuna təsadüf edir. Bu dövrdə bütün Şərq dünyasını lərzəyə salan Əmir Teymur bir-birinin ardınca şəhərləri, qalaları alsa da, Əlincə qalasını uzun müddət fəth edə bilməmişdi.

Teymurun ordusu dörd dəfə Əlincə qalasını tutmağa cəhd edir. Qala

uğrunda gedən ən qanlı döyüşlərdən biri 1393-cü ildə baş verir. Teymurun **40000** nəfərlik qoşunu Əlincə qalasına hücum edir. Bu zaman qala müdafiəçilərinin bir dəstəsi Əmir Altunun başçılığı ilə qaladan çıxmışdı. Geri qayıdanda onlar qala qapıları qarşısında teymurilərlə qarşılaşır və döyüşə girirlər. Böyük çətinliklə düşmən səddini yaran Əmir Altunun dəstəsi qalaya girərək qapıları bağlayır və qalanın müdafiəsini təşkil edir.

2. Qalın hərflərlə verilmiş sayı sözlə ifadə edin. Həmin sözləri feil kimi işlədin.

Əmir Teymur qalanı almaq üçün çox çalışıb-vuruşmuş, lakin istədiyinə nail ola bilməmişdi. O əmr etmişdi ki, qala mühasirədə saxlansın. Bütün bunlara baxmayaraq, qala sakinləri tez-tez gizli yollarla qaladan çıxır, qida və su gətirmişlər. Qaladan çıxan yollardan biri düz Əlincəcəyə aparırmış və qızmar yay günlərində belə qala susuz qalmazmış.

Düşmən qoşunu ehtimal edir ki, qala müdafiəçiləri gec-tez aclıqdan məğlub olacaqlar, lakin bu baş vermir. Hətta günlərin birində düşməni təəccübləndirən bir hadisə də baş verir. Qala sakinləri qayalardan ağ əhəngə oxşayan daşları yonaraq unabənzər ovuntu hazırlayırlar. Düşməni qıcıqlandırmaq üçün həmin ağ rəngli ovuntunu qala divarlarından bayıra səpələyirlər. Bununla da onlar un ehtiyatının bol olduğunu və hələ uzun müddətə bəs edəcəyini nümayiş etdirirlər. Bunu görən düşmən ordusunun başçısı Əmir Teymura məktub yazır ki, qalada qida bitib-tükənmir, Əlincə qalasının mühasirəsi mənasızdır. O, hökmdardan xahiş edir ki, qalanın alınmasından vaz keçsin. Lakin heç bir zaman məğlubiyyətə uğramayan Teymur bunu qəbul etmir. Nəhayət, 1399-cu ildən başlayan uzunmüddətli mühasirə qala müdafiəçiləri arasında münaqişəyə səbəb olur. Birlik olmayan yerdə isə alınmaz qala da zəifləyir. Beləliklə, teymurilərin növbəti həmləsindən sonra qala məğlub olur.

Düşün və cavab ver

3. Mətnə əsasən Əlincə qalasının Teymur ordusunun hücumlarına uzun müddət davam gətirməsinin səbəblərini izah edin.

4. Mətnə Əlincə qalası ilə bağlı belə bir məlumat yoxdur:

- A) "Əlincə" sözünün etimologiyası
- B) Əlincə qalasının tarixi keçmişi
- C) Əlincə qalasının memarı
- D) Qalanın yerləşdiyi təbii-coğrafi şərait

LAYİHƏ

Araşdırma

5. Nümunəyə uyğun olaraq dəftərinizdə cədvəl tərtib edin. Yaşadığınız ərazidə tanındığınız tarixi-mədəni abidə haqqında məlumat toplayaraq cədvəlin müvafiq xanalarında yazın.

Abidənin adı _____	
Yaranma tarixi	
Yerləşdiyi ərazi	
Təyinatı	
Əlavə məlumatlar	

Dil qaydaları

6. Mətnə göy rənglə verilmiş “sığınacaq” sözü isimdir, yoxsa feil? Bu sözdə -acaq şəkilçisinin leksik, yoxsa qrammatik şəkilçi olduğunu müəyyən edin.

- 7*. Altından xətt çəkilmiş sözlərdən hansının tərkibində leksik şəkilçi yoxdur?

8. Sözlərdəki nöqtələrin yerinə müvafiq şəkilçilər artırın.

Oğru elə bağır..., doğrunun bağı yar... .

Dost dostu dar gündə sına... .

Yaxşılıq elə, minnət qoy... .

Keçi can hayında, qəssab piy axtar... .

Tək əldən səs çıx... .

El igidləri ilə tanı... .

9. Verilmiş cümlələrdən feilləri seçib cədvəli doldurun.

Feil	Zamanı	Şəxsi	Təsdiq və inkar

1. Afərin, olimpiadada əla nəticələr göstərdin.

2. Ağaclardakı bütün meyvələri səbətlərə yığarıq.

3. Bütün işləri vaxtında çatdırı bilərəm.

4. Təəssüf ki, görüş yerinə vaxtında çatmadınız.

5. Son zamanlar səni tez-tez

yuxuda görürəm, Təbrizim!

Yuxuma qəmli gəlirsən

hər gecə. (R. Rza)

DİL QAYDALARI ÜZRƏ TƏKRAR

1. Altından xətt çəkilmiş sözlər haqqında hansı fikir yanlıştır?

Paxıllıq eyləsə dostuna hər kəs,

Onun *yoldaşlığı* toza da dəyməz.

(Nizami Gəncəvi)

- A) Düzəltmə isimlərdir.
- B) Mücərrəd isimlərdir.
- C) Hər iki sözün kökü sifətdir.
- D) Birinin tərkibində bir cür yazılan şəkilçi var.

2. Hansı atalar sözü yalnız sifətlərdən ibarətdir?

- A) Ağillı yoxsul axmaq varlıdan yaxşıdır.
- B) Yaxşı igidin adını eşit, üzünü görmə.
- C) Qərib quşun yuvası olmaz.
- D) Yaxşı at özünə qamçı vurdurmaz.

3. Nümunədə işlənən feillərin zamanını müəyyən edin.

Səhər erkən açaram,

Gözəl qoxu saçaram.

Ətrim tutar hər yanı,

Mənim kimi gül hanı?

4. Hansı sözlər bitişik yazılmalıdır?

açıq-sarı, şirin-təhər, kəm-şirin, düm-düz, qap-qara,
tünd-yaşıl, yup-yumru

5. Azaltma və ya çoxaltma dərəcəsində işlənə bilməyən sifətləri seçin.

qərib, qəmgin, çəhrayı, yarımçıq, kasıb, mərd, uzun, hamar

6. Hansı cümlədəki sifəti azaltma və ya çoxaltma dərəcəsində işlətmək mümkün deyil?

- A) Ana xərəyi yenicə asmışdı, ət hələ çiy idi.
- B) Bulaq suyu göz yaşı kimi duru idi.
- C) Alma hələ yetişməmişdi, turş dadı var idi.
- D) Məktəbimizdə xarici qonaqlarla görüş keçirildi.

7. Hansı sifətləri xüsusi isim kimi işlətmək olar?

nadir, gözəl, mirvari, yaşıl, maral, mehriban, dəyanətli, sadıq, köhnə, qara, doğma, xatirə, şirin, kamil, güllü

8. Cavabların hansı atalar sözlərinə uyğun gəldiyini müəyyən edin.

- A) Yayda işlə, qışda dişlə.
- B) Şər deməsən, xeyir gəlməz.
- C) Danışmaq gümüşdür, susmaq qızıldır.
- D) Əkiblər, yemişik, əkərik, yeyərlər.

Hansı atalar sözündə:

- 1) hər iki feil düzəltmədir? A B C D
- 2) məsdər formasında olan feil var? A B C D
- 3) feil inkardadır? A B C D
- 4) eyni feil həm keçmiş, həm də gələcək zamanda işlənilib? A B C D

9. Feillərin hansı şəxsə aid olduğunu müəyyən edin və şəxs şəkilçisini göstərin.

- 1. Təzə çıxan tər otlara istəmirəm ayaq basım.
- 2. Çox keçmişəm bu dağlardan.
- 3. Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük.
- 4. Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına.
- 5. Qalib gələcəkdir cahanda kamal.
- 6. Siz də görərsiniz bu gözəl eli.

10. Verilmiş sözləri dəftərinizdə müvafiq sətrin qarşısında yazın.

six, al, dolu, düz, yaş, döyüş, daş, yol, kök, qaz, qala

feil və sifət kimi işlənə bilən –
isim və feil kimi işlənə bilən –
isim və sifət kimi işlənə bilən –
isim, sifət və feil kimi işlənə bilən –

11*. Hansı cümlələrdə toplu ismə aid olan feil cəm şəkilçisi qəbul etməməli idi?

- 1. Xəbəri eşidən camaat meydana axışdılar.
- 2. Düşmən qoşunları hücumə keçdilər.
- 3. Ordu üç gün idi ki, qalanı mühasirədə saxlayırdılar.
- 4. Novruz bayramını başqa xalqlar da qeyd edirlər.
- 5. Böyük bir dəstə bayrağın önündən keçdilər.

5-ci BÖLMƏ

ANA TƏBİƏT

LAYIHƏ

XOCALIDAN YADİGAR

Ailəmiz babamın ad gününə hazırlaşdı. Mən bu günü səbirsizliklə gözləyirdim. Babamı çox sevirəm. O mənim təkəcə babam deyil, həm də ən yaxın dostumdur. Uşaqlıqdan vaxtımın çoxunu onunla keçirməyə adət etmişəm. Babam gülürüz, xoşxasiyyət adamdır. Elə şirin söhbətləri var ki! Eşitdiyi, şahidi olduğu əhvalatları elə maraqla danışır ki, dinlədikcə dinləmək istəyirsən.

Babam Xocalını tərk edəndən bəri bizimlə yaşayır. Bu müddət ərzində bir dəfə də olsun ad gününü qeyd etməyə razı olmayıb. Deyirdi ki, ad günü keçirmək ona yaraşmaz. Bu dəfə *yubileyi* – 70 yaşı olduğu üçün atam və anam qərara gəldilər ki, babama *sürpriz* etsinlər. Onun xəbəri olmadan hazırlıq görməyə başladılar. Mən də babama onun zövqünə uyğun hədiyyə hazırlamaq istəyirdim. Özü də elə bir şey ki, onu bütün başqa hədiyyələrdən çox sevindirsin. Amma nə? Bir qərara gələ bilmirdim. Köməyimə babam özü gəldi.

1. Sizcə, baba nə üçün hesab edirdi ki, ad günü keçirmək ona yaraşmaz?

Bir axşam babam yenə vaxtilə yaşadığı el-obadan, dost-tanışlarından, danışmağa başladı. Danışdıqca da gözü yol çəkir, səsi titrəyirdi. Babam Xocalıda həkim işləyib, yüzlərlə insana şəfa verib, neçə insanın həyatını xilas edib. İndi təqaüddədir. İşi üçün, Xocalı üçün çox darıxır.

Babam danışır, mən isə hələ də hədiyyə haqqında düşünürdüm. Birdən babama xoş gələcək ən yaxşı hədiyyənin nə olduğunu anladım. Neçə il öncə, hələ Xocalı soyqırımından əvvəl babamgilə getməyimiz yadıma düşdü. Onun evi dağın ətəyində yerləşirdi. Evin eyvanından baxanda qaynanda yaşıl meşəlik olan uca dağlar görünürdü. Mən bu gözəl, qeyri-adi mənzərəyə baxmaqdan doymurdum. Bir gün yenə mən dağları seyr edərkən babam əlində rəsm albomu və rəngli boya mənə yaxınlaşdı. O

bilirdi ki, rəssamlığa həvəsim var. Dedi ki, dağların rəsmini çəkim. Mən bu təklifə çox sevindim. Həvəslə işə başladım. Rəsmi bitirəndən sonra babama göstərdim. Çox bəyəndi və qürurla söylədi:

– Bala, bu dağlar, meşələr vətənimizin bir parçasıdır. Onların dəyərini böyüdükcə daha yaxşı dərk edəcəksən. Bu rəsmi gözəl çəkmişən. Onu bu yay mövsümündən yadigar saxla.

2. Hekayə qəhrəmanının çəkdiyi rəsmi hansı janra aid etmək olar?

A) *natürmort* B) *peyzaj* C) *portret*

Otağıma gedib yazı stolumun ən aşağı siyirməsində saxladığım köhnə rəsm albomlarımı çıxardım. Həmin albomu tapdım. İllər öncə çəkdiyim şəklə baxdım. Əlbəttə, ali savadlı gənc rəssam kimi indi mən bu işin sənətkarlıq baxımından güclü olmadığını başa düşürdüm. Amma şəkil məndə o qədər xatirələr oyatdı ki...

Axşam bütün ailə süfrə başına toplaşmışdı. Babamın yaxın dostu Adil əmi də qonağımız idi. Xocalıdakı xəstəxanada uzun müddət bir yerdə işləmişdilər. İndi oturub söhbət edir, olub-keçənləri xatırlayırdılar.

Atam, anam, Adil əmi babamı təbrik edir, xoş sözlər söyləyirdilər. Mən də öz növbəmdə babama yaxınlaşıb ad günü münasibətilə onu təbrik etdim, albomu ona verdim. Babam albomu açıb içindəki rəsmə baxdı. Hiss etdim ki, birdən-birə əhvalı dəyişdi. Qəhərləndiyi üçün əvvəlcə danışa bilmədi. Bir neçə dəqiqə susduqdan sonra sözə başladı:

– Bu dağların rəsmini qoruyub saxladığın üçün sağ ol, oğlum. İndi Xocalı düşmən işğalı altındadır. O soyuq fevral gecəsində nə qədər günahsız körpə, qadın, qoca vəhşicəsinə öldürüldü. Bura gələn ili o dəhşətləri görən nənən də dözə bilməyib dünyasını dəyişdi. İndi bu dağlara baxdıqca Xocalımı – doğma yurdu bir daha xatırladım. İnanıram ki, vaxt gələcək, sən Xocalıya gedəcəksən, oranın mənzərəsi ilə bağlı gözəl əsərlər yaradacaqsan.

Mən babamı qucaqlayıb dedim:

– Əlbəttə, baba, mütləq yaradacağam.

Xanım Qasımova

Düşün və cavab ver

3. Siz öz babanızı ad günündə necə təəccübləndirərdiniz?

4. Mətnin birinci abzasını III şəxsin dilindən danışın.

Söz ehtiyatı

5. İzahlı lüğətin köməyi ilə *sürpriz*, *yubiley* sözlərinin mənasını izah edin.

LAYIHƏ

Dil qaydaları

6. Mətnə altından xətt çəkilmiş mürəkkəb isimlərdən hansı müxtəlif-mənalı sözlərin birləşməsindən yaranmışdır?

Yadda saxla!

MÜRƏKKƏB İSİMLƏR VƏ ONLARIN YAZILIŞI

Mürəkkəb isimlər müxtəlif üsullarla yaranır. Yaranma üsulundan asılı olaraq mürəkkəb isimlər bitişik və ya defislə yazılır: *istiot, adət-ənənə, mer-meyvə, vurhavur*.

7. Nümunəyə uyğun olaraq mürəkkəb isimləri qruplaşdırıb dəftərinizə yazın. Hansı mürəkkəb isimlərin bitişik, hansıların defislə yazılması barədə yuxarıdakı qaydaya əlavələr edin.

söz-söhbət, qaçaqaç, dərə-təpə, çör-çöp, yarımada, dağkeçisi, qab-qacaq, gəlhagəl, gəl-get

Mürəkkəb isimlərin yaranma yolları	İsimlər
müxtəlifmənalı sözlərin birləşməsi	
yaxınmənalı sözlərin birləşməsi	
əksmənalı sözlərin birləşməsi	
müstəqil mənası olmayan sözlərin iştirakı	
a, ha bitişdiriciləri vasitəsilə eyni feilin təkrarı	

8. Uyğunluğu müəyyən edin.

həyət	-uşaq	Göy	daş
dost	-bucaq	Ağ	dağ
qohum	-baca	Ceyran	ağac
oğul	-qardaş	Baba	çay
üç	-tanış	Altı	çöl

9. Səhv yazılmış isimləri seçib dəftərinizdə düzgün yazın.

malqara, qoyun-quzu, mermeyvə, quzu-qulağı, kağız-kuğuz, istiot, bağa-yarpağı, dedi-qodu, sualcavab, ədəbiyyat-şünas, dəmir-dümür, alış-veriş, xəmiraşı, dəftər-xana

10. Mürəkkəb isimlərin yazılışındakı səhvi müəyyən edib düzgün yazın.

1. Uşaq ayağa qalxıb üst başını qaydaya saldı.
2. Meşə bəyi ehtiyatsız davranan gəncləri tənbeh etdi.
3. Usta paltar yuyan maşını təmir etdi.
4. Bu ərazidə xeyli ağca qayın ağacı var idi.

ANA MARAL

Kənddə məşhur ovçu kimi tanınan Nureli kişi çox kədərli halda meşədən evlərinə qayıtdı. Əliboş geri döənən ovçunun halı pərişan idi, qəm dəryasına qərq olmuşdu. Arvadı Fatimə, oğlu Bəhrüz onu qarşılamağa çıxdılar. Nureli kişi onlara məhəl qoymadan ağır addımlarla evin arxasına keçdi. Tüfəngi çiyindən aşırıd. Arvadının və oğlunun gözləri qarşısında neçə il yoldaşlıq etdiyi tüfəngin lüləsindən tutub onu daşa çaxdı.

– Daha günaha batmaq istəmirəm!... Oğlum, Bəhrüz, indi növbə sənindir. Bundan sonra sən qazancını yeməli olacaşıq. Mən isə bir də əlimə tüfəng almaram. Sən isə, a bala, çörəyi tüfəngdən yox, torpaqdan çıxarmalısən. Təkcə torpaq onu öldürənlərdən razı qalır.

1. Sonuncu cümlənin mənasını izah edin. Bu cümlə hansı atalar sözü ilə bağlıdır?

Bəhrüz atasının dərdinə şərik olmaq istədi:

– Atacan, sən qərarın səbəbsiz deyil. De görək, nə baş verib?

Ata dərindən nəfəs alıb başına gələn əhvalatı danışmağa başladı:

– Qırx ildir, ovçuluq eləyirəm. Qırx ildir, marala, ceyrana, turaca, kəkliyə – meşənin sərvətinə, dövlətinə güllə atıram. Bu qırx ildə bir dəfə də olsun meşə mənim xətrimə dəyməyib. Məni əliboş qaytarmayıb. Bu gün isə...

2. Hadisələrin davamını təxmin edin və təxəyyülünüə əsasən hekayə qurun.

Bu gün bir xallı bəbir ana maralı qova-qova mənə tuş etdi. Bəbirə güllə atdım, aralandı. Onun ovuna özüm yiyələndim. Maral qaçdı, mən atdım, *nişangahdan* yayındı. Yalnız bir səmtə can atırdı. Hiss edirdim ki, balaları var. Özünü onlara çatdırmaq istəyir. İkimiz də üzülüb əldən düşmüşdük. Nə o qaçıb canını qurtara bilirdi, nə mən əl çəkirdim. Axırda yazığı qovub çıxılmaz bir qayalığa saldım. Yaxına gəlib tüfəngi gözümün tuşuna qaldırdım. Niyyətimi başa düşən maral yanıqlı bir mələrti ilə yalvardı. Bu mələrtidən dünya gözlerimdə zülmətə döndü. Gözümü *nişangahdan* ayırdım.

İllərin qəflət yuxusundan ayıldım. Tüfəngi çiyimə keçirib marala yol göstərdim. Yazıq heyvan məni anladı. Amma gözlərindəki *tələş* getmirdi.

Bilirdim ki, xallı bəbirin qorxusu onu titrədir. Birdən bir şaqqıltı qopdu. Qayanın arasında duran xallı bəbir ox kimi süzüb marala tərəf atıldı. Tüfəngin nə vaxt açılmasından xəbərim olmadı. Onu gördüm ki, xallı bəbir qorxunc bir nəriltili ilə yerə sərilib, maralın ayaqları altında qıvrılır. Ana maralı düz balalarının yanına qədər ötürüb geri döndüm. Bundan sonra acından ölsəm də, ovçuluq eləmərəm, nahaq qan tökmərəm.

Fatimə ərinə təsəlli verdi:

– Ay kişi, sən ki ən böyük xeyirxahlıq eləmişən, daha niyə qəm dəryasına batırsan?

– Bəs indiyə kimi?..

Aradan bir az keçəndən sonra Nurəli kişi fikirdən xəstəliyə düşdü. Nə qədər dava-dərman elədilər, xeyri olmadı. Qoca günü-gündən əriyirdi. Bir gün oğlu Bəhrüz bir loğman tapıb gətirdi. Həkim qoca ovçuya baxan kimi dərindən hali oldu. Bəhrüza dedi:

– Ay bala, bilmirəm necə deyim, xəstənin davası əlacsız yerdədir. O, bir kasa maral qatığı içsə, anadangəlmə olar.

– Həkim, axı maralın südünü tapmaq müşkül məsələdir...

Həkim hamını ümitsiz vəziyyətdə qoyub çıxıb getdi. Ana-bala xəstənin yanından çəkilmirdilər. Gecənin bir vaxtı qoca yuxudan oyanıb dedi:

– Arvad, qab götür, eşiyyə çıx, maral mənə süd gətirib.

Fatimə elə bildi, ərinin son nəfəsidir, sayıqlayır. Ancaq özünü o yere qoymadı, mis *sərnici* götürüb bayıra çıxdı. Təəccübündən yerində dondu. Qumral gözlü bir maral *astanada* dayanıb ona baxırdı. Onun *yelinindən* süd axırdı. Fatimə tez *sərnici* bulaq kimi qaynayan südün altına tutdu. Sərnici ağappaq köpüklü südlə doldu.

Fatimə südlə dolu sərnici götürüb içəri keçmək istəyəndə maral ona mane oldu. Hər gözündən bir damla yaş isti südün içinə saldı. Süd o saat uyuşub qatıq oldu. Fatimə maralın üzünü, gözünü tumarlayıb yola saldı.

Deyirlər, qoca ovçu qatığı başına çəkən kimi sağaldı. Etdiyi yaxşılıq itmədi, onu yenidən yaşıtdı.

Söz ehtiyatı

3. Altından xətt çəkilmiş frazeoloji ifadələri yaxınmənalı söz və ifadələrlə əvəz edin.

Düşün və cavab ver

4. **Debat.** Ovçuluqla məşğul olmaq və heyvanları öldürmək nə dərəcədə düzgündür?

Dil qaydaları

Yadda saxla!

MÜRƏKKƏB SİFƏTLƏR VƏ ONLARIN YAZILIŞI

Mürəkkəb sifətlər bitişik və ya defislə yazılır: *cansıxıcı, iri-iri, soyuqqanlı, irili-xırdalı, kələ-kötür, qeyri-sabit, növbənöv.*

Müxtəlifmənalı sözlərin birləşməsindən yaranan mürəkkəb sifətlər bitişik, digərləri isə defislə yazılır.

5. Mürəkkəb sifətləri yaranma yollarına görə qruplaşdırıb dəftərinizə yazın:

açıqürəkli, əzik-üzük, qalaq-qalaq, güllü-çiçəkli, qeyri-qanuni, ağıl-qaralı

Mürəkkəb sifətlərin yaranma yolları	sifətlər
müxtəlifmənalı sözlərin birləşməsi	
eyni sözün təkrarı	
yaxınmənalı sözlərin birləşməsi	
əksmənalı sözlərin birləşməsi	
müstəqil mənası olmayan sözlərin iştirakı	
“qeyri” sözü ilə sifətin birləşməsi	

6. Cütləri müəyyən etməklə mürəkkəb sifətlər düzəldib cümlədə işlədin.

ala	şirin	isti	sanlı
dili	bucaqsız	gözəl	qanlı
ucsuz	adi	adlı	yanı
qeyri	göz	həyət	göyçək

HEYDƏRBABAYA SALAM

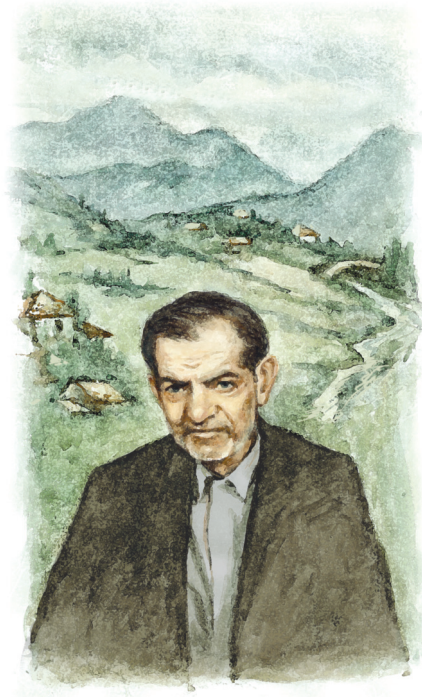
Heydərbaba, ildırımlar çaxanda,
Sellər, sular şaqqıldayıb axanda,
Qızlar ona *səf* bağlayıb baxanda
Salam olsun *şövkətüzə, elüzə*,
Mənim də bir adım gəlsin *dilüzə*.

Bayram yeli çardaqları yıxanda,
Novruzgülü, qarçıçəyi çıxanda,
Ağ buludlar köynəklərin sıxanda
Bizdən də bir yad eləyən sağ olsun,
Dərdlərimiz qoy dikəlsin, dağ olsun.

Heydərbaba, dağın-daşın *sərəsi*,
Kəklik oxur, dalısında *fərəsi*,
Quzuların ağı, bozu, *qərəsi*,
Bir gedəydim dağ-dərələr uzununu,
Oxuyaydım: “Çoban, qaytar quzunu”.

Biçin üstü sünbül biçən oraqlar,
Elə bil ki zülfü darar daraqlar,
Şikarçılar bildirçini soraqlar,
Biçinçilər ayrınlara içərlər,
Bihuşlanıb sonndan durub biçərlər.

Heydərbaba, kəndin günü batanda,
Uşaqların şamın yeyib yatanda,
Ay buluddan çıxıb qaş-göz atanda
Bizdən də bir sən onlara *qissə* de,
Qissəmizdə çoxluca qəm-qüssə de.

1. “Çoban, qaytar quzunu”
sözləri hansı mahnıdandır?

2. Tünd rənglə verilmiş söz-
lərin mənasını izah edin.

3. *Bihuşlanıb* sözünü kök və
şəkilçilərə ayırın.

4. *Biç* sözündən yaranmış eyni-
köklü sözləri müəyyən edin.

5. İzahlı lüğətin köməyi ilə *qissə*
sözünün mənasını izah edin.

6. *Çoxluca* sözündəki *çə*
hissəciyi sözün mənasına
necə təsir edir?

Qarı nənə gecə nağıl deyəndə,
Külək qalxıb qap-bacanı döyəndə,
Qurd keçinin Şəngülüsün yeyəndə
Mən qayıdıb bir də uşaq olaydım,
Bir gül açıb ondan sonra solaydım.

7. Şeirin bu bəndində hansı nağıldan danışılır?

8. Bəndin sonuncu misrasını izah edin.

Bayram idi, gecəquşu oxurdu,
Adaxlı qız bəy corabın toxurdu,
Hər kəs şalın bir bacadan soxurdu,
Ay nə gözəl qaydadı şal sallamaq,
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq.

9. Bu bənddə hansı bayram adətindən söz açılır?

10. Həmin mərasim indi necə adlanır?

Heydərbaba, göylər bütün **dumandı**,
Günlərimiz bir-birindən **yamandı**,
Bir-birüzdən ayrılmayın, **amandı**,
Yaxşılığı əlimizdən alıblar,
Yaxşı bizi yaman günə salıblar!

11. Şeirin bu bəndi məzmununa görə əvvəlki bəndlərdən nə ilə fərqlənir?

12. Şair hansı tarixi ədalətsizliyə işarə edir?

Heydərbaba, sənin könlün şad olsun,
Dünya varkən ağzın dolu dad olsun,
Səndən keçən tanış olsun, yad olsun,
Denən, mənim şair oğlum Şəhriyar
Bir ömürdür qəm üstünə qəm qalar.

13. Sonuncu iki misrann mənasını izah edin.

M.Şəhriyar

Düşün və cavab ver

14. Sizcə, şeirdə hansı fəsildən söhbət gedir?

15. Şair nələrdən giley-güzar edir?

16. Altından xətt çəkilmiş misraları izah edin. Bu ifadələri hansı xüsusiyyət birləşdirir?

Araşdırma

17. Heydərbaba dağı haqqında məlumat toplayın.

Dil qaydaları

18. Göy rənglə verilmiş sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

19. Şeirdə işlənən mürəkkəb sözləri seçin, onların yaranma yollarını izah edin.

MEŞƏ SİMFONİYASI

Yaz gələndə atam tez-tez yaxın dostları ilə təbiət qoynuna çıxırdı. Onlar tilov, fotoaparat, çadır və başqa lazımi əşyaları yığib maşınlarla yola düzəlir, iki-üç gün səyahətdə olurdular. Mən həmişə atamın qayıtmasını səbirsizliklə gözləyirdim. Çünki o heç vaxt belə səfərlərdən əliboş qayıtmırdı. Zənbillərlə dolu göbək, balıq, müxtəlif otlar, güllər gətirirdi. Nənəm onun gətirdiklərinə baxıb deyirdi:

– A bala, lap babana çəkmişən. ..., rəhmətlik də əsl çöl adamı idi. Günlərlə meşədə, dağda qalardı, heç vaxt da əliboş qayıtmazdı.

1. Nöqtələrin yerinə hansı nitq etiketi uyğun gəlir?

- A) Duz-çörəkli olasan.
- B) Yaxşılığın balalarının qabağına çıxsın.
- C) Torpağı sanı yaşayasan.
- D) Ocağının tüstüsü düşməni gözünü kor eləsin.

Mən atamın təbiət qoynunda dostları ilə çəkdiyi şəkillərə baxdıqca onlara həsəd aparırdım. Düşünürdüm ki, kaş mən də tez böyüyəydim, atam məni özü ilə səyahətə aparaydı. Hərdən ehmalca onun yanında bu haqda söz salırdım. O isə zarafatla qolumdan yapışıb əzələlərimi yoxlayır və deyirdi:

– Təbiətdə yaşamaq fiziki güc tələb edir. Bütün günü ayaq üstə işləməli olursan. Yemək tapmaq, odun daşımaq, ocaq qalamaq, çadır qurmaq elə də asan deyil. Sən hələ bir az da əzələ yığmalısən. Cırdan deyilsən ki, sənin odun şələni biz daşıyaq.

Bu sözlərdən sonra mən gündə idman edirdim. Hər dəfə də güzgü qarşısında dayanıb əzələlərimə baxırdım. Mənə elə gəlirdi ki, onlar getdikcə böyüyür. Ancaq atam nədənsə bunu hiss etmirdi. Hərdən o, evdə olanda mən köynəyimi çıxarıb əzələlərimi şişirdərək saymazyana otaqda gəzişirdim. Atam isə gözcü mənə baxıb gülümsünürdü.

Nəhayət, bir gün, deyəsən, atam mənim böyüdüyümü hiss etdi. Axşam səfər çantasını yığışdırarkən dedi:

– Dur kömək elə. Sabah bizimlə gedəcəksən.

Mənim sevincimin həddi-hüdudu yox idi...

...Biz meşənin içi ilə maşın yolu qurtarana qədər getdik. Burada kiçik bir tala var idi. Atamgil çadırları bu talada qurmağı qərara aldılar. Biz yükləri boşaltmağa başladıq.

Buralar füsunkar idi. Ağacların yarpaqları yavaşca xışıldayır, quşlar cəhcəh vurur, yaxından axan çayın şırıltısı eşidilirdi. Mənim atama çoxlu sualım var idi: “Bərkdən səsi gələn o quşun adı nədir? Bu meşədə hansı heyvanlar var? Burada ilan olurmu? Çay uzaqdadırmı?..” Amma heç nə soruşmadım. Böyükələr ətrafa fikir vermədən elə ciddi görkəmlə işləyirdilər ki, sanki gündəlik işlərini görürdülər. Mən də onlara mane olmaq istəmədim.

Axşamayaxın işləməkdən, ora-bura qaçmaqdan ayaqlarım və qollarım ağrıyırdı. Həsretlə çadırdə uzanacağım anı gözləyirdim.

Birdən-birə göyün üzünü qara buludlar aldı, meşəyə qaranlıq çökdü. Qatı zülməti yalnız ildırım öz parlaq işığı ilə arabir yarırdı. Bir azdan yağış başladı və hərə öz çadırına dağılışdı...

Gecənin bir vaxtı atam ildırım səsinə yuxudan oyanıb mənə baxdı:

– Sən niyə yatmırsan? – deyə yavaşca soruşdu.

– Ona görə ki ildırım çaxır, külək vıyıldayır, ağaclar cırıldayır, yağış çadırı döyəcləyir. Mən qorxuram, ata.

– Nə danışırısan, oğlum?! Bütün bunlar yalnız təbiətin *simfoniyasıdır*. Bu səsləri başqa cür adlandırsan, mütləq onu eşidərsən.

– Başqa cür, necə? – deyə təəccüblə soruşdum.

– Bir diqqətlə qulaq as! İldırım sanki səma təbilləridir. Ağaclar böyük skripkalar kimi çalır. Külək min cür müxtəlif səslə oxuyur. Yağış öz simlərini göydən yerəcən uzatmış nəhəng *arfaya* bənzəyir. Otlar da bu qərribə konsertə valeh olaraq xışıldayır. Bütün bunlardan isə mənim sənə dediyim təbiət simfoniyası yaranır.

Mən meşənin sehrli simfoniyasını heyranlıqla dinləyərək yavaş-yavaş yuxuya getdim.

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz ehtiyatı

2. Lüğətin köməyi ilə *arfa*, *simfoniya* sözlərini izah edin.

Düşün və cavab ver

3. Sizcə, günəşli bir yay səhərində meşə simfoniyası necə səslənə bilər? Dəniz simfoniyası, səhra simfoniyası, dağ simfoniyası da ola bilərmi? Onları necə təsəvvür edirsiniz?

LAYIHƏ

BOZLAR

Aşqabadda Nuryağdı adlı bir rəssamın qonağı idik. Cəmi 26 yaşı olmasına baxmayaraq, Nuryağdı çox istedadlı idi. Onun emalatxanasında gördüyüm bir itin portretini hələ də unuda bilmirəm. Bu portret emalatxananın ən görkəmli yerində asılmışdı. Qulaqları kəsik, boz rəngli nəhəng köpəyin qeyri-adi dərəcədə canlı çəkilmiş mənalı baxışları var idi...

Sonra mən Nuryağdıgildə həmin itin divardan asılmış fotosəklinə rast gəldim. Marağım daha da artdı. Düşündüm ki, görəsən, şəkildəki it hansı xidmətlərinə görə bu evin sevimlisinə çevrilib? Nə qədər ora-bura boylansam da, it özü gözümə dəymirdi. Axırda dözməyib şəkə işarə ilə Nuryağdıdan soruşdum:

– Sizin itinizdir?

– Bizim idi, – rəssam dostum dedi, – on ildir ölüb. Qocalıb əldən düşmüşdü... Hə, yeri gəlmişkən deyim ki, o məni ölümdən xilas edib...

Bu zaman qapının ağzında qəddi azca əyilmiş arıq, qoca bir kişi göründü. Qısa vurulmuş, seyrək, ağappaq saqqalı vardı. Türkmənlərə məxsus **qıyıq** gözləri gülürdü. Əllərini sinəsində cütləyərək bizi salamladı.

Nuryağdı kişini bizə təqdim etdi:

– Tanış olun, atamdır. Yaxşısı budur, Bozlar haqqında o özü danışsın. Qoca bizə belə bir əhvalat söylədi.

1. Əhvalatı təxmin edin və təxəyyülünüzdə əsasən hekayə qurun.

O vaxt biz şəhərin ucqar, gözdən-könüldən iraq bir məhəlləsində yaşayırdıq. Nuryağdı yenicə anadan olmuşdu. Evimizdə şənlik idi, körpə Nuryağdı da qonşu otaqda yatırdı. Şər qarışanda qonaqlar dağıldı. Sonuncu qonağı yenicə yola salmışdım ki, birdən arvadım başılovlu özünü mənə yetirdi. Əsə-əsə dedi ki, uşaq beşikdən yoxa çıxıb. Mən tez körpə yatan otağa cumdum. Doğrudan da, **beşik** boş idi. Çatış-balmışdım. Doğrudanmı, uşağı oğurlayıblar? Axı Bozlar **sayıq** it idi, evə gecə-gündüz **keşik** çəkirdi. Düzdür, o vaxt cəmi 3 yaşı var idi, amma onun qorxusundan quş quşluğu ilə bu *həndəvərdən* uçmazdı. Bu qədər adamın yanında uşağı evdən qaçırmışdılar. Belə çıxır ki, it sayıqlığını itirib?

! 2. Mətnə əsasən itlərin təxminən neçə il yaşadığını müəyyən edin.

Tez Bozları harayladım. İt səsimi eşidən kimi qaçıb gəldi. Bərk ləhləyirdi. Nədənə həyəcanlı idi. Gözlərini məhəlləmizin qabağındakı təpədən çəkmirdi. İti evə salıb uşağın boş beşiyini göstərdim, dönə-dönə beşikdəki uşağı, onun necə ağlamasını yamsıladım, sonra da əmr etdim:

– Axtar, Bozlar, axtar, tap uşağı. Tez tərpen!..

Bozlar hürərək məni arxasınca apardı. Uşağı evimizin qabağındakı təpənin başında tapdım. Sağ-salamat idi. Mışıl-mışıl yatırdı. Onu qucağıma alıb evə gətirəndə it zingildəməyə, hürməyə başladı. Ayaqlarıma dolaşır, yeriməyə imkan vermirdi. Əvvəl bunu hədsiz sevinməsi kimi qəbul etdim.

Öz-özümə elə hey fikirləşirdim ki, görəsən, bu kimin işidir? Kimdir mənə sataşan?..

Aradan heç yarım saat keçmədi, uşaq bir də yoxa çıxdı. Küçəyə çıxanda gördüm ki, təpəyə doğru bir qaraltı sürünür. Bu, Bozlar idi. Ağzında da bizim bu Nuryağdı. İtin hərəkətinə lap mat qalmışdım. İndiyə qədər kandan içəri qədəm basmayan itdə bu cürət hardandı?..

Nə başınızı ağrıdım, körpəni gətirib beşiyə qoydum. Qapını da bərk-bərk bağladım ki, it içəri girə bilməsin. Öz-özümə fikirləşdim ki, gərək sabah Bozları *baytara* aparım. Bəlkə, yazıq qudurub?!

3. Hansı peşə sahibi *baytar* adlanır?

4. Quduzluq xəstəliyi haqqında nə bilirsiniz?

Bütün gecəni itin səmindən yata bilmədik. Qapının ağzını kotan kimi eşib dağıdırdı. Dəhşətli ulartısı adamın iliyinə işləyir, beynini yerindən oynadırdı. Axır ki, gecədən xeyli keçmiş balışı qulağıma tutub yuxuya getdim.

Qəfildən təpəmə dəyən tirin müdhiş ağrısına oyandım. Əlimi başıma apardım. Al qan içində idi. Elə bu vaxt gördüm, nəse köynəyimi dartışıdır. Bozlar idi, mənə kömək etmək istəyirdi. Bir az aralıda, tirlərin altında arvadım zarıyırdı. Ətrafda, qonum-qonşuda arvad-uşağın çığırtısı ərşə çıxmışdı. Əvvəl heç nə başa düşmədim. Yavaş-yavaş özümü toplayıb ayağa durdum, arvadımı tirlərin arasından çıxardım. Şükür, sağlam idi. Ev isə tamam dağılmışdı.

Birdən körpəmizi xatırlayıb öz dərdimizi unutduq. Arvad şivən qopardı. Evin altını üstünə çevirsəm də, uşağı tapmadım. Bayaqdan bəri kənardan

LAYİHƏ

mənə göz qoyan Bozlar nəse axtardığımızı sanki birdən başa düşdü. Zingildəyib təpəyə sarı qaçdı. Onun arxasınca qaçıb oğlumu təpənin üstündə, bir kolun altında dünyadan xəbərsiz mışıl-mışıl yatan gördüm.

Dönüb məhəlləmizə baxanda məni dəhşət bürüdü. Evlər uçmuş, hər şey yerləyeksan olmuşdu. Məşhur Aşqabad zəlzələsi məhəlləmizi xarabalığa çevirmişdi. Demə, Bozlar bu dəhşətli fəlakəti qabaqcadan duyubmuş...

Eyvaz Zeynalov

Söz ehtiyatı

- Altından xətt çəkilmiş ifadəni bir sözlə əvəz edin.
- Mətdən frazeoloji birləşmələri tapıb mənalarını izah edin.
- “Müdhiş” sözünün və “yerləyeksan olmaq” ifadəsinin mənasını müəyyən edin.

Düşün və cavab ver

- İtlər haqqında hansı əsərləri oxumuş, hansı filmlərə baxmısınız?
- Türkmənlərin salamlama jestini nümayiş etdirin.

Araşdırma

- Müxtəlif mənbələrdən təbii fəlakətlər haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.

Dil qaydaları

- *. Göy rənglə verilmiş sözlərə diqqət yetirin. Hansı sözlər quruluşca sadə, hansı düzəltmədir?

- Dördündən biri fərqlidir.

A) qoruq B) donuq C) toyuq D) soyuq
A) daraq B) oğlaq C) dayaq D) sınaq

- Verilmiş sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

qorxaq, qənaətcil, qoçaq, əzik, çevik, giləmeyvə, qonaqpərvər, yeməxana, şirin-şəkər, diribaş, qaçaqaç, qayğanaq, qəpik-quruş

Nitq hissəsi	Sadə	Düzəltmə	Mürəkkəb
İsim			
Sifət			

LAYIHƏ

GÖYGÖL

Çişkinli bir gündə gəldim bu yerə,
Dumanda görünməz, dumandı Göygöl.
Tənha qayalara, **lal** meşələrə,
Zülmət gecələrə hayandı Göygöl.

Bir səhər gördüm ki, durulub yatır,
Kəpəzin dibində burulub yatır.
Qovulan ceyrantək yorulub yatır,
Daş atdım, **diksini b oyandı** Göygöl.

Döşünü qayıqlar düymətək bəzər,
Dedim, bu görkəmlə Xəzərə bənzər,
Qızını yaylağa **köçürüb** Xəzər;
Baxdı, **cilvələndi**, **nazlandı** Göygöl.

Yel əsdi, yarpaqlar suya töküldü,
Göy çitə tünd-sarı güllər tikildi...
Buludla **ağladı**, günəşlə **güldü**,
Deyəsən, bir kövrək insandı Göygöl...

Məmməd Araz

Düşün və cavab ver

1. Şair Göygölü ilin hansı fəslində təsvir edir?
2. Şair niyə Xəzəri Göygölün anası hesab edir?

Söz ehtiyatı

3. 2-ci bənddə *durulub*, *burulub*, *yorulub* sözlərindən hansı məcazi mənada işlənib?
4. Mavi rənglə verilmiş söz və ifadələr üçün ortaq xüsusiyyəti müəyyən edin.
A) Eyni nitq hissəsinə aid olması
B) Məcazi mənə daşması
C) Quruluşca eyni olması

5. Altından xətt çəkilmiş misranı necə başa düşürsünüz?

LAYIHƏ

NAFTALAN

Günlərin bir günü tacirlər indiki Naftalan ərazisindən keçirdilər. Burada çoxlu bulanıq sulu göllər vardı.

Karvandakı dəvələrdən biri xəstə idi; həddindən artıq arıqlamış, yük götürməyə gücü qalmamışdı. Karvanbaşı çox düşünüb-daşındıqdan sonra onu karvandan çıxarmağı əmr edir:

– Belə heyvanın əzab-əziyyətlə yaşamağındansa, gölün suyundan zəhərlənib biryolluq tələf olması yaxşıdır. Onu elə burada qoyub gedək.

Tacirlər belə də edirlər, dəvənin yükünü başqa dəvələrə yükləyib yollarına davam edirlər.

Bir müddətdən sonra geri döən tacirlər həmin çöldə qoyub getdikləri dəvə ilə qarşılaşırlar. Görürlər ki, dəvə tamamilə dəyişib: kökəlib, gümrahlaşıb. Mat-məəttəl qalırlar. Maraqlanıb dəvəni izləyirlər. Baxırlar ki, dəvə gölün sahilində gəzinir, tez-tez gölə girib-çixır, sonra da kənarında yatır.

Onlar gölə əl vurarkən suyun yağlı olduğunu görürlər. Məlum olur ki, xəstə dəvəyə şəfa verən bu yağın hikməti imiş.

Sonradan məlum olur ki, bu yerlərin camaatı “naftalan” adlanan bu yağdan bir dərman kimi istifadə edirlər.

Nafta – neftdən alınan maddənin adıdır. Naftalan nafta ilə zəngin yer deməkdir. Müalicəvi əhəmiyyəti olan naftalan yağı əsl təbiət möcüzəsidir. Onun haqqında ilk məlumat XII əsrə aiddir. Dünyada yeganə təbii neft müalicəxanası sayılan Naftalan şəhəri Goranboy yaxınlığında yerləşir.

Lap qədim zamanlardan naftalan yağı nəinki Cənubi Qafqazda, eləcə də Kiçik Asiyada, İranda və uzaq Hindistanda minlərlə xəstəyə şəfa verib.

XIX əsrin ikinci yarısında Naftalan xarici sahibkarların diqqətini cəlb edir. Alman mühəndisi Yeger 1887-ci ildə buraya gəlir. O, böyük bir sahə alıb bir neçə quyu qazdırır. Çıxarılan neftin bir hissəsi naftalan dərmanı hazırlamaq üçün Almaniyaya aparılır. Tezliklə Berlində məşhur “Naftalan-Yeger” firması yaradılır. Naftalanın şöhrəti hər yana yayılır.

Rus-yapon müharibəsində yapon əsgərlərinin çantalarında daim naftalan dərmanı olarmış. Həmin qabların üstündə bu sözlər yazılmışdı: “Kimin əlində bu məlhəm varsa, o heç bir yaradan qorxmasın”

Düşün və cavab ver

1. Mətni məzmunca bitkin iki hissəyə bölün. Hansı hissəni bədii, hansını elmi-kütləvi mətn adlandırmaq olar?

Araşdırma

2. Naftalan şəhəri haqqında məlumat toplayıb mətn hazırlayın.

Dil qaydaları

3. Mətnə altından xətt çəkilmiş feillərin tərkibini müəyyən edin.

Yadda saxla! ➤ MÜRƏKKƏB FEİLLƏR VƏ ONLARIN YAZILIŞI

Mürəkkəb feillər, əsasən, yaxın və ya əksmənalı feillərin birləşməsindən yaranır və defislə yazılır; məsələn: *arayıb-axtarmaq, oturub-durmaq*.

4. Cütləri müəyyən etməklə mürəkkəb feillər yaradın.

atılmaq	gülmək
çalışmaq	süpürmək
demək	vuruşmaq
ölçmək	düşmək
silmək	biçmək

- 5*. Hansı cümlədə altından xətt çəkilmiş sözlər arasında defis işarəsi qoyulmamalıdır?

- A. Arif dayı kənd camaatı arasında sayılıb seçilirdi.
- B. Düşmənlər kəndi çapıb taladılar.
- C. Qardaşım evə çatan kimi uzanıb dincəldi.
- D. Çox düşündü, ölçüb biçdi, belə bir qərar verdi.

- 6*. Lüğətin köməyi ilə cümlələrdə altından xətt çəkilmiş feilləri nümunəyə uyğun olaraq izah edin.

Nümunə:

Çoxdandır görünürsən, heç bizi itirib-axtarmırsan.

- *itirmək* - *malik olduğu bir şeydən mərhum olmaq*;
- *axtarmaq* - *itmiş bir şeyi tapmağa çalışmaq*;
- *itirib-axtarmaq* - *maraqlanmaq, əlaqə saxlamaq*.

1. Şəhərdə işlərini düzüb-qoşandan sonra kəndə qayıtdı.
2. Qardaşım ağıllı oğlandır, pis uşaqlarla oturub-durmaz.
3. O, haqsızlıq görəndə həmişə əsib-cosurdu.

XARIBÜLBÜL

Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biri olan Şuşada belə bir gül var, adına xarıbülbul deyirlər. Bu gül haqqında maraqlı əfsanə danışirlar.

Deyilənə görə, bir güllə bülbul dostluq edirdilər. Çox vaxt bir yerdə olur, bir-birinə ilham verirdilər. Bülbul cəh-cəh vurub səs salır, gül də xoş **rayihəsini** ətrafa yayırdı. Onların bu dostluğu hamını heyran edir, **riqqətə gətirirdi**. Yalnız küləkdən başqa. Külək öz vıyılısına aşıq idi, gücü, qüvvəti ilə qürrələnirdi.

1. “Rayihə” və “riqqətə gətirmək” sözlərini izah edin. Bu sözlərin sinonimlərini tapın.

Bir gün bülbul çəmənləkdə olmayan vaxt külək əsib-coşdu, aləmi toz-naq бүrүdү. Nəhəng çinarlar, uca sərvlər, salxım söyüdlər onun qarşısında əyilirdi. Külək ona müqavimət göstərmək istəyənlərin qol-budağını sındırır yerləyeksan edirdi. Yalnız zərif, gözəl ətirli gül küləyin azğınlığına tabe olmurdu. Bunu gören külək heyretə gəldi:

– Ay zərif gül, sən hansı cəsarətlə mənə baş əymirsən? Sən bu gücü haradan alırsan?

Gül inamla cavab verdi:

– Dostluqdan! Bülbul gəlib çıxar, mənə əyilməyə qoymaz.

– Baxarıq!.. Sən dostunu sına, mən də gücümü...

Külək bu sözləri deyib kükrədi. Zərif otlardan tutmuş fil gövdəli ağaclara qədər hamı ona baş əyirdi, gül isə əyilmirdi. Lakin onun da müqaviməti tükənməyə başlayırdı. Çünki o, tək qalmışdı. Əgər bülbul yanında olsaydı...

Nəhayət, gülün bir yarpağı əyildi, ləçəkləri titrədi. Külək qələbəsiindən cuşa gələrək daha bərkdən uğuldadı. Bir az da keçəcək, gül təslim olacaq, boynu бүkүlөcөk, qaməti əyiləcəkdi. Bu vaxt bülbul özünü gülün harayına çatdırdı. O, sinəsini yavaş-yavaş əyilən gülün köksünə söykədi, onun əyilən qamətini düzəltdi. Ancaq gülün xarı – tikanı onun sinəsinə sancıldı. Bülbul geri çəkilmədi, gülü əyilməyə qoymadı. Dostu uğrunda özünü fəda edən bülbul gülün ləçəyində donub-qaldı. O gündən bu gül “xarıbülbul” adlanır.

LAYIHƏ

2. “Xarıbülbul əfsanəsi” ilə “Bilirdim ki, gələcəksən” hekayəsinin ideya yaxınlığını müəyyən edin.

Xarıbülbülle bağlı başqa bir rəvayət də var. Deyirlər ki, Qarabağ xanı öz qızını İran şahına ərə verir. Qərib diyarda ömür-gün sürən, naz-nemət içində yaşayan Xan qızı vətən həsrətini söylədiyi bayatılarda dilə gətirir:

Əziziyəm, Qarabağ,
Şəki, Şirvan, Qarabağ,
Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ!

Qələm də, bayatı da, göz yaşları da vətən həsrətini ovuda bilmir.

Xan qızı İranda darıxır, sıxılır və şah onun ürəyini açmaq üçün gözəl bir gülüstan salınmasını əmr edir. Xankəndində, Şuşada bitən bütün ağac-lardan, gül-çiçəklərdən buraya gətizdirir ki, Xan qızı doğma yerlərin hava-sını bu bağdan ala bilsin. Hətta bağbanı da Şuşadan gətirirlər. Salınan gülüstanın adını "Vətən bağı" qoyurlar. Burada bitkilərin hamısı kök atıb gül açır, bircə xarıbülbul yad torpaqda bitmir, solur. Xan qızı bağı seyrə çıxarkən çox qəmlənir. Dərindən ah çəkərək ağlayır. Üzünü bağda susub durmuş bülbülə tutaraq bu nəğməni söyləyir:

“Vətən bağı” al-əlvandır,
Yox içində xarıbülbul.
Bu nə əzablı dövrandır,
Səsin gəlsin **barı**, bülbül.

Söz ehtiyatı

3. “Xar” sözünün lüğətdə verilmiş mənalarını araşdırın.

4. “Kükrəmək” sözünün mənasını izah edin.

Araşdırma

5. Xarıbülbul gülü haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.

Dil qaydaları

6. Hansı cümlədə altından xətt çəkilmiş söz şəirdəki mənasında işlənilib?

A) Həyətin axırına qədər uzanan barı yenicə rənglənmişdi.

B) Bu həyətin barı bütün kəndə bəs edirdi.

C) Evə girmirsən, barı həyəətə gəl.

7. Sinonim cütlükləri seçin.

1) güc, qüvvət

2) nəhəng, uca

3) zərif, gözəl

4) yarpaq, ləçək

5) boy, qamət

6) sinə, köks

8. Buraxılmış orfoqrafik səhvləri düzəltməklə cümlələri dəftərinizə köçürün.

1. Rasim işdən vaxtında çıxıb-getdi.
2. Xəstənin vəziyyəti qeyrisabit idi.
3. Paho, dövlətin gəl-hagəlidir ki...
4. Maşın əyriüyrü yollarla yavaş-yavaş gedirdi.
5. Elşən çox ölçüb biçdi, amma bir qərar verə bilmədi.
6. Payızın soyuq nəfəsi ilə güllər artıq saralıb solmuşdu.

9. Altından xətt çəkilmiş frazeoloji birləşmələri qarşılıqlı ilə əvəz edin.

Nümunə: O mənə yolu necə gedəcəyimi başa saldı.

O mənə yolu necə gedəcəyimi izah etdi.

1. Yadına düşdü ki, bu gün görülmək işi çoxdur.
2. Xalq mahnılarına qulaq asmağı xoşlayırdı.
3. Onun bu hərəkətinə hamı məəttəl qaldı.
4. Uşaqlara əl qaldırmaq olmaz.
5. Bu dəhşətli hadisəni xatırladıqca hər dəfə göz yaşları axıdırırdı.
6. Aygünün bu şəirdən xoşu gəlirdi.

10*. “Yoldaşlarında” sözündəki şəkilçiləri ayıraraq müvafiq sütunda qruplaşdırın. Sözü başlanğıc formasını müəyyən edin.

birvariantlı –
ikivariantlı –
dördvariantlı –

11. 1-ci sıradakı sözləri 2-ci sıradakı müvafiq sözlərlə birləşdirib mürəkkəb sözlər düzəldin.

- 1) dərə, çöl, yer, toz, daş
- 2) yurd, kəsək, təpə, çəmən, torpaq

12. Hansı atalar sözü ancaq sadə sözlərdən ibarətdir?

- A) Evin yaraşığı uşaqdır, süfrənin yaraşığı – qonaq.
- B) Dovşana “qaç” deyir, tazıya “tut”.
- C) Kasıblıq eyib deyil, oğurluq eyibdir.
- D) Zəhmət çəkməyən rahatlığın qədrini bilməz.

13. Verilmiş mürəkkəb sözləri cədvəle uyğun qruplaşdırın.

əgrikəsici, aşib-daşmaq, qeyri-dəqiq, ev-eşik, yaxasıacıq, küsüb-barışmaq, şəhərlərarası, dinib-danışmaq, qayda-qanun

Mürəkkəb isim	Mürəkkəb sifət	Mürəkkəb feil

DİL QAYDALARI ÜZRƏ TƏKRAR

1. Hansı bənddə verilmiş sözlər defislə yazılan mürəkkəb söz əmələ gətirir?

- A) aş, süz(mək)
- B) künc, bucaq
- C) ayaq, qab
- D) kəklik, ot

2. "Qeyri" sözü hansı sifətlə birləşib mürəkkəb sifət əmələ gətirə bilməz?

- A) adi B) məlum C) sadə D) ciddi

3. Ardıcılığı davam etdirin.

qəm-qüssə, toy-büsat, qorxu-hürkü, ...

- A) xeyir-şər
- B) dost-düşmən
- C) gül-çiçək
- C) çör-çöp

4. Uyğunluğu müəyyən etməklə mürəkkəb feillər yaradın.

çapıb	yığışdırmaq
saralıb	dolaşmaq
yığıb	götürmək
görüb	qızarmaq
utanıb	pozmaq
yazıb	talamaq
gəzib	solmaq

5. Uyğunluğu müəyyən etməklə mürəkkəb isimlər yaradın.

çoban	iti
dəvə	yastığı
it	üzümü
ayaq	burnu
quş	dabanı
su	qabı

6. Defislə və bitişik yazılan mürəkkəb sözləri qruplaşdırıb yazın.

*Çənli, bel; Qırx, bulaq; qara, gözlü; dağ, üstü; gözəl, göyçək;
uzun, uzadı; qalaq, qalaq; dil, ucu; acı, dil; barama, qurdu;
qarma, qarışıq; günə, baxan; gündən, günə; üzü, yumşaq*

7. Şeir parçalarında işlənən mürəkkəb sözləri seçin, hansı nitq hissəsinə aid olduğunu və yaranma yolunu müəyyən edin.

Oğul, bu dünyada şan-şöhrət, ad-san
Hünərlər göstərən qəhrəmanındır.

Süleyman Rüstəm

Köməyi dəyməyən şirindil insan
Yaxşıdır acıdil əl tutanlardan.

Nizami Gəncəvi

8. Fərqli şriftlə verilmiş hansı sözlər məcazi mənada işlənmişdir?

Quş *qanadla* uçar, insan diləklə.

Açdı *qanadını* sabah yelləri,

Meşənin səsinə günəş *oyandı*.

Qız qapının səsinə yuxudan *oyandı*.

Açır piyalətək *ağzını* zanbaq.

Heyvan ac olsa da, *ağzını* ota uzatmadı.

Qızın *gözündə* sevinc yaşları parladı.

Səhərin *gözü* açılmamış qonaqlar gəldi.

9. Hansı sözlər bitişik yazılmalıdır?

açıq-ürəkli, qeyri-müəyyən, açıq-yaşıl, tünd-sarı, tünd-xasiyyət,
isti-soyuq, qoşa-nağara, isti-ot, qeyri-mümkün, qoşa-qoşa,
qəlbi-qara, bər-bəzək, qonum-qonşu, kəm-kəsir, ala-göz, ala-çiy,
kəm-savad, tünd-xasiyyət

10. Dördündən biri tərkibinə görə fərqlidir.

- A) yazqabağı
- B) stolüstü
- C) şəhərlərarası
- D) sualtı

11. Məcazi mənə bildirən feilləri müəyyən edin və başqa cümlələrdə həqiqi mənada işlədib yazın.

Fırtına hələ də balıqçı gəmisini dalgaların arasında oynadırdı. Bir azdan külək yatdı. Ay buludların arxasından boylandı. Çoşqun dalgalar birdən-birə yumşaldı. Dənizin hirsli soyudu.

6-CI BÖLMƏ

TARİXDƏ İZ QOYANLAR

LAYIHƏ

ROMUL VƏ REM

Qədim Roma dövləti 1000 ildən artıq mövcud olmuşdur. Maraqlıdır ki, onun birinci hakiminin də, sonuncu imperatorunun da adı Romul olmuşdur. Qədim tarixçilərin yazdığına görə, Roma şəhəri iki qardaş – Romul və Rem tərəfindən salınmışdır. Bu qardaşlar haqqında rəvayətdə də Romanın necə yaranmasından bəhs olunur.

Deyilənə görə, Tibr çayı sahilindəki Latsium düzənliyində bir şəhər var imiş. Bu şəhərin sakinləri latınlar, dilləri isə latın dili adlanırmış. Şəhərin ədalətli və müdrik bir hökmdarı var imiş. Lakin kiçik qardaşı onu devirib hökmranlığı ələ keçirir. Yeni hökmdar qardaşını zindana salır, onun oğlunu isə qətlə yetirir. Keçmiş hökmdarın yalnız bir qızı qalır.

Çox keçmir ki, qızın əkiz oğlu olur. Hökmdar öz qullarından birinə əmr edir ki, körpələri zənbilə qoyub Tibr çayına atsın. Qul belə də edir. Zənbil çayla xeyli axdıqdan sonra sahilə ağaca ilişir. Körpələrin səsinə bir canavar gəlir. O, körpələri zənbildən çıxarıb əmizdirir. Körpələr bir müddət canavarın yanında qalırlar.

Bu yerlərdə bir çoban öz arvadı ilə yaşayırmış. Onların uşaqları yox imiş. Bir gün çoban sürüyə hücum etmiş canavarı yaralayır və özünü yuvasına yetirmək istəyən qurdun dalınca düşür. Çoban qurdun yuvasına çatanda burada nə görsə yaxşıdır?! İki balaca oğlan uşağı.

Çobanla arvadı bu təsadüfə çox sevinirlər və uşaqları öz balaları kimi böyütməyə başlayırlar. Onlardan birinə Romul, o birinə Rem adı qoyurlar.

Romul və Rem böyüyüb əsl cəngavər olurlar. Günlərin bir günü hökmdarın zülmündən baş götürüb qaçan bir qoca onların daxmasında gecələməli olur. O, çobana və qardaşlara hökmdarın zülmündən danışır və bu cavanların əvvəlki ədalətli hökmdara oxşadıqlarını deyir.

Qoca ilə söhbətdən sonra qardaşlara məlum olur ki, onlar həmin hökmdarın nəvələridir. Qardaşlar birlikdə doğma şəhərlərinə yollanırlar və hökmdarı taxtdan devirib öz babalarını yenidən hökmdar edirlər. Lakin Romul və Rem bu şəhərdə qalmaq istəmirlər. Onlar yaxınlıqdakı yeddi təpənin üzərində öz şəhərlərini salırlar. Qardaşlardan hər biri yeni yaranmış şəhərə öz adını qoymaq istəyir, odur ki onların arasında mübahisə

düşür. Əlbəyaxa savaşda Romul Remi öldürür və şəhəri öz adı ilə Roma adlandırır. Bu şəhərin dəqiq yaradılma tarixi də məlumdur – e.ə. 753-cü il, 21 aprel. Uzun müddət ərzində Romada tarix bu şəhərin yaradılma günündən hesablanır.

Yeni yaranmış Romada adam çox az idi. Ona görə də Romul hamını öz himayəsi altına alır. Öz ağasından qaçmış qullar, ata-anasından inciyən cavanlar, yaşadığı şəhərin hökmdarından narazı olan şəxslər və hətta yoldan ötən avaralar bu azad şəhərə pənah gətirirlər.

Romul şəhər sakinlərini iki təbəqəyə bölür – patrisilərə və plebeylərə. Latınca “patrio” – ata, “plebs” – kütlə, rəiyyət deməkdir. Öz ata-anasını tanıyanlara və əcdadları məlum olanlara patrisi, digərlərinə isə plebey deyirdilər. Ən hörmətli patrisilər ağsaqqallar şurasına – *senata* seçilirdilər. Senatın vəzifəsi öz məsləhətləri ilə hökmdara kömək etmək idi.

Romul qoşun yaradıb onu dəstələrə – *legionlara* bölür. Beləliklə, o, güclü bir şəhər-dövlətin əsasını qoyur. Sonralar “əbədi şəhər” adlandırılan Roma belə yaranır.

Söz ehtiyatı

1. Mətdən hansı yeni sözlər öyrəndiniz? Bu sözlərin izahlı lüğətini tərtib edin.

Araşdırma

2. Qruplara bölünərək kollektiv araşdırma aparın.

I qrup: Daha hansı əsərlərdə baş qəhrəman bir müddət vəhşi heyvanın himayəsində qalır?

II qrup: Müasir dilimizdə istifadə etdiyimiz ay adları (yanvar, fevral və s.) latın mənşəlidir. Həmin sözlərin etimologiyasını araşdırın.

III qrup: Qədim Roma dövləti, onun tarixi şəxsiyyətləri haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.

IV qrup: Roma il hesabını miladi və hicri təqvimlərindəki il hesabı ilə müqayisə edin.

V qrup: Dilimizdə işlənən latın mənşəli sözlər tapın və mənalarını araşdırın.

Dil qaydaları

3. Mətnin ikinci və üçüncü abzaslarından yazılışı və tələffüzü fərqlənən sözləri seçib yazın.

LAYIHƏ

SİRLİ HƏRFLƏR

Çox qədim zamanlarda Yunanıstanda Ezop adlı müdrik, hazırcavab bir insan yaşayırmış. Qul olsa da, ağılı, fərasəti ilə seçilmiş. Onun qələminə məxsus 426 təmsil bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. İndi “Ezop dili” dedikdə heyvan və ya cansız əşya obrazları vasitəsilə insanların müsbət və mənfi keyfiyyətlərindən danışmaq nəzərdə tutulur. Ezopla əlaqədar çoxlu maraqlı və qəribə əhvalatlar söylənilir.

Bir gün Ezop ağası ilə qəbiristanlığın yanından keçərkən gözü hasarın üstündə yazılmış hərflərə

sataşır: H. D. T. Q. V. Ezop soruşur:

– Ağa, əgər mən sənin üçün xəzinə tapsam, mənə nə verərsən?

Ağası deyir:

– Xəzinənin yarısını və azadlıq!

Bunu eşidən Ezop bir saxsı parçası götürüb hasarın dibini qazmağa başlayır və qızıl dolu xəzinə çıxarır.

– Hə, ağa, indi verdiyin sözə əməl et!

– Yox, əvvəl sən mənə xəzinənin yerini necə öyrəndiyini deməlisən.

Ezop deyir:

– Qulaq as, ağa. Xəzinəni burada basdıran, görünür, ağıllı adam olub və xəzinənin yerini də bu hərflər vasitəsilə göstərib. Bax, burada hər sözün baş hərfi yazılıb: H – hasarın, D – dibindəki, T – torpaqda, Q – qızıl, V – var. Hə, indi qızılın yarısını ver, burax məni, gedim.

Ağa deyir:

– Allaha and olsun, mən axmaq deyiləm ki, sənin kimi ağıllı və *fəhmli* qulu azadlığa buraxım!

Ezop görür ki, ağası **verdiyi sözün üstündə durmaq** istəmir, deyir:

– İndi ki belə oldu, ağa, səni bəri başdan xəbərdar edirəm: qızılı sahibinə vermək lazımdır.

– Nə sahib? Sahib kimdir?

– Bizans hökmdarı Dionis.

Ağa təəccüblənir:

– Sən bunu haradan bildin?

– Elə həmin bu hərflərdən, – deyər Ezop cavab verir. – Qulaq as: H – hökmdar, D – Dionis, T – tapdığına, Q – qanuni, V – varisidir.

Ağa qorxuya düşür:

- Yaxşı, Ezop, qızılın yarısını götür, amma səsini çıxarma.
- Yenə elə bu hərflərdən, – deyə Ezop cavab verir. – Qulaq as: H – ha-lallıqla, D – davranıb, T – tapdığından, Q – quluna, V – ver.

Ağa deyir:

- Sən dahisən, Ezop! Tez evə gedək və qızılı bölək, sonra mən səni azadlığa buraxaram...

Dilruba Nurəddinqızı
(“Ezopun həyat hekayəti” kitabı əsasında işlənmişdir)

Söz ehtiyatı

1. Mətnə iki cümlədə “sataşmaq” sözü işlənib. Bu sözün həmin cümlələrdə ifadə etdiyi mənaları izah edin.
2. Fərqləndirilmiş ifadədə iki frazeoloji birləşmə “gizlənilib”. Onları müəyyən edin.

Dil qaydaları

3. Altından xətt çəkilmiş cümlələri sondakı durğu işarəsinin tələbinə uyğun olaraq düzgün intonasiya ilə oxuyun.

Yadda saxla!

CÜMLƏNİN MƏQSƏD VƏ İNTONASIYAYA GÖRƏ NÖVLƏRİ

Cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə dörd növü var:

Nəqli cümlə müəyyən bir iş, hadisə və s. haqqında məlumat vermək məqsədilə işlədilir, adi intonasiya ilə deyilir, sonunda nöqtə qoyulur; məsələn: *Sabah məktəbdə tədbir keçiriləcək.*

Sual cümləsi cavab almaq məqsədilə işlədilir, yüksələn intonasiya ilə deyilir, sonunda sual işarəsi qoyulur; məsələn: *Məktəbiniz nə vaxt tikilib?*

Əmr cümləsi istək, arzu, xahiş, məsləhət və s. bildirir, sonunda nöqtə qoyulur; məsələn: *Gəlin gəzməyə gedək.*

Nida cümləsi yüksək hiss və həyəcanla deyilir, sonunda nida işarəsi qoyulur; məsələn: *Ah, nə gözəl gündür!*

4. Cümlələrin məqsəd və intonasiyaya görə növünü müəyyənləşdirin. Fikrinizi əsaslandırın.

1. Qurdla dostluq et, çomağını yerə qoyma.
2. Dayanın, mən sizə göstərərəm, onda məni tanıyarsınız!
3. Bu layihəni nə vaxt bitirmək lazımdır?
4. Nigar gələn qonaqları mehriban qarşıladı.

İBN SİNA

(rəvayət)

Avropada “Avisenna” adı ilə tanınan böyük alim, həkim, şair, filosof Əbu Əli Hüseyn ibn Abdulla ibn Sina (980-1037) dünya mədəniyyəti xəzinəsini zənginləşdirən bir irs qoymuşdur. O, müxtəlif elm sahələrini əhatə edən yüzrlə əsər yazmışdır ki, bunlardan bir çoxu dövrümüze gəlib çatmışdır. Azərbaycan nağıllarında Loğman adı ilə təqdim olunan qəhrəmanın prototipinin İbn Sina olduğu güman edilir.

Deyilənə görə, balaca Hüseynin ən sevimli sözü “Nə üçün?” imiş. Uşaq ikən o, güclü yaddaşı, dərin **müşahidəçilik** qabiliyyəti, məntiqi tefəkkürü ilə hamını heyretə gətirmiş. Hələ on yaşı olanda Hüseyn artıq Qurani-Kərimi əzbər bilir, məşhur alimlərin əsərlərini oxuyurmuş. Sınıfdə hamıdan balaca olsa da, şagirdlər ondan məsləhət alırmışlar.

Belə rəvayət edirlər ki, Hüseynin sinfində Ömər adlı bir uşaq oxuyurmuş. Onun **zəngin** atası Ömər təhsili üçün pul əsircəmənmiş.

Bir dəfə müəllim sinifdə Ömər atası ilə söhbət edərkən İbn Sinanı tərifləyib onu Ömərə nümunə göstərir. Ömər atası etiraz edir: “Axı onlar eyni məktəbə, eyni müəllimin yanına gəlirlər. Bu necə ola bilər?”

Müəllim uşaqları sinifdən çıxarıb onların döşəkçələrinin altına dəftər qoyur. Sinfə qayıdanda uşaqlar öz yerlərində əyləşirlər. Ömər heç nə hiss etmir, İbn Sina isə narahat görünür. Müəllim soruşur:

– Uşaqlar, bir dəyişiklik hiss etdinizmi?

Ömər deyir:

– Yox, müəllim, nə olub ki?

İbn Sina isə cavab verir:

– Bilmirəm, ya mən böyüdüm, ya da tavan aşağı gəldi.

1. Bu hadisə İbn Sinanın hansı bacarığından xəbər verir?

Yaşlıları arasında İbn Sinanı barmaqla göstərirdilər. Necə çalışması barədə o, xatirələrində belə yazır: “On altı yaşım olanda gecələr və gündüzlər elm öyrənməkdən, oxumaqdan başqa heç nə ilə məşğul olmurdum. Kitabxanalarda işimi qurtarıb evə qayıdandan sonra da şamı yandırıp çalışmalarıma davam etdirirdim. Bəzən yuxu aparır, yatırdım. Amma yuxuda da məni narahat edən mövzular barədə düşünürdüm”.

On yeddi yaşı olanda **elmi** dairələrdə İbn Sinanı nüfuzlu alim kimi qəbul edirdilər. Böyük **hökmdarlar** onu öz saraylarına **şəxsi** həkim kimi dəvət edirdilər. Lakin müdrik alim saraydan uzaq durmağa çalışır, elmi araşdırmalarla məşğul olmağa üstünlük verirdi. Buna görə də o, hökmdarların təqiblərinə məruz qalırdı.

Deyilənə görə, İbn Sina xəstəliyə düşər olmuş Həmədan əmirini sağaltdığına görə vəzir vəzifəsinə təyin olunmuşdu. Lakin paxıl əyanların böhtanlarına inanan əmir İbn Sinanı Həmədandan sürgün etdirir. Bundan 40 gün sonra Həmədan əmirinin xəstəliyi yenidən şiddətlənir və o, İbn Sinanı tapıb xahiş edir ki, saraya qayıdıb onun müalicəsini sona çatdırsın.

İyirmi yaşı olanda artıq İbn Sina bir neçə kitabın müəllifi idi: "Təbiət elmlərinə aid geniş ensiklopediya", "*Etikaya dair kitab*" və s. Ən məşhur kitabı isə "Qanun ət-tibb" adlanır. Bu kitab qısa müddətdə "Qanun" adı ilə məşhurlaşaraq bütün dünyada tibb ensiklopediyası kimi qəbul edilir. Çap dəzgahı ixtira olunandan sonra ilk nəşr edilən kitab "İncil", ikincisi isə "Qanun" olub. Avropada beş əsrdən artıq bir müddətdə **tibbi** bu kitabdan öyrəniblər.

Söz ehtiyatı

2. Altından xətt çəkilmiş ifadəni cümlələrdə sərbəst və frazeoloji söz birləşməsi kimi işlədin.

Yazı

3. Loğman obrazının iştirak etdiyi Azərbaycan nağıllarını araşdırıb yazılı məruzə hazırlayın.

Dil qaydaları

- 4*. Göy rənglə verilmiş hansı söz quruluşca sadədir?

5. Tünd hərflərlə verilmiş hansı söz:

- quruluşca sadədir?
- iki leksik şəkilçi qəbul edib?
- bir cür yazılan şəkilçi qəbul edib?

6. Nümunəyə əsasən cümləni elə dəyişdirin ki, onun mənası dəyişməsin.

Nümunə: O qız vəfalı deyilmiş. O qız vəfasız imiş.

1. Onun hərəkətləri normal deyildi.
2. O özünü ədəbli aparmırdı.
3. Dərsə gecikən Fəridin kefi yox idi.

NƏSİRƏDDİN TUSİ

Nəsirəddin Tusi 1201-ci ildə Tus şəhərində anadan olmuşdur. O, dövrünün tanınmış elm adamlarının yanında təhsil almışdır.

Nəsirəddin gənclik illərində biliyini artırmaq məqsədilə Yaxın və Orta Şərqi bir sıra böyük şəhərlərinə səfər etmişdi. Sonralar böyük mütəfəkkir yazırdı: "Hansı fənnə aid müəllim tapdımsa, ondan həmin elmi öyrəndim". Aldığı hərtərəfli və dərin biliklər gənc alimi az bir vaxtda məşhurlaşdırır. Otuz yaşında ikən hökmdar onu sarayına dəvət edir və əxlaq barədə kitab yazmağı tapşırır. Beləliklə, Nəsirəddin Tusi sonralar ona bütün dünyada böyük şöhrət qazandıran məşhur "Əxlaqi-Nasiri" əsərini yazır.

1. Altından xətt çəkilmiş hansı sözü *iri* sözü ilə əvəz etmək olar?

Müəllif "Əxlaqi-Nasiri" əsərində yazırdı: "İnsan çox danışmamalı, başqasının sözünü yarımçıq kəsməməli, başqasının nəgill etdiyi hekayət və ya rəvayəti bilirsə, bunu üzə vurmamalı və onun danışdığı qurtarmasına imkan yaratmalıdır. Başqasından soruşulana cavab verməməli, ümumiyyə edilən sualda camaatı qabaqlayıb irəli düşməməlidir. Biri cavab verirsə, daha qabil cavab verməyə qadir olsa da, səbir etməli, o, sözünü qurtardıqdan sonra öz cavabını verməlidir. Başqalarının söhbətinə qarışmamalı, onlara gizlin qulaq asmamalıdır; özləri müraciət etməsələr, söhbətə qoşulmamalıdır".

2. İnkarda olan feilləri müəyyən edin.

3. Altından xətt çəkilmiş hissəyə münasibətinizi bildirin.

Bir müddət sonra hökmdarın qəzəbinə düşən gənc alim həbs edilərək əlçatmaz dağ zirvəsində yerləşən Ələmut qalasına aparılır. O, burada məşəqqətli sürgün həyatı keçirir. Xoşbəxtlikdən qalada zəngin kitabxana var idi. Nəsirəddin Tusi həbsdə keçirdiyi 12 il müddətində elmi yaradıcılıqla məşğul olmuş və bir sıra qiymətli əsərlər yazmışdır.

Çingiz xanın nəvəsi Hülakü xanın Yaxın Şərqi yürüşü ilə Tusinin məhbus həyatı sona çatır. Xan Nəsirəddini və digər alim məhbusları azad edir. Nəsirəddin Hülakü xanın şəxsi məsləhətçisi təyin olunur. Elmi araş-

LAYIHƏ

dırmalarını davam etdirmək məqsədilə Tusi Hülakü **xanın** dəstəyi ilə Marağada rəsədxana qurur. Bu **rəsədxana** bütün **dünyada** ... elminin inkişafında *müstəsna rol oynamışdır*.

4. Sonuncu cümlədə nöqtələrin yerinə yazılmalıdır:

- A) riyaziyyat B) astronomiya C) tibb

Ensiklopedik **biliyə** malik olan alim **elmin** müxtəlif **sahələrini** dərindən mənimsəmişdi. Bununla belə, Nəsirəddinin yaradıcılığında astronomiya və riyaziyyat üzrə **tədqiqatlar** xüsusi yer tutur. Onun riyaziyyat sahəsində tədqiqatları dəfələrlə nəşr olunmuşdur. Tusinin 1594-cü ildə **Romada** çap olunmuş “Evklid həndəsəsinin şərhı” kitabı mətbəə üsulu ilə çap olunmuş ilk Azərbaycan kitabıdır. O vaxta kimi kitablar *xəttatlar* tərəfindən **üzündən** köçürülərək **ərsəyə gəlirdi**.

Tusinin *irsi* dünya elm tarixinin ən parlaq səhifələrindəndir. Böyük alim bütün həyatı boyu **təbiəti** və cəmiyyəti dərk etməyə çalışmışdır. Onun fikirləri elmin sonrakı inkişafına mühüm təsir göstərmişdir. Tusinin **qələmindən** çıxan yüzə yaxın əsər astronomiya, riyaziyyat, fizika, tibb, fəlsəfə, etika, məntiq və digər sahələrə həsr olunmuşdur. Onların **əlyazmalarına** dünyanın müxtəlif muzey və kitabxanalarında **rast gəlmək** mümkündür.

Nəsirəddin Tusi 1274-cü ildə Bağdadda vəfat etmiş və orada Came məscidində **torpağa tapşırılmışdır**. Qəbrinin üstündə "Elmin köməkçisi, elm ölkəsinin padşahı. Belə oğul hələ doğulmamışdır" yazılmışdır.

Düşün və cavab ver

5. Mətnə hansı suala cavab var?

- A) Tusi hansı günahına görə Ələmut qalasına göndərilmişdi?
B) Tusinin hansı bədii əsərləri var?
C) Tusi əxlaq barədə kitab yazmaq təklifini neçənci ildə aldı?
D) Tusi öz əsərlərini hansı dildə yazırdı?

6. “Ensiklopedik bilik” dedikdə nə nəzərdə tutulur?

7. Tünd hərflərlə verilmiş frazeoloji birləşmələri yerinə görə uyğun gələn söz və ifadələrlə əvəz edin.

Dil qaydaları

8. Mətnə göy rənglə verilmiş isimləri aşağıdakı cədvəle uyğun qruplaşdırın.

adlıq hal	yişək hal	yönlük hal	təsirlik hal	yerlik hal	çıkışlıq hal

DEMOSFEN

Eradan əvvəl IV əsrdə Afinada yaşamış Demosfen dünya tarixində ən güclü *ritorika* ustası – natiq kimi məşhurdur. O bütün ömrünü vətəninə həsr etmiş və onun **azadlığı** uğrunda mübarizədə həlak olmuşdur.

Demosfen **uşaqlıqda** çox arıq, cılız və fiziki cəhətdən zəif idi. Demosfenin atası ona böyük miras qoymuşdu. Lakin *qəyyumları* bu pulları ona verməkdən imtina edirlər və atasının vəsiyyətnaməsini yandırır-lar. Onda Demosfen məhkəməyə müraciət etmək qərarına gəlir.

1. Ritorika, qəyyum, miras, vəsiyyətnamə sözlərini izah edin.

Afina məhkəməsi ədalətli idi. Lakin burada qalib gəlmək üçün **inandırıcı** və gözəl nitqlə çıxış etmək lazım gəlirdi. Bu nitq qanunlara və faktlara əsaslanmalı, məntiqli olmalı idi ki, hakimlərin qərarına təsir edə bilsin.

Demosfen anlayırdı ki, məhkəmədə savadlı çıxış etmək üçün o, ilk növbədə, Afina qanunlarını yaxşı bilməlidir. Buna görə də gənc Demosfen dövrünün ən yaxşı vəkillərinin yanında dərs almağa başlayır və yunan hüququnu dərinlən **mənimsəyir**.

O dövrdə Afinada natiqlik sənəti dəbdə idi. Güclü natiqlər **böyük** nüfuz sahibi idilər. Onlar açıq meydanlarda **çıxışları** ilə xalqı arxalarınca aparır, dövlətin siyasətinə təsir göstərə bilirdilər.

Beləliklə, Demosfen ilk dəfə kütlə qarşısına çıxır. Gözəl və mənalı bir mətn **hazırlayır**. Lakin gənc natiqin xalq qarşısında ilk çıxışı çox uğursuz nəticələnir: camaatın səs-küyü, gülüşü onun zəif səsini batırır, çıxışını **bitirməyə** imkan vermir. Bundan başqa, Demosfen yüngülcə kəkələyirdi, *diksiyası* **anlaşıqlı** deyildi və “r” səsini tələffüz edə bilmirdi. Camaatın **gülüşünə** səbəb olan başqa bir qüsuru da var idi: danışarkən **həyəcanlanır**, bu zaman tez-tez çiyinini atırdı və camaat qarşısında şax dayana bilmirdi.

2. Demosfenin natiq kimi zəif cəhətlərini sadalayın. Abzasdakı hansı ifadəni “sözləri aydın demirdi” ifadəsi ilə əvəz etmək olar?

LAYIHƏ

Uğursuz çıxış edən Demosfen xəcalətindən plaşı ilə üzünü örtüb evinə yollandı. Hər bir uğursuzluğunu təhlil etməyi bacaran gənc natiq başa düşdü ki, kütləni ələ almaq üçün yalnız maraqlı mətnin olması azdır. Yaxşı natiq eyni zamanda intonasiya ilə danışmağı, səs tonunu tənzimləməyi, jest və mimikadan düzgün istifadə etməyi də bacarmalıdır.

Demosfen, nəyin bahasına olursa-olsun, qüsurlarını aradan qaldırmaq qərarına gəldi. O, diksiyasını düzəltmək üçün ağzına xırda daşlar doldurur və yüksək səslə aydın danışmağa çalışırdı. Dənizin dalğalı vaxtı sahilə gəlir və ucadan şeirlər oxuyurdu. Bu zaman o öz səsi ilə dalğaların səsinə batırmağa çalışırdı. Çiyinini atmağı tərgitmək üçün tavandan bir qılinc asmışdı. Danışanda qılincin altında dayanırdı. Çiyinini atdığı zaman qılinc onu yaraladığından bu vərdişi də tərgitdi. Nəhayət, gənc natiq öz səsinə və bədənini kamil şəkildə idarə etməyi öyrəndi.

Özünə tam arxayın olan Demosfen qəyyumlarını məhkəməyə verdi və qalib gəldi. Bundan sonra o, meydanlarda xalq qarşısında müxtəlif mövzularda çıxış etməyə başladı. Demosfen tarixin yaddaşında daha çox Make-doniya çarı II Filippə, sonra isə onun oğlu İsgəndərə qarşı çıxışları ilə qalıb. Buna görə böyük fəth Demosfeni tutub edam etdirmək istəmişdi. Lakin Afina camaatı sevimli natiqini sərkərdənin qəzəbindən qoruya bildi.

Demosfenin həyatı ... və ... nümunəsi kimi yaddaşlara həkk olunmuşdur.

Düşün və cavab ver

3. Sonuncu cümlədə nöqtələrin yerinə hansı sözlər uyğun gəlir?

- A) sədaqət, dostluq
- B) iradə, mübarizlik
- C) cəmərdlik, mərhəmət

Dil qaydaları

4*. Altından xətt çəkilmiş sözlərlə eyni quruluşa malik olan sözü seçin.

- A) alqış B) qarış C) satış D) qayış

5. Göy rənglə verilmiş sözləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırın.

● isimdən düzəlmiş sifət	● isimdən düzəlmiş feil
● feildən düzəlmiş sifət	● sifətdən düzəlmiş feil
● isimdən düzəlmiş isim	● feildən düzəlmiş feil
● sifətdən düzəlmiş isim	● əvəzlilikdən düzəlmiş feil

6*. Dördündən biri fərqlidir.

A) kəmfürsət	B) kəmsavad	C) kəmşirin	D) kəmhövsələ
A) ala-çiy	B) ala-bəzək	C) ala-yarımcıq	D) ala-babat

CAVANŞİRİN XƏLİFƏ İLƏ GÖRÜŞÜ

Cavanşir Qafqaz Albaniyasının ən qüdrətli hökmdarlarından olmuşdur. Onun hakimiyyəti dövründə ölkə uğurlu xarici siyasət nəticəsində Şərqnin ən güclü dövlətlərindən birinə çevrilmişdi.

Daim xalqın qayğısına qalan Cavanşir çox çətin və mürəkkəb bir dövrdə ölkənin müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilmişdi. O, qonşu xalqlarla münasibətdə ortaya çıxan problemləri sülh və danışıqlar yolu ilə həll etməyi bacarırdı. Buna görə də Cavanşir Azərbaycan tarixinə həm də istedadlı ... kimi daxil olub.

1. Nöqtələrin yerinə hansı söz daha çox uyğun gəlir?

A) dövlət xadimi B) diplomat C) sərkərdə D) hökmdar

Cavanşir Bərdədən Dəməşqə yola düşəndə camaat küçələrə axışdı. Ölkəni dəfələrlə basqınlardan xilas etmiş Cavanşir Arran əhalisinin, xüsusən bərdəlilərin böyük rəğbətini qazanmışdı. Lakin bu gün o çox fikirli idi. Ölkədə Ərəb xilafətinin getdikcə artan zülmü hökmdarı narahat edirdi.

Şərqnin böyük bir hissəsini zəbt etmiş Ərəb xilafətinin dəmir əlləri indi də Albaniyanın boğazına çatmışdı. Cavanşirin xilafətlə incə siyasəti olmasaydı, bu əllər xalqın boğazını çoxdan sıxmışdı. Xəlifənin hüzuruna gedən Cavanşir düşünürdü: xalqını ərəb qoşunlarının qılıncından xilas edə biləcəkmi?

...Xəlifə içəri girəndə keşikçinin işarəsi ilə Cavanşir əllərini sinəsində carpazlayıb baş əydi. Xəlifə üzünü Cavanşirə çevirib təbəssümlə:

– Şərqnin hökmdarı xoş gəlib, səfa gətirib, – dedi.

Cavanşir bir qədər irəli gəlib xəlifənin taxtına üç addım qalmış dayandı:

– Sənin kimi böyük hökmdarın ziyarətinə yetişə bilməyimə çox şadam.

Bu səadəti bizə bəxş etdiyinə görə sənə minnətdaram.

Xəlifə soruşdu:

– Şərqnin hökmdarının təşrif buyurmaqda məqsədi nədir?

– Gəlişimizdə məqsəd mərhəmətinə öz üzərimizdə görmək şərəfinə nail olmaqdır.

Xəlifə razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi və dedi:

– Biz səni Arran hökmdarı kimi tanıyıırıq. İndi Azərbaycanın da idarəsini sənə tapşırmaq fikrindəyik.

– Sənin lütfünün hüdudu yoxdur, əmirəlmöminin, ancaq qorxuram ki,

bacarmayam, Azərbaycan böyük ölkədir.

– Qoy sən deyən olsun. Məndən ayrı istəyin varmı, Şərqi hökmdarı? Cavanşir ehtiyatla dedi:

– Əmirəlmöminin, bilirsiniz ki, Arran tez-tez xəzərlərin basqınlarına məruz qalır, camaatın güzəranı ağırdır, vergiləri yığmaq olmur. İstədim, mərhəmət göstərüb vergiləri bir qədər azaldasınız.

Xəlifə gülümsündü. Sağ əli ilə saqqalını sıgallaya-sıgallaya vəzirə dedi:

– Arran ölkəsində yığılan vergilərdən üçdə birini Şərq hökmdarına bağışlayıram... .

...Xəlifə taxtından durdu. Bu, görüşün sona çatmasına işarə idi.

Mahmud İsmayilovdan

Düşün və cavab ver

2. Hansı fikir mətnin məzmununa uyğun deyil?

- A) Qafqaz Albaniyası tez-tez basqınlara məruz qalırdı.
- B) Cavanşir içəri girəndə xəlifə taxtında oturmuşdu.
- C) Görüş zamanı əvvəlcə xəlifə Cavanşiri salamladı.
- D) Xəlifə Cavanşirin ehtiramlı davranışından məmnun qaldı.

Yazı

3. Araşdırma. Cavanşir nə üçün Azərbaycanı idarə etməkdən çəkinirdi? O dövrdə "Azərbaycan" dedikdə hansı ərazi nəzərdə tutulurdu?

Dil qaydaları

Yadda saxla! > DİALOQDA DURĞU İŞARƏLƏRİNİN İŞLƏNMƏSİ

İki və daha çox şəxs arasında aparılan danışiq dialoq adlanır: məsələn:

– *Dərslərini necə oxuyursan?*

– *Yaxşı.*

Yazıda dialoq şəklində verilən nitqi göstərərək hər şəxsin dilindən deyilən fikir abzasdan yazılır və ondan əvvəl tire işarəsi qoyulur.

4. Dialoqda buraxılmış durğu işarələrini yerinə qoymaqla köçürün.

Şah yolda rast gəldiyi uşağa bir qızıl verir. Uşaq götürmür. Şah soruşur:

Niyə götürmürsən

Olmaz. Evdə elə bilərlər ki, oğurlamışam

Götür, deyərsən ki, padşah verdi

İnanmazlar. Deyərlər ki, padşah bir qızıl verməz

Bəs nə qədər verər

Heç olmasa, on qızıl

LAYIHƏ

İNDİ ÜSTÜNÜZƏ TOPAL TEYMUR GƏLİR

I

Alaçığın divarı boyu bir qarışqa, ağzında özündən böyük yük, üzüyuxarı dırmaşırdı. Hərdən hamar yerə düşəndə ayağı sürüşür, bir az dayanıb sanki nəfəsini dərir, sonra yenə yoluna davam edirdi...

Teymur gözünü qarışqadan çəkmirdi. Sanki yaralarının ağrısını unutmuşdu. Sağ qolunu heç hiss etmirdi. Sağ ayağını tərpedəndə kəskin ağrıdan bağırmaq istəyirdi.

Bir neçə gün əvvəl döyüşdə ayağından və biləyindən ox yarası almış Teymuru sadıq silahdaşları aradan çıxarıb öz düşərgəsinə gətirmişdilər. Artıq ikinci gün idi ki, o, *alaçığından* çıxmırdı.

Girişin ağzında duran keşikçilər onun əmri ilə *təbibdən* başqa heç kimi içəri buraxmır, özləri də qorxudan girmirdilər. Hərdən içəridən inilti səsi kəsildəndə yavaşca *keçəni* aralayıb taxtda uzanmış Teymura baxırdılar: “Birdən *sərdar* özünə qəsd eləyər”.

1. *Alaçıq, təbib, keçə* sözlərinin mənasını izah edin.

Bu günlər ərzində sərkərdənin yaralarına məlhəm qoyan təbib: “İnşallah, hər şey yaxşı olar”, – deyərək Teymuru sakitləşdirirdi. Nəhayət, bu gün səhər o, qorxa-qorxa sərdara dəhşətli həqiqəti söylədi: “Qolun işləməyəcək, ayağın axsayacaq”.

“Deməli, hər şey bitdi. Puç oldu o *xülyalar* – qüdrətli hökmdar olmaq arzusu. Harada görünüb ki, şikəst adam hökmdar olsun?! İran şahları oğul-uşaqlarını şikəst edirlər ki, onların yerini tutan olmasın. İndi sən gəl bir qol, bir ayaqla, Çingiz soyundan olmaya-olmaya hakimiyyət uğrunda mübarizə apar, ölkələr fəth elə! Şikəst sərkərdənin arxasınca hansı döyüşçü gedər?! Pərvərdigara, niyə bu oxları ürəyimə yönəltmədin?!”

Söz ehtiyatı

2. Teymurun psixoloji vəziyyətini ifadə edən sözləri seçin.

A) pessimizm	B) optimizm	C) nikbinlik
Ç) bədbinlik	D) depressiya	E) eqoizm

3. “Xülya” və “xəyal” sözləri arasındakı mənə fərqi izah edin.

4. **Araşdırma.** Altından xətt çəkilmiş cümlələrdə hansı tarixi məlumatlar var? Tarix müəlliminin köməyi ilə bu məlumatları genişləndirib təqdimat hazırlayın.

Dil qaydaları

5. “Təbib” arxaik sözdür, çünki:
A) anlayışın itməsi nəticəsində köhnəlmişdir.
B) müasir dilimizdə başqa sözlə əvəz olunmuşdur.
6. 1-ci abzasdakı mürəkkəb sözü və frazeoloji birləşməni müəyyən edin.

II

...Divardakı qarışqa yerində sürüşməkdən yoruldu və sağa yönəldi. Bir qədər gedib dayandı. Yenə üzünü yuxarı çevirdi, bıgıcıqlarını ora-bura tərpedib yenidən yuxarı dırmaşmağa başladı.

“Görəsən, nə var yuxarıda, bu həşərat özünü belə həlak edir? Allah bilir, bəlkə də, Tanrı bütün canlıları elə yaradıb ki, hamısı yuxarıya, nəyinsə zirvəsinə çatmaq istəyir. Mən də istəyirdim...”

Uşaq yaşlarından at çapmaqda, ox atmaqda mahir olan Teymur gənc yaşlarında tayfalararası döyüşlərdə, hərbi yürüşlərdə iştirak etməyə başlamışdı. Çox illər sonra fəthliyin zirvəsinə çatan sərkərdə öz tərcümeyi-halında bu sözləri həkk etmişdi: “Mən on iki yaşımda ikən özümə fəvqəladə fərasət və əzəmət hiss etdim. On səkkiz yaşımda isə at çapmaq və ovçuluqda olan ustalığımı barədə düşünməyə başladım. Əksər vaxtımı Quran oxumaqda, şahmat oynamaqda və xüsusən at çapmaq məşğələlərində keçirirdim”.

25 yaşlı Teymur Keş vilayətinə hakim təyin edilmişdi. Lakin o bununla kifayətlənməyib bütün ölkədə hakimiyyəti ələ keçirmək istəyirdi. Bunun üçün Teymur Sistan vilayətinin hakimi olan qayını ilə hərbi ittifaq bağladı. Lakin özünə yaxın bildiyi qohumu həlledici döyüşdə ona xəyanət etdi.

“Lənətə gəlmiş Sistan *valisi*! Məndən düşmənlərinə qarşı yardım istədi. Dedi ki, onun qalalarını azad etsəm, altı ay qoşunumu ərzaqla təmin edəcək. Sən demə, fikri başqa imiş, məni gücdən salıb məhv etmək istəyirmiş. Beş qalasını azad etdim, o isə mənə arxadan zərbə vurdu. Xain! Rəqibə inanmaq lazım deyil, onu əzmək lazımdır. Bax bu qarışqa kimi”.

Teymur bir azca dikəlib var gücü ilə divardakı qarışqaya tərəf üfürdü. Qarışqa yox oldu. Teymur taxtdan əyilib yerə nəzər saldı. Orada da həşəratı görmədi. Qarışqanın timsalında sanki özünə həmdərd tapan sərdar elə bil bir az sakitləşdi. Bu neçə gün ərzində ilk dəfə mürgülədi.

Düşün və cavab ver

7. Teymurun qarışqaya qarşı hərəkəti hansı atalar sözünü xatırladır?

- A) Keçinin əcalı gələndə buynuzunu çobanın çomağına sürtdür.
- B) Cəhənnəmə gedən özünə yoldaş axtarar.
- C) Qurunun oduna yaş da yanar.
- D) Yıxılan ağaca balta çalan çox olar.

III

...Nə qədər yatdığını özü də bilmirdi. Göz qapaqlarını açanda qarşısında kiçik, qara bir nöqtənin tərpendiyini gördü.

8. Sizcə, Teymurun gördüyü qara nöqtə nə idi?

Bir-iki dəfə gözünü açıb-yumdu və bir daha diqqətlə baxdı. Qarışqa divarda, həmin yerində idi və əvvəlki kimi üzüyuxarı dırmaşırdı.

“Nə inadkar məxluqdur bu?! Düz yeri qoyub divara **dırmaşır**... Bəlkə, belə lazımdır?! Bəlkə, xoşbəxtlik zirvəyə çatmaqda deyil, ona can atmaqdadır?! Bəlkə, yol daha çətin olduqca insan da bir o qədər xoşbəxt olur?! Onda mən niyə **zəriyirəm**?! Yəni bu qarışqa qədər də **olmadım**?! Böyük iş olub, ayağım **axsayacaq**! Guya ki ölkələri qaça-qaça fəth edəcəkdin. Ağlım yerində, qüdrətimi **itirməmişəm**... Yox, sevinməyin, düşmənlər! İndi üstünüzə Topal Teymur gəlir! O sizdən mərhəmət diləmir, lakin siz də ondan aman gözləməyin!

Teymur salamat qoluna dirseklənib taxtda oturdu. Ağrılara baxmayaraq, yaralı ayağını yavaş-yavaş taxtdan aşağı salladı. Ayağa qalxdı, ancaq yeriye bilmədi. Bütün ətrafı lərzəyə gətirən bir səsle qışqırdı:

– Ey, kim var orda?!.

Rəfiq Ələkbəroğlu

Düşün və cavab ver

9. Sizcə, nəyə görə mətnin hər bir hissəsinin əvvəlində oxucunun diqqəti qarışqaya yönəldilir?

10. **Müzakirə.** Altından xətt çəkilmiş cümlələrə münasibət bildirin.

11. **Araşdırma.** Əmir Teymurun yaralandıqdan sonra hərbi yürüşləri haqqında məlumat toplayıb təqdim edin.

Dil qaydaları

12. Göy rənglə verilmiş feillərdə şəxs və zaman şəkilçilərini müəyyən edin.

ANA VƏ OĞUL

Qədim zamanlarda Azərbaycanın və Cənubi Qafqazın böyük bir ərazisində Ağqoyunlular adlanan oğuz tayfası yaşayırdı. Bu tayfanın soykökü “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanı Bayandur xana gedib çıxır.

XV əsrdə Ağqoyunluların yaratdığı dövlət Cahangir Mirzənin dövründə xeyli zəifləmişdi. Onun ölümündən sonra isə Ağqoyunlu şahzadələri arasında hakimiyyət uğrunda çəkişmələr başladı. Yalnız Cahangir Mirzənin anası Sara xatunun müdrikliyi və saraydakı nüfuzu sayəsində dövlətin varlığı qorunub saxlandı. Sara xatun o biri oğlu Uzun Həsənin Ağqoyunlu taxtına çıxmasına nail oldu.

Hərbi istedadı və uzaqqörənliyi ilə seçilən Uzun Həsən dövləti xeyli möhkəmləndirdi. Bu işdə onun ən yaxın məsləhətçisi anası Sara xatun idi. Bu müdrik qadın türk-müsəlman dünyasının ilk qadın *diplomati* olmuşdur.

Uzun Həsən Azərbaycanda vahid dövlət yaratmaq istəyirdi. Lakin Osmanlı sultanı Fəth II Mehmet də Azərbaycan torpaqlarına göz dikmişdi. Osmanlılarla müharibə Ağqoyunlu dövlətini zəiflədə bilərdi. Belə şəraitdə iki türk dövləti arasında sülh müqaviləsinin bağlanması yeganə çıxış yolu idi. Bunu isə yalnız diplomatik danışıqlarda böyük məharəti olan Sara xatun edə bilərdi.

Beləliklə, Sara xatun çoxlu qiymətli hədiyyə və mötəbər bir elçi heyəti ilə Sultan II Mehmetin yanına yollandı. Sultan onu böyük ehtiramla qarşıladı, əlindən tutaraq öz taxtı ilə yanaşı qoyulmuş taxtda əyləşdirdi. Onlar bir-birinə “ana”, “oğul” deyə müraciət edirdilər.

Sultan Mehmet dedi:

– Ana, Həsən bəylə savaşa girmək istəmirəm. O da mənim qardaşım. Bir-birimizlə anlaşsaq, yaxşı olmazmı?

Sara xatun onun sözlərini təsdiqlədi:

– Elədir, oğlum, səninlə Həsən bəyin dili də, dini də birdir. Özün söylədin ki, qardaş qardaşa əl qaldırmaz.

1. Oxuduğunuz hissəyə əsasən Sara xatunun xarakteri haqqında nə deyə bilərsiniz?

LAYIHƏ

Beləliklə, iki türk dövləti arasında sülh müqaviləsi bağlandı. Bu, Azərbaycan diplomatiyasının böyük uğuru idi. Osmanlılarla münasibəti yoluna qoyandan sonra Uzun Həsən Ağqoyunlu dövlətinin sərhədlərini xeyli genişləndirdi. Amma indi o, yeni bir təhlükə ilə üzləşdi. Teymurilər hökmdarı Əbu Səid Ağqoyunlu dövlətinin güclənməsini özü üçün böyük təhlükə hesab edirdi. Buna görə də müharibəyə hazırlaşdı. Sara xatun

müharibənin qarşısını almaq üçün bu dəfə Əbu Səidin yanına gəldi, lakin bütün diplomatik məharətini işə salsada, Əbu Səidi fikrindən döndərə bilmədi. Sara xatun geri qayıdıb oğluna belə dedi: “Əbu Səid Fateh II Mehmet ola bilməz!” Ağbirçək anasının sözünün yerə düşməsi Uzun Həsənə bərk təsir etdi. Ağqoyunlu hökmdarı bütün hərbi-siyasi bacarığını işə salaraq teymuriləri darmadağın etdi.

Beləliklə, Uzun Həsən qısa bir müddətdə qüdrətli bir türk dövləti – Ağqoyunlu dövlətini yaratmağa nail oldu.

Uzun Həsən çox geniş əraziyə malik olan Ağqoyunlu dövlətini daha da möhkəmləndirmək üçün xüsusi “Qanunnamə” hazırladı. Bu sənədə əsasən, kəndlilərdən alınan verginin miqdarı dəqiqləşdirildi, vergiyığan məmurların özbaşinalığına son qoyuldu.

“Qanunnamə” dövlətin bütün daxili işlərinin qaydaya salınmasında, müxtəlif tayfaların, əyan və feodalların mərkəzi hakimiyyətə tabe edilməsində böyük rol oynadı. Bu qanunlar toplusu sonralar “Həsən padşahın qanunları” adı ilə məşhurlaşdı. Uzun Həsənin ədaləti dillərə düşdü.

2. Sizcə, “Qanunnamə”nin hazırlanması nəticəsində ölkədə hansı dəyişikliklər baş verdi?

Uzun Həsənin dini siyasəti də dövlətin möhkəmlənməsinə yönəlmişdi. Ölkənin müsəlman olmayan əhalisi dini mənsubiyyətinə görə təqib olunmurdu. Görkəmli dövlət xadimi elmin, maarifin inkişafına da xüsusi diqqət

yetirirdi. O, dövrünün ən böyük alimlərini öz sarayına toplamışdı. Uzun Həsən Quranı Azərbaycan dilinə tərcümə etdirmiş, oğuz türklərinin tarixindən bəhs edən kitab yazdırmışdı.

Müdrək ananın – Sara xatunun layiqli oğlu olan Uzun Həsən Azərbaycanın dövlətçilik tarixində müdrək, ədalətli, uzaqgörən hökmdar kimi qalmışdır.

Əkbər Qocayev

Düşün və cavab ver

3. Hökmdarlar və onların dövlətləri ilə bağlı uyğunluğu müəyyən edin.

Uzun Həsən	Teymurilər dövləti
Fateh II Mehmet	Ağqoyunlu dövləti
Əbu Səid	Osmanlı dövləti

4. Sizcə, nə üçün Osmanlı sultanı II Mehmet “fateh” adını daşıyırdı? Daha hansı fəthləri tanıyırsınız?

5. Aşağıdakı mətn parçası oxuduğunuz mətndə hansı abzasdan sonra yerləşdirilə bilər? Dialoqda buraxılmış durğu işarələrini yerinə qoymaqla mətni köçürün.

Uzun Həsən yaranmış şəraitdə osmanlılarla sülhün yeganə çıxış yolu olduğunu anasına bildirdi. Sara xatun oğlunu dinlədikdən sonra:

Düz buyurursan oğlum dedi indi yeganə yol Fatehlə sülh müqaviləsi bağlamaqdır.

Uzun Həsən anasının əlindən tutub dodaqlarına apardı:

Bunu ancaq sən edə bilərsən ana deyə anasının əlini öpüb ondan Mehmetin yanına getməyi xahiş etdi.

Sara xatun oğlunun qara saçlarını tumarlayıb dedi

Doğru deyirsən bala. Bu işi sən mənə həvalə elə. Sultan Mehmet ağıllı adamdır, xalqımızın adət-ənənələrinə dərinədən bələddir. Yəqin ki mənim sözümlə yerə salmaz.

Dil qaydaları

- 6*. “Ana və oğul” mətnində altından xətt çəkilmiş hansı sözün tərkibində leksik şəkilçi yoxdur?

7. Sara xatunla Sultan Mehmetin dialoqunu cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə müxtəlif növlərindən istifadə etməklə genişləndirin və səhnələşdirin.

HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEV

Tağıyev 1838-ci ildə Bakıda başmaqçı ailəsində doğulmuşdur. Atasının səhərdən axşamadək çalışdığını, ailəni ağır zəhmətlə dolandırdığını görən Zeynalabdin ona kömək etmək istəyir. On yaşında olarkən o, bənnə köməkçisi işləməyə başlayır. Hələ gənc ikən mahir inşaatçı kimi ad qazanır və böyük tikinti işlərinə rəhbərlik etməyə başlayır.

1873-cü ildə Hacı Zeynalabdin Bibiheybətdə yer icarəyə götürür və burada neft quyuları qazdırır. Ancaq quyulardan uzun müddət neft çıxmır. Amma Zeynalabdin səbirlə başladığı işi davam etdirir. Nəhayət, günlərin birində onun neft quyuları fontan vurur. Beləliklə, başmaqçı Tağının oğlu Zeynalabdin milyonçu Tağıyevə çevrilir.

1919-cu ildə, Novruz bayramı ərəfəsində bir qrup şagird *ianə* toplamaq üçün dövlətli şəxslərin evlərini, idarələrini gəzirdi. Onlardan Rza adlı birisi təklif etdi ki, Hacı Zeynalabdinin də evinə getsinlər. Belə də etdilər. Lakin qapıda dayanan gözetçi onları içəri buraxmadı. Onda Rza gözetçiyə dedi:

– Hacıya çatdırın ki, içərişəhərli Hacı Əliağanın nəvəsi gəlib.

1. *İanə* sözünü izah edin. Bu sözü *sədəqə* və ya *nəzir* sözü ilə əvəz etmək olarmı?

Bir azdan uşaqları Hacının iş otağına ötürdülər. Kresloda əyləşmiş Hacı üzünü Rzaya tutub dedi:

- Sən mənə xəbər verilən kişinin nəvəsisən?
- Bəli, Hacı ağa, – deyərək Rza hörmətlə cavab verdi.

Tağıyev *ianə* qutusunu göstərərək xəbər aldı:

- Bu qutuya başqa adamlar da pul salıbmı?

Uşaqlar dedilər ki, bəli, qutuda pul var. Onda Hacı dedi:

- Bu qutunu aparın məktəbə. Mənə başqa bir boş qutu gətirin.

2. Sizcə, nəyə görə Hacı boş *ianə* qutusu tələb etdi?

Bir azdan uşaqlar boş qutu ilə geri döndülər. Hacı qutuya bir pul qəbzı saldı. Məktəbdə qutunu açanda məlum oldu ki, Hacı yetim və kasıb uşaqların keyrinə 5000 manat *ianə* verib. O zaman bir manata iki qoyun almaq olardı.

3. Hacınin verdiyi pula nə qədər qoyun almaq olardı?

LAYIHƏ

Tağıyev vaxtilə daşyonan işləyərkən istifadə etdiyi baltanı evinin ən görkəmli yerində divardan asırmış. Son dərəcə zəngin bir evin divarında bu kobud alətin asılması çoxları tərəfindən təəccüblə qarşılanırmış. Hacı isə onlara deyirmiş: “Hər gün bu baltaya baxıb keçmiş günlərimi yada salıram ki, naşükürlük qurdu ürəyimə yol tapmasın”.

Bir gün Axund Hacı Turab Hacı Zeynalabdin üçün “Yasin” surəsini oxuyub tərcümə edirdi. 82-ci ayəyə, yəni “Allah bir şeyə iradə eləsə, ona “Ol!” deyər, o da dərhal olar” ayəsinə çatanda Hacı soruşdu: “Axund, mənim bu qədər var-dövlətim var. Yəni Allah istəsə, bir anın içində onu əlimdən alar?” Axund cavab verir: “Bəli! İstəsə, alar”. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ilə, demək olar ki, bütün sərvəti əlindən alınan Hacı vəsiyyət edir: “Öləndə məni Hacı Turabın ayağının altında dəfn edərsiniz, çünki onun ayağının bildiyini mənim başım bilmirmiş”.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev xalqımızın yaddaşında böyük xeyriyyəçilik işləri ilə qalıb. O, Bakıya şollar suyu çəkdirmiş, qızlar *seminariyası* açmış, bir çox yazıçılara, alimlərə, sənət adamlarına yardım etmişdir.

XIX əsrin 90-cı illərində Hindistandan vətəninə gedən Con Daltner adlı bir ingilis *zadəganı* Hacinın qonağı olarkən onun xeyriyyəçilik və maarifçilik fəaliyyətinə o qədər heyran olmuşdu ki, ölkəsinə qayıtdıqdan sonra Edinburq şəhərində öz vəsaiti hesabına Hacinın abidəsini ucaltdırmışdı. Bu, Avropada ucaldılan ilk azərbaycanlı heykəli idi.

Söz ehtiyatı

4. *Zadəgan, xeyriyyəçi, maarifçi* sözlərinin mənalarını araşdırın.

Düşün və cavab ver

5. Mətnin tərkib hissələrini müəyyənləşdirin.

Araşdırma

6. Sənət və elm adamlarına himayədarlıq edən şəxslərə *mesenat* deyirlər. Bu adın mənşəyi ilə bağlı məlumat toplayıb təqdim edin.

Dil qaydaları

7. Altından xətt çəkilmiş sözü tərkibinə görə təhlil edin.

8. Verilmiş cümlələrdəki sözləri quruluşuna görə qruplaşdırın.

1. Birlik harada, dirilik orada.
2. Mərdi qova-qova namərd eləməzlər.
3. Yaxşılıq qarşılıqlı olmalıdır.

ADA LAVLEYS DÜNYANIN İLK PROQRAMÇISI

1815-ci il dekabr ayının 10-da böyük ingilis şairi Corc Bayronun ailəsində bir qız dünyaya gəldi. Adını Ada qoydular.

Lap kiçik yaşlardan ailədə Adanın təhsili ilə ciddi məşğul olurdular. Onun müəllimləri o dövrün tanınmış alimləri idilər.

Adanın elmə böyük həvəsi var idi. Balaca qız saatlarla otağında oturur, nə isə yazır, çəkir, hesablamlar aparırdı. Adanın ən sevimli məşğuliyyəti riyaziyyat idi. 12 yaşı olanda o, uçan aparat quraşdırmışdı!

Gənc yaşlarında Ada gözəl və cazibədar olmaqla yanaşı, təbiətən çox güclü və iradəli xanım idi. O, İngiltərənin görkəmli şəxsləri – yazıçı və alimləri ilə tanış olmuşdu. Geniş bilik dairəsinə malik olan bu xanım məşhur elm adamları ilə ünsiyyətdə çox sərbəst idi.

Adanın həyatında ən əlamətdar hadisə isə Çarlz Bebbiclə tanışlığı oldu. Bu alim ilk hesablama maşınının yaradıcısı idi. Çox sonralar kompüter yaradan alimlər Bebbicin bu [ixtirasından](#) yararlanmışdılar.

Ada professor Bebbicin emalatxanasına tez-tez gedirdi. Bu emalatxanada Ada ilə tanış olmuş alimlərdən biri xatirələrində yazır: “Qonaqlar Bebbicin qəribə maşınını çaşqınlıqla seyr edirdi. Ada isə onun iş [prinsipini](#) başa düşmüş və ixtiranın böyük əhəmiyyətini qiymətləndirməyi bacarmışdı”. Üstəlik, Ada bu maşının köməyi ilə həll etmək üçün məsələlər təklif edirdi. Onun təklifləri hamını, o cümlədən ixtiraçının özünü də təəccübləndirmişdi.

O vaxtdan Ada və Bebbic dostlaşdılar. Professor Adanın riyaziyyata olan meylini dəstəkləyir, ona biliyini artırmaq üçün kitablar verirdi. Sonralar Ada və Çarlz Bebbic arasında sıx əməkdaşlıq münasibətləri yarandı. Bebbic Adanı “rəqəmlərin ovsunçusu” adlandırırdı.

Dərin elmi biliklərlə yanaşı, incə qadın xarakterinə, yüksək zövqə malik olan, mükəmməl musiqi təhsili almış Ada 20 yaşında ailə həyatı qurmuşdu. Amma o, üç uşaq anası olduğdan sonra da öz sevimli işindən uzaqlaşmadı.

1842-ci ildə Bebbicin hesablama maşını barədə mühazirələri fransız dilində ayrıca kitab kimi nəşr edilmişdi. Bebbicin xahişi ilə Ada həmin yazını ingilis dilinə tərcümə etdi. Lakin onun bir ildən çox vaxt sərf etdiyi bu iş sadəcə tərcümə deyildi. Ada bir çox məqamlara aydınlıq gətirmiş, şərhlər yazmış, əlavələr etmişdi. Nəticədə onun əlavələri həcmcə əsas mətndən üç dəfə artıq olmuşdu. Əslində, Ada hesablama maşınının müfəssəl təsvirini

LAYIHƏ

vermiş, bu maşın üçün ilk proqramları yaratmışdı. Məhz buna görə onu dünyada ilk proqramçı hesab edirlər. Ada Lavleys uzaqgörənliklə qeyd edirdi ki, hesablama maşını ən mürəkkəb riyazi formulları yaratmağa və həll etməyə qadirdir. O yazırdı: “Gələcəkdə bu maşın musiqi bəstələyə, şəkil çəkə biləcək və elm qarşısında bizim yuxuda da görmədiyimiz yollar açacaq”.

Kompüterin özünün yaradılmasından əvvəl dünyada ilk kompüter proqramını hazırlayan Ada Lavleys tarixə kompüter əsri haqqında öncədən xəbər vermiş qadın kimi düşdü. Universal proqramlaşdırma dillərindən biri onun şərəfinə “Ada” adlandırılmışdır.

Söz ehtiyatı

1. Mətdə göy rənglə verilmiş sözlərin işləndiyi cümlələri bir daha oxuyun. Bu sözləri verilmiş izahlarla uyğunlaşdırın.

A) ixtira

B) prinsip

C) formul

1. Say, hərf və riyazi işarələrlə ifadə olunan düstur.	A B C
2. Yaradıcı fəaliyyət nəticəsində hər hansı yeniliyin ortaya çıxması.	A B C
3. Hər hansı cihazın əsas xüsusiyyəti, iş qaydası.	A B C

Düşün və cavab ver

2. Mətdəki məlumatlardan çıxış edərək aşağıdakı sualların cavabını tapın.

1. Ada uçan aparatı neçənci ildə quraşdırmışdı?
2. Ada neçənci ildə ailə həyatı qurmuşdu?
3. Ç.Bebbicin əsərini tərcümə edəndə Adanın neçə yaşı vardı?

3. Mətdən uyğun hissələri seçməklə Ada Lavleys haqqında fikirləri təsdiq, ya inkar edin.

1. Ada Lavleys uşaqlıqdan işgüzar xarakteri, qoyduğu məqsədə mütləq nail olmaq əzmi ilə fərqlənirdi.
2. Ada Lavleys həyatda riyaziyyatdan, elmi araşdırmalardan başqa heç nə ilə maraqlanmırdı.
3. Ada Lavleys başladığı hər bir işə böyük məsuliyyətlə yanaşır, yaradıcı münasibət bəsləyirdi.

4. Altından xətt çəkilmiş cümlələri bir daha oxuyun. Kompüter bilgilərinizdən istifadə etməklə Ada Lavleysin fikirlərini əsaslandırmağa çalışın.

Araşdırma

5. Təsəvvür edin ki, keçmişə səyahət edib Çarlz Bebbic və Ada Lavleyslə görüşmüşünüz. Kompüter sahəsindəki biliklərinizdən istifadə etməklə onlara müasir kompüter texnologiyalarının imkanları haqqında danışın.

DİL QAYDALARI ÜZRƏ TƏKRAR

1. Aşağıdakı sözləri iki sütunda yazın. Birinci sütunda saitlə başlanan şəkilçi artırdıqda son samiti dəyişən, ikinci sütunda isə son samiti dəyişməyən sözləri yazın.

*birlik, sədaqət, gündəlik, maraq, təbrik, natiq, böyük, üzük,
zanbaq, külək, türk, məntiq, bilik, vərəq, buruq*

2. Hər bir sözün əvvəlindəki kar samiti cingiltili qarşılığı ilə əvəz edib yeni sözlər yaradın.

səhər, tağ, kəlmə, təmir, köz, çala

3. Verilmiş sözlərə uyğun şəkilçiləri ardıcılıqla artırın.

<i>baş – -lar, -la, -dı, -mış</i>	<i>yaz – -lı, -ı, -dır</i>
<i>qorx – -lu, -u, -dur</i>	<i>qoru – -çu, -q, -lar</i>
<i>qarşı – -ş, -la, -q, -dı</i>	<i>bəzə – -dir, -k, -li</i>
<i>heyvan – -lıq, -dar, -da</i>	<i>çox – -t, -mış, -al, -dır</i>

4. Hərəkət bildirən sözləri seçin.

yağla, maraqla, saxla, danla, toxu, qoru, qoxu, çətir, gətir

5. Mürəkkəb sözləri nitq hissələrinə görə dəftərinizdə qruplaşdırın.

*diribaş, başıuca, giləmeyvə, söz-söhbət, ürəyiyumşaq, az-çox,
yurd-yuva, qol-qanad, aşib-daşmaq, qırxayaq, qır-qırıntı, irili-
xırdalı, alnıaçıq, açıq-aşkar, kələ-kötür, qara-qura, əzik-üzük*

6. Hansı sözlər birləşdikdə defislə yazılan mürəkkəb sözlər yaranır?

*qapı, baca; can, sağlığı; it, burnu; qarma, qarışıq; iki, tərəfli;
sual, cavab; məqsəd, yönlü; dava, dalaş; açıq, ürəkli; dağ, daş;
dəvə, tikanı; gec, tez; dost, tanış; kağız, kuğuz*

7. Feillərin hansı nitq hissələrindən düzəldiyini söyləyin.

*ağar(maq), ayaqlaş(maq), itilə(mək), ağıllan(maq), sakitləş(mək),
kədərlən(mək), köhnəl(mək), daşlaş(maq), qocal(maq), otar(maq)*

8. Dördündən biri tərkibinə görə fərqlidir.

- solğun, çovğun, dolğun, yorğun
- alış, baxış, barış, satış
- dilək, ürkək, kötək, istək

9. Sadə sözləri seçin.

*döşək, çörək, çökək, hörük, bölük, kötük, bilik, dəlik, qalıq,
balıq, uçuq, yarıq, sarıq, qayıq, sıyıq, moruq*

10. Omonim sözləri dəftərinizdə müvafiq sətrin qarşısında yazın.

*saç, şam, nəticə, çal, sarı, göy, yara, yağ, qat, sal, çay, əqrəb,
mürəkkəb, bez, qurd, inci, çat*

feil və sifət kimi işlənə bilən –
isim və feil kimi işlənə bilən –
isim və sifət kimi işlənə bilən –
eyni nitq hissəsinə aid olan –

11. Hansı atalar sözlərində ismin suallarına cavab verən sifət var?

Dost dar gündə tanınar.
Dəlini zəncirlə yox, tədbirlə tutarlar.
Dəmir qapının da taxta qapıya işi düşər.
Ağıllı düşməndən qorxma, dəli dostdan qorx.
Xəsis acgöz olar.
Yaxşı at özünə qamçı vurdurmaz.
Ağıllıya işarə, dəliyə kötək.

12. Hansı sözlərə artırılarkən cəm şəkilçisi fərqli tələffüz olunur?

*şəhər, oğlan, qaz, qatar, bulud, qanad, əsgər, dəniz, göl, söz,
çəmən, şəkil, ağac, qarpız, tikan, kabab*

13. Verilmiş sözlərin başlanğıc formasını göstərin.

*gözəlləşib, vətəndaşlığın, qeyri-sabitlikdən, dəmirçiliyin,
biliklidir, səbirsizlikdən, qarşıladıq*

14. Verilmiş frazeoloji birləşmələri cümlədə işlədin.

*barmaqarası baxmaq, gözünün kökü saralmaq, baş sındırmaq,
gözdən pərdə asmaq, canına vəlvələ düşmək, gözü almaq*

15. Dialoqda buraxılmış durğu işarələrini yerinə qoymaqla köçürün.

Günlərin bir günü Bəhlul Danəndə xəlifədən soruşur:
Üzüyünün qaşı nə daşdır
Almazdır
Çox gözəl, bəs faydası nədir Nə gəlir gətirir
Heç nə
Ancaq mənim atamdan qalma bir cüt daşım var, onunla ildə 50
qızıl qazanıram
Nə daşdır o elə
Dəyirmandaşı... Mən bu daşlarla həm çörəkpulumu çıxarıram, həm
də insanlara kömək edirəm...

İZAHLI LÜĞƏT

- Axur** – *is.* heyvanlara yem tökmək üçün düzəldilən qab, qutu.
- Akrobatika** – *is.* [yun.] gimnastika və sirk sənətinin bir növü.
- Alaçıq** – *is.* çubuqdan qurulub üstü keçə ilə örtülən köçəri mənzili; çadır.
- Amputasiya** – *is.* bədənin ətraf orqanlarının cərrahi yolla kəsilməsi.
- Arfa** – *is.* [alm.] böyük üçbucaq çərçivəşəkilli simli musiqi aləti.
- Arxeoloq** – *is.* [yun.] qazıntı yolu ilə tapılan maddi-mədəniyyət abidələrini tədqiq edən alim.
- Arqument** – *is.* [lat.] müzakirə zamanı natiqin istinad etdiyi dəlil və sübutlar.
- Artillerist** – *is.* artilleriyada qulluq edən hərbiçi.
- Artilleriya** – *is.* [fr.] hərbdə istifadə olunan müxtəlif quruluşlu toplar.
- Astana** – *is.* kandar, qapının ağzı.
- Aşırım** – *is.* 1) dağı aşib keçmək üçün yer; 2) körpünün təzyiqi dayaqalara ötürən hissəsi.
- Atletika** – *is.* [yun.] qüvvət və çeviklik tələb edən idman növü.
- Ayə** – *is.* [ər.] Quran surələrinin müəyyən fikir ifadə edən cümlələri.
- Baqqal** – *is.* [ər.] keçmişdə ərzaq malları satan dükançı.
- Baron** – *is.* [fr.] bəzi Avropa ölkələrində qrafdan aşağı zadəgan rütbəsi.
- Başilovlu** – *z.* çox tələsik halda, təşviş və tələş içində.
- Batman** – *is.* qədim ölçü vahidi, təqribən 8 kq.
- Baytar** – *is.* [ər.] mal həkimi, heyvanları müalicə edən həkim.
- Bəlağətli** – *sif.* [ər.] təmtəraqlı, gözəl, ifadəli nitq.
- Bilyard** – *is.* [fr.] xüsusi miz üstündə şarlarla oynanılan stolüstü oyun.
- Bosman** – *is.* [holl.] gəmi kapitanının təsərrüfat işləri üzrə müavini.
- Bürc** – *is.* [ər.] qədim şəhər divarının üzərində müşahidə və müdafiə qülləsi.
- Cangüdən** – *is.* bir insanı maddi qarşılıq əvəzində qoruyan şəxs.
- Canışın** – *is.* [fars.] hökmdar adından əyaləti idarə edən şəxs.
- Cəngavər** – *is.* [fars.] orta əsrlərdə cəsarətli, məharətli döyüşçü.
- Comərdlik** – *is.* mərdlik, nəciblik, alicənablıq.
- Cüssə** – *is.* [ər.] gövdə, bədən, boy-buxun.
- Çat** – *is.* [ing.] internet vasitəsilə yazılı ünsiyyət üçün nəzərdə tutulmuş kompüter proqramı.
- Çavuş** – *is.* hərbdə aşağı rütbə, bu rütbəni daşıyan şəxs.

Çertyoj – *is.* [rus.] bir şeyin kağız üzərində çəkilmiş şərti qrafik təsviri; cizgi.

Dalan – *is.* iki qonşu ev arasında olan və bir tərəfi həyət qapısına çıxan dar yol.

Dalğıcı – *is.* xüsusi geyimlə su altında işləyən peşəkar işçi.

Darğa – *is.* [monq.] şəhər, qəza, mahal, yaxud vilayət hakimi.

Depressiya – *is.* [lat.] ruh düşkünlüyü, çıxılmazlıq hissi.

Dərrakə – *is.* ağıl, düşüncə, şüur; dərk etmə qabiliyyəti.

Dəsgah – *is.* bir işin təşkili üçün lazım olan əşyaların məcmusu.

Diksiya – *is.* [lat.] sözlərin tələffüz tərzü.

Diplomat – *is.* [fr.] xarici dövlətlərlə əlaqə saxlamaq üçün vəkil edilmiş şəxs.

Divanxana – *is.* [fars.] Şərq ölkələrində padşah saraylarında rəsmi qəbul otağı.

Doqqaz – *is.* (dial.) kənd həyətlərində darvazanın qarşısı.

Donor – *is.* [fr.] yaralıları və xəstələri üçün öz qanını verən adam.

Dorağacı – *is.* gəmilərin ortasında dikəldilən uzun dirək.

Durbin – *is.* [fars.] uzağı görmək üçün müşahidə borusu, optik cihaz.

Eksponat – *is.* [lat.] sərgidə, muzeydə nümayiş etdirilən məmulat.

Ekspres – *is.* [ing.] sürətli nəqliyyat vasitəsi.

Egoizm – *is.* [lat.] özünü hər kəsdən üstün tutma, ancaq öz mənafeyini güdmə.

Ensiklopediya – *is.* [yun.] biliyin bütün, yaxud ayrı-ayrı sahələrinə dair lüğət şəklində sistemə salınmış məlumatlar toplusu.

Epizod – *is.* [yun.] bədii əsərin bitmiş, müstəqil olan bir parçası.

Epos – *is.* [yun.] rəvayət xarakterli böyük əsər, dastan.

Era – *is.* [lat.] 1) il hesabının başlandığı zaman; 2) *məc.* mühüm hadisə ilə bağlı yeni tarixi dövrün başlanğıcı.

Etika – *is.* [yun.] əxlaq, tərbiyə, ictimai davranış qaydaları.

Etüd qutusu – içərisində rəssamlıq ləvazimatları olan, açılıb-yığılan qutu.

Əcəm – *is.* [ər.] keçmişdə ərəb olmayan xalqlara, xüsusən iranlılara verilən ad.

Əlahəzrət – *is.* [ər.] hökmdarlara müraciət forması.

Əmanət – *is.* [ər.] saxlamaq üçün birinə müvəqqəti tapşırılan əşya, pul.

Əmirəlmöminin – *is.* [ər.] möminlərin əmiri, xəlifə.

Əyan – *is.* [ər.] keçmişdə mötəbər, vəzifəli şəxslər, hökmdarın yaxın adamları.

Əzazil – *sif.* [ər.] zalım, qəddar, amansız, rəhmsiz, insafsız.

Fasad – *is.* [fr.] binanın çölə baxan qabaq hissəsi; ön tərəf.

Fauna – *is.* [lat.] hər hansı bir ərazinin heyvanlar aləmi.

Fayl – *is.* kompüterdə yaradılan mətn, qrafika, şəkil və s. sənədlər.

Fayton – *is.* [yun.] üstü açılıb-örtülən dördbucaqlı at arabası.

Fəhmli – *sif.* təbiətən dərrakəli, intuisiyalı.

Gizir – *is.* hərbi rütbə, bu rütbəni daşıyan şəxs.

Göydələn – *is.* hündürmərtəbəli bina, tikili.

Göyərte – *is.* [ital.] gəmi gövdəsinin üst hissəsindəki açıq sahə.

Günbəz – *is.* bəzi binaların yarımdaire şəklində olan damı.

Hali olmaq – *f.* agah olmaq, xəbərdar olmaq, bilmək, öyrənmək.

Hersoq – *is.* [alm.] Qərbi Avropada yüksək zadəgan, knyaz titulu.

Heybətli – *sif.* qorxu hissi doğuran, zəhmli, vahiməli.

Həndəvər – *is.* (dial.) ətraf, dövrə, yan-yörə.

Həvari – *is.* [ər.] İsa peyğəmbərin 12 şagirdinə – davamçısına verilən ad, apostol.

Hovur – *is.* (dial.) az vaxt, az müddət.

Xar¹ – *is.* [fars.] tikan.

Xar² – *sif.* üzükara, rüsvay, xəcalətli, pərt.

Xəlifə – *is.* [ər.] bütün müsəlmanların başçısına verilən yüksək dini vəzifə.

Xərək – *is.* [fars.] xəstə və ya yaralı daşımaq üçün vasitə.

Xəttat – *is.* [ər.] gözəl xətlə yazan, yazı sənəti üzrə mütəxəssis, kalliqraf.

Xiyaban – *is.* [fars] hər iki tərəfində ağac əkilmiş yer, yol və s.

Xof – *is.* [ər.] qorxu, vahimə.

Xülasə¹ – *m.söz.* [fars.] müxtəsər, bir sözlə, uzun sözün qıtası.

Xülasə² – *is.* mətnin qısa məzmunu, nəticəsi, mahiyyəti.

İlanə – *is.* [ər.] xeyriyyə məqsədilə toplanılan pul, maddi yardım.

İbadətgah – *is.* [ər.] ibadət edilən yer, məbəd.

İfade – *is.* [ər.] 1) anlatma, izahetmə; 2) söz, söz birləşməsi; 3) dinlənilmiş mətn əsasında şagirdlərin öz sözləri ilə yazdıqları mətn.

İftira – *is.* [ər.] böhtan, şəh.

İlah – *is.* [ər.] bəzi qədim dinlərdə kişi cinsli tanrı.

İlahə – *is.* [ər.] qadın cinsli tanrı.

İmperator – *is.* [lat.] tabeliyində bir neçə ölkə olan hökmdar.

İnanc – *is.* Allaha olan inam, etiqad.

İrqi ayrı-seçkilik – insanların mənsub olduğu irqə görə fərqləndirilməsi.

İrs – *is.* [ər.] sənət adamının ölümündən sonra qoyub getdiyi miras, dəyərlər.

İsrar etmək – *f.* dediyindən dönməmək, fikrinin üstündə durmaq.

İstəhkam – *is.* [ər.] müdafiə məqsədilə düzəldilən tikili.

İstila – *is.* [ər.] bir ölkəni zorla alma, ələ keçirmə, tutma.

İzdiham – *is.* [ər.] böyük insan kütləsi, qələbəlik.

Kahin – *is.* [ər.] qədimdə din xadimi, ruhani.

Keçə – *is.* yunu döyüb basmaqla hazırlanan sıx, qalın material.

Kəcavə – *is.* [fars.] adlı-sanlı adamların səyahəti üçün minik heyvanlarının üzrərində qurulan örtülü yer.

Kəndxuda – *is.* keçmişdə Azərbaycan kəndlərində əhali tərəfindən seçilən və kəndin inzibati işlərini idarə edən şəxs.

Kəniz – *is.* [fars.] qədimdə kölə kimi bağışlanan qız, qul qadın.

Kərən – *is.* yonulmamış yoğun ağac, dirək, iri kötük.

Kəşfiyyat – *is.* [ər.] düşmənin yerini və qüvvəsini müəyyən etmək üçün əsgəri qrup tərəfindən aparılan əməliyyat.

Kilsə – *is.* [yun.] xristian ibadətگاهی, məbədi.

Klip (videoklip) – *is.* reklam məqsədilə çekilmiş musiqili videoçarx.

Kombinasiya – *is.* [lat.] müxtəlif və ya eynicinsli şeylərin bu və ya digər qayda ilə düzülüşü, birləşdirilməsi.

Kommersiya – *is.* ticarət, ticari əməliyyatlar.

Kompleks – *is.* [lat.] vəhdət təşkil edən şeylərin və ya hadisələrin məcmusu.

Konfrans – *is.* [lat.] müəyyən məsələləri müzakirə üçün müxtəlif təşkilat nümayəndələrinin müşavirəsi, yığıncağı.

Kredo – *is.* [lat.] məslək, əqidə, amal.

Kurort – *is.* [alm.] müalicə və istirahət üçün əlverişli olan yer.

Kükrəmək – *f.* hırsənərək özündən çıxmaq, coşmaq.

Qahmar – *is.* kömək, tərəfdarlıq, havadarlıq.

Qanun¹ – *is.* [ər.] hamı üçün məcburi olan üsul, nizam, qayda.

Qanun² – *is.* [ər.] simli musiqi aləti.

Qarovulçu – *is.* keşikçi, gözetçi.

Gastrol – *is.* [alm.] incəsənət ustalarının başqa şəhərlərdə qoyduğu tamaşalar.

Qatran – *is.* [ər.] bəzi ağaclardan alınan qara rəngli, kəskin qoxulu maddə.

Qeyri-məhdud – *sif.* [ər.] həddi-hüdudu olmayan, ucsuz-bucaqsız, sonsuz.

Qeyzlə – *z.* acıqla, hıslə, qəzəblə.

Qəsbkar – *is.* [ər.] özgənin mülkünü zorla ələ keçirən şəxs.

Qəyyum – *is.* [ər.] öz işlərini idarə edə bilməyən şəxslərə, onların mal və mülkünə nəzarət üçün təhkim olunmuş adam.

Qibtə – *is.* [ər.] başqasının üstünlüyünü, uğurunu görüb bunları özünə arzulama, bunların həsrətini çəkmə.

Qissə – *is.* [ər.] rəvayət edilən doğru və ya uydurma hekayə, əhvalat.

Qiyafə – *is.* [ər.] paltar, geyim, üst-baş.

Qraf – *is.* [alm.] bəzi Avropa ölkələrində hersoqla baron arasında zadəgan rütbəsi.

Qumral – *sif.* açıq-şabalıdı rəng.

Labirint – *is.* [yun.] dolanbac və dolaşlıq yolları olan tikili.

Layihə – *is.* [ər.] yaradılacaq bir şeyin əvvəlcədən hazırlanmış planı; proyekt.

Legion – *is.* [lat.] Qədim Romada iri qoşun hissəsi.

Ləşkər – *is.* [fars.] qoşun, ordu.

Libas – *is.* [ər.] paltar, geyim.

Loğman – *is.* həkim, təbib.

Lütfkarlıq – *is.* mərhəmət göstərmə, xeyirxahlıq.

Maarifçi – *is.* [ər.] xalq arasında maarifi, mədəniyyəti yayan, xalqı savadlandıran.

Maket – *is.* [fr.] bir şeyin əvvəlcədən hazırlanmış kiçik nümunəsi, model.

Mamır – *is.* rütubətli yerlərdə bitən yaşıl rəngli, sadə quruluşlu bitki.

Marşal – *is.* [fr.] bəzi ölkələrin ordularında yüksək hərbi ad və ya rütbə.

Mavzoley – *is.* mötəbər şəxsin məzarı üzərində ucaldılan memarlıq abidəsi.

Mayak – *is.* [rus.] gəmilərə yol göstərmək üçün signal işığı olan hündür qüllə.

Mesaj – *is.* [fr.] elektron, mobil məktub; xəbər, ismarıç.

Məbəd – *is.* [ər.] ibadətqah, ibadət yeri.

Məqbərə – *is.* [ər.] bax: mavzoley.

Mənfur – *sif.* [ər.] nifrətə layiq, xoşagəlməyən.

Məruzə – *is.* [ər.] müəyyən mövzu haqqında yazılı və ya şifahi şəkildə hazırlanıb söylənilən nitq.

Məşəqqətli – *sif.* çox ağır, çox zəhmətli, çox əzablı.

Millətçi – *is.* [ər.] milli müstəsnalıqı təbliğ edən ideologiya tərəfdarı.

Minarə – *is.* [ər.] məscidlərdə azan vermək üçün ucaldılan qüllə.

Motiv – *is.* [fr.] müəyyən incəsənət əsərinin mövzusunun əsas xətti.

Multimedia – *is.* [ing.] müasir texnologiyalar vasitəsilə bir rəqəmsal görüntüdə mətn, səs, qrafika, foto və videonun birləşdirilməsi.

Muzd – *is.* [fars.] görülən iş müqabilində verilən zəhmət haqqı.

Muzdur – *is.* mülkədar təsərrüfatında muzdla işləyən fəhlə.

Müayinə – *is.* [ər.] hərtərəfli yoxlama, nəzərdən keçirmə, baxma.

Müdhiş – *sif.* [ər.] dəhşətli, dəhşət doğuran, vahiməli, qorxunc.

Müqavilə – *is.* [ər.] iki və ya daha çox tərəfin iştirakı ilə bağlanan saziş, razılaşma.

Mülahizə – *is.* [ər.] yaxşı düşünülmüş fikir, rəy, nöqteyi-nəzər.

Müntəzir – *sif.* [ər.] bir işi canla-başla yerinə yetirməyə hazır olan.

Müstəsna – *sif.* [ər.] misilsiz, görünməmiş, qeyri-adi, fəvqəladə.

Müşayiət – *is.* [ər.] yanınca getmə, ötürmə; bərabər, bir yerdə.

Müşkül – *sif.* [ər.] çətin başa gələn, çətin həll edilən.

Mütəfəkkir – *is.* [ər.] bilikli, savadlı, ziyalı, dərin fəlsəfi fikir sahibi olan adam.

Natürmort – *is.* [fr.] təsviri sənətdə cansız əşyaların qrup şəklində rəsmi.

Nifaq – *is.* [ər.] ittilaf, narazılıq, konflikt.

Nişangah – *is.* odlu silahlarda hədəfi nişan almaq üçün lülə üzərində çıxıntı.

Nov – *is.* su və s.-ni axıtmaq üçün yarımdairə şəklində düzəldilmiş arx, kanal.

Obyekt – *is.* [lat.] fəaliyyətin yönəldiyi hadisə, hədəf, mövzu.

Ocaq – *is.* pir, müqəddəs yer, ziyarətgah.

Ofis – *is.* hər hansı bir təşkilat, qurum və ya idarənin yerləşdiyi bina.

Optimizm – *is.* [lat.] gələcəyə inam əhvali-ruhiyyəsi, nikbinlik.

Orbit – *is.* [lat.] göy cisminin hərəkət etdiyi yol.

Ovdan – *is.* [fars.] suyu yığıb saxlamaq üçün üstü tikili yeraltı hovuz.

Pessimizm – *is.* [lat.] bədbin adamın əhvali-ruhiyyəsi; ümitsizlik.

Peyk – *is.* planet və ya ulduzun ətrafında fırlanan göy cismi.

Peyzaj – *is.* [fr.] təsviri sənətdə təbiət mənzərəsinin rəsmi.

Pərəstiş – *is.* [fars.] dərin hörmət hissi.

Poqon – *is.* zabit geyiminin çiyin hissəsinə keçirilən və zabitin rütbəsini üzərindəki ulduzlarla göstərən hərbi formanın bir hissəsi.

Portret – *is.* [fr.] bir şəxsin rəssam tərəfindən çəkilmiş şəkli.

Post – *is.* [fr.] hər hansı bir məkanı və ya şəxsi müşahidə altında saxlamaq və ya mühafizə etmək üçün ayrılmış yer, məntəqə.

Prototip – *is.* [yun.] obraz yaratmaq üçün müəllifin istifadə etdiyi həqiqi şəxs.

Rayihə – *is.* [ər.] xoş iy, gözəl qoxu, ətir.

Rekord – *is.* [ing.] idman yarışında göstərilən ən yüksək nailiyyət.

Rentgen – *is.* [alman fizikinin adından] şüa vasitəsilə insanın daxili orqanlarının şəkillərinin çəkilməsi üçün istifadə olunan cihaz.

Rəncbər – *is.* [fars.] taxıl əkib-becərməklə məşğul olan kəndli.

Riqqət – *is.* [ər.] ürək yumşaqlığı, ürək incəliyi, şəfqət.

Ritorika – *is.* [yun.] natiqlik nəzəriyyəsi, natiqlik sənəti haqqında elm.

Riza – *is.* [ər.] razılıq, izin, icazə, istək.

Ruzi – *is.* [fars.] azuqə, qazanılan çörək pulu.

Sal – *is.* iri, bütöv yastı daş parçası.

Sauna – *is.* [ing.] çox yüksək dərəcədə hərarəti olan xüsusi növ hamam.

Seminar – *is.* [lat.] müəyyən bir mövzu üzrə keçirilən qrup məşğələsi.

Seminariya – *is.* [lat.] keçmişdə: orta pedaqoji məktəb.

Senat – *is.* [lat.] Qədim Romada yüksək hakimiyyət orqanı.

Səbir¹ – *is.* [ər.] çətin iş, ağır vəziyyət qarşısında göstərilən dözümlük.

Səbir² – *is.* asqırtı.

Səcdə etmək – *f.* [ər.] qabağında baş əymək, təzim etmək.

Sədəqə – *is.* [ər.] yoxsula, dilənçiyə verilən pul və ya başqa bir şey.

Səf – *is.* [ər.] sıra, cərgə.

Səməvi dinlər – İbrahim peyğəmbərin nəslindən törəyən peyğəmbərlərin gətirdikləri dinlər, yeni iudaizm, xristianlıq və islam dini.

Səngər – *is.* güllədən, qəlpədən qorunmaq üçün qazılan çuxur, xəndək.

Səngimək – *f.* yavaşmaq, azalmaq.

Sər – *is.* [fars.] baş.

Sərdar – *is.* [fars.] hökmdar adından vilayəti idarə edən hakim.

Səriştə – *is.* [fars.] bir işə bələdlilik, bir işi bacarma; təcrübə, bacarıq.

Sərnici – *is.* [fars.] misdən, saxsıdan və s.-dən düzəldilmiş ağzıq qulplu qab.

Səyyar – *sif.* [ər.] daim bir yerdə durmayıb istənilən tərəfə daşınan.

Simfoniya – *is.* [yun.] orkestr üçün yazılmış böyük musiqi əsəri.

Simvol – *is.* [yun.] hər hansı bir anlayışın şərti əlamətini ifadə edən işarə, rəms.

Sitayiş etmək – *f.* ibadət etmək, pərəstiş etmək, ilahiləşdirmək.

Soykökü – *is.* əsil, nəcabət.

Soyqırımı – *is.* bir millətin nümayəndələrinin kütləvi şəkildə qırğını, genosid.

Status – *is.* [lat.] vətəndaşın, hüquqi şəxsin vəziyyəti.

Stress – *is.* [ing.] insanın hər hansı səbəbdən gərginlik və əsəbilik keçirməsi halı.

Subyekt – *is.* [lat.] xarici aləmi (obyekti) dərk edən və öz əməli fəaliyyətində ona təsir göstərə bilən şəxs.

Sülalə – *is.* [ər.] qohumluq və varislik hüququna əsasən taxtda ardıcıl surətdə bir-birini əvəz edən, eyni soydan olan padşahlar.

Sürpriz – *is.* [fr.] gözlənilməyən hədiyyə, xoş xəbər.

Süvari – *is.* [fars.] ata minmiş, atlı.

Şakər – *is.* [ər.] xasiyyət, adət, verdiş.

Şallaq – *is.* heyvanları sürərkən idarə etmək üçün istifadə olunan qamçı, qırmanc.

Şrift – *is.* [alm.] hərf və işarələrin eyni üslublu qrafik təsviri.

Tağ – *is.* [fars.] bax: günbəz.

Təam – *is.* [ər.] xörək, yemək.

Təbib – *is.* [ər.] həkim.

Təhrif etmək – *f.* ifadəni dəyişərək nöqsanlı, yanlış şəkllə salmaq, korlamaq.

Təkəbbürlü – *sif.* iddialı, lovğa, özündənrazi.

Təlaş – *is.* iztirab, təşviş, həyəcan.

Təmkinli – *sif.* ağır, sanballı, vüqarlı; özünü ələ ala bilən, özünü itirməyən.

Tərəddüd – *is.* [ər.] müəyyən bir məsələni həll etməkdə qətiyyətsizlik.

Tətik – *is.* odlu silahların atəş açmaq üçün barmaqla geri çəkilən kiçik hissəsi.

Tiyə – *is.* qılınç, bıçaq və s. kəsici alətlərin kəsən (iti) tərəfi, ağzı.

Treninq – *is.* bilik, bacarıq və vərdişlərin inkişafına yönəlmiş fəal tədris metodu.

Trilyon – *say* [fr.] min milyarda bərabər say.

Turnir – *is.* [alm.] orta əsrlərdə Avropa ölkələrində keçirilən cəngavər yarışları.

Türbə – *is.* [ər.] bax: mavzoley.

Üfüq – *is.* [ər.] səmanın yer və ya su səthi ilə bitişik kimi görünən xətti.

Vali – *is.* [ər.] keçmişdə: vilayət hakimi, bir vilayəti idarə edən vəzifəli şəxs.

Varis – *is.* [ər.] bir şəxsin ölümündən sonra onun mülkünə sahib olan adam.

Vəkil – *is.* [ər.] məhkəmədə hər hansı tərəfin maraqlarını müdafiə edən şəxs, hüquq işçisi.

Virtual – *sif.* [ing.] gerçəkdə olmayan, internetin xəyali məkanı, aləmi.

Virus – *is.* [lat.] insan və bitkilərdə yoluxucu xəstəliklər törədən mikrob.

Yelin – *is.* məməli heyvanlarda süd yığılan orqan.

Yelkən – *is.* gəmini hərəkətə gətirmək üçün dorağacına bənd edilən parça.

Yeraltı səltənət – qədim yunan mifologiyasında ölümlər, ruhlar dünyası.

Yubiley – *is.* [lat.] bir şəxsin təntənəli qeyd edilən yuvarlaq ildönümü.

Zadəgan – *is.* [fars.] kübar, əsilzadə, aristokrat.

Zəvvar – *is.* [ər.] ziyarət edən şəxs, ziyarətçi.

Ziyarətgah – *is.* [ər.] müqəddəs insanların evi, qəbri; ziyarət edilən yer.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

AZƏRBAYCAN DİLİ 5

Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün
“Azərbaycan dili” (tədris dili kimi) fənni üzrə
DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:	<i>Rəfiq İsmayılov Dilruba Cəfərova Gülərə Xudiyeva Xanım Qasımova</i>
Redaktorlar:	<i>Aynur Rüstəмова Elxan Nəcəfov</i>
Rəssamlar:	<i>Elçin Cəbbarov Şəlalə Rüstəмова Səidə Eyvazova</i>
Dizayner:	<i>Rəşad Nəbiyev</i>
Korrektor:	<i>Aqşin Məsimov</i>

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2020-010?)

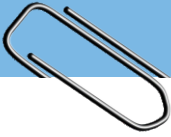
Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Mənbəyi göstərilməyən mətnlər dərslik müəlliflərinə məxsusdur.

*Fiziki çap vərəqi 12,5. Kağız formatı 70x100¹/₁₆. Səhifə sayı 200.
Ofset çapı, Ofset kağızı. Tiraj Pulsuz. Bakı – 2020*

LAYIHƏ

PULSUZ

Əziz məktəbli !

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşın ondan sən kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

LAYİHƏ